

*Kitabi-
Dədəm
Qorqud,
əla lisane-tayifeyi-oğuzan*

Drezden əlyazmasının düzəldilmiş mətni
əsasında tərtib edən filologiya elmləri doktoru

ŞAMİL ALLAHVERDİ OĞLU CƏMŞİDOV

AE NPB

Bakı 1995
GÖYTÜRK

Мокінспра царства, кыска
Җыяла җмадына зам җагы,
арыяны нәзми егы.
Шамил җагы
21/2-97

1578/29

Elmi redaktor: prof. C. V. QƏHRƏMANOV

Redaktor

Səfəli NƏZƏRLİ

Rəssam

Rasim SADIXZADƏ

Dizgi operatoru

Mələhet KAZIMOVA

NƏŞRİYYATDAN

Dünya türkologiyasında görkəmli dədəqorqudşünas kimi tanınmış filologiya elmləri doktoru Şamil Cəmsidov 75 illik ömrünün çoxunu Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının problem məsələlərinin tədqiqinə həsr etmiş, Füzulinin, Vəqif və Vidadinin həyat və yaradıcılığının toxunulmamış cəhətlərinə, müasir şərimizdə təmsil janrının vacib xüsusiyyətlərinə dair maraqlı məqalələr çap etdirmişdir. Lakin alimin elmi yaradıcılığının əsas istiqamətini Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının qədim yazılı abidələrinin tədqiqi təşkil edir.

S. A. Cəmsidov təcrübəli bir əlyazmaşünas-mətnşünas olaraq, qədim yazılı dastan abidələrimiz olan "Kitabi-Dədə Qorqud", "Qəhrəmanname", "Hekayəti-Kərəm", "Seyfəlmülük", "Dəlinamə", "Tufarqanlı Abbas" və s. üzərində ciddi tədqiqat aparmış və aparmaqdadır.

Alim 6 kitabın, o cümlədən "Kitabi-Dədə Qorqud" un tədqiqindən ibarət 2 monoqrafiyanın və 200-ə yaxın məqalənin müəllifidir. Onun kitab və məqalələri Türkiyədə, ABŞ-da, İrakda çap olunmuş, tədqiqatları haqqında xarici mətbuatda yüksək rəylər yazılmışdır. 1990-cı ildə Türkiyə Kultur Bakanlığı tərəfindən Ankarada nəfis şəkildə çap olunmuş "Kitabi-Dədə Qorqud" monoqrafiyası diqqətəlayiqdir. Hazırda Şamil müəllim Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutu xəzinələrində saxlanılan əlyazmaları əsasında neçə ildən bəri üzərində işlədiyi "Azərbaycan yazılı dastan abidələrinin tədqiqi" monoqrafiyasını yazıb qutarmışdır. Lakin bu, müəllifi heç də sevindirmir. Çünki alimin məhz Əlyazmalar İnstitutundakı qədim əlyazmaları əsasında hazırladığı 5 kitabı: "Kitabi-Dədə Qorqud"un dürüstləşdirilmiş Drezden mətni, indiyə qədər Azərbaycan elminə mə'lum olmayan mifik abidəmiz "Qəhrəmanname"-nin 300 il bundan əvvəl köçürülmüş böyük həcmli mətni, yeganə əlyazma əsasında "Hekayəti-Kərəm" və "Seyfəlmülük" mifik dastanı, həmçinin 30 illik gərgin elmi araşdırmaların məhsulu olan 32 çap vərəqi həcmində "Kitabi-Dədə Qorqud" monoqrafiyası neçə illərdir ki, respublikanın müxtəlif nəşriyyatlarında yataıb qalır, çap olunmur. Oxuculara təqdim etdiyimiz hazırkı "Kitabi-Dədə Qorqud, əla lisane-tayifeyi-oğuzan" kitabı alimin abidə üzərində apardığı uzun elmi araşdırmaların əsasında tərtib olunmuşdur. Ümidvarıq ki, geniş oxucu kütlələri məhz bu mətni oxuyarkən "Dədə Qorqud" qəhrəmanlarının tarixən Azərbaycan coğrafi mühitinə nə qədər köklü surətdə bağlı olduqlarını görəcek və bu abidənin həqiqi mə'nada qədim Aran-Albaniya tarixinə aidliyini hissəcəklər. Tərtibinin kitaba əlavə etdiyi yeni coğrafi xəritə də buisdə əyani vasitə olaraq, dastanda cəryan edən hadisələrin coğrafi dairəsi dürüst anlaşılmasına köməkdir.

"Kitabi-Dədə Qorqud" Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının min illik yazılı abidəsidir. Onun XV əsrin sonlarında köçürülmüş 12 boydan ibarət bütöv əlyazması hazırda Almaniya Demokratik Respublikasında-Drezden kitabxanasında saxlanmaqdadır. 6 boydan ibarət ikinci yarımcı bir əlyazması isə Vatikan kitabxanasındadır. Bunlardan başqa, abidənin üçüncü bir bütöv əlyazma nüsxəsi mövcuddur. Onu XIX əsrin ilk rübündə, abidənin ilk tədqiqatçısı, alman şərqşünası Fon Fridrix Dits İstanbul bazarında əldə etmişdir. Dits mətnləri tutuşduraraq, onun Drezden əlyazmasından köçürülmüş eyni surət olduğunu müəyyənləşdirməklə tədqiqata cəlb etməmişdir. Bu bərdə ilk dəfə məlumat verən akad. V. V. Bartold başda olmaqla, tədqiqatçıların heç biri onun haqqında danışmamışdır. (yene bizim bir məqaləmizdən başqa: "Kitabi-Dədə Qorqud"un yeni əlyazması soragında ". "Elm və həyat" jur., 1987 №11).

Bizim araşdırmalarımıza görə, Drezden əlyazması 1578-1585-ci illərdə Azərbaycanda hakimiyyət sürmüş Türkiyə ordusu komandanı Osman Paşa Özdemirzadənin saray xadimləri tərəfindən əl keçirilən Türkiyəyə, yaxud Özdemirzadə xanədanının hakimiyyəti altında olan Misirə və ya Yemənə aparılmış və ordan da hansı yolla da Drezden kitabxanasına düşmüşdür. /Bax: Ş. A. Cəmsidov, "Kitabi-Dədə Qorqud"da bir vəfat tarixi haqqında. Azərb. SSR EA "Xəbərləri", ic. elm bölməsi. 1963. № 5/.

Drezden elyazmasını ilk dəfə XVIII əsrin ortalarında görüb, adını kataloqa salan məşhur alman misirşünası Yakov Reyse /1716-1774/ olmuşdur. 1815-ci ildə isə Dils "Basatın Təpəgözü öldürməsi" boyunun alman dilinə tərcüməsini geniş bir müqəddimə ilə çap etdirmişdir. Həmin vaxtdan "Kitabi-Dədə Qorqud" dünya türkologiyasında geniş tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Bundan sonra əbide Avropada, Rusiyada, Türkiyədə, İranda, Amerikada tədqiq edilərək rus, alman, ingilis, fars, türkmen, serb, litva və s. dillərə çevrilmiş və nəşr olunmuşdur. Rus alimlərindən V.V. Bartold, V. M. Jirmunski, A. N. Kononov, Türkiyədə Gilsli Müəllim Rif'at, O. Şaiq, M. Ergin, Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Ə. Dəmirçizadə, H. Araslı, Ə. Sultanlı, M. Təhmisi kimi görkəmli alimlər əbidenin tədqiq və nəşri sahəsində böyük əmək sərf etmişlər. Son onilliklərdə Azərbaycanda xeyli qorqudşünas yetişmişdir. Bu səfirlərin müəllifi, X. Koroğlu, M. Seyidov, Anar, P. Xəlilov, K. Abdullayev, K. Vəliyev, E. Əlibəyazadə, T. Hacıyev və b. bu ölməz əbidenin tədqiq' və təbliğində çox səmərəli iş görmüşlər və "Dədə Qorqud" qəhrəmanlarının burada iştirak edən özuz-türk ecdadlarımızın Azərbaycan ərazisində qədim tarixi məskənlərini aydınlaşdırılmasını yeni-yeni faktlar aşkar etmişlər.

Dastanın Dzedren əlyazmasının üstündə düürst adı belədir: "Kitabi-Dədəm Qorqud əla lisane-tayfeyi-oğuzan" /Oğuz tayfasının dilində Dədəm Qorqudun kitabı/. Mətnin içərisində dastanı /oğuznameni/ düzüb-qoşanın adı həm "Dədəm Qorqu", həm "Dədəm Qorqud" və həm də "Dədə Qorqud" şəklində qeyd edilir, hətta Müqəddimədə "Qorqud Əla" kimi də verilmişdir. Abidənin "Dədə Qorqud" adı ilə məşhurlaşması şübhəsiz ki, onun mətbuatda ilk nəşrləri ilə əlaqədar olmuşdur.

Ümumiyyətlə bu, abidəyə yazılı ifadəyə görə verilmiş addır. Xalq arasında o heç vaxt "Dədə Qorqud" dastanı kimi tanınmamışdır. "Koroğlu qolları baş qəhrman olan Rövşən - Koroğlu obrazı ətrafında birləşdirilmiyi kimi, Dədə Qorqud "oğuznamə"ri də boy-lar şəklində Salur Qazan obrazı ətrafında ümumiləşdirilmişdir. Bu cəhətdən "Dədə Qorqud" boy-ları ilə "Koroğlu" qolları və Salur Qazanla Koroğlu obrazı arasında tarixi bir əlaqə vardır. Dədə Qorqud şəxsiyyətinə gəlincə, bir sıra türk xalqlarının şifahi ədəbiyyatında tanınan Qorqud Alta ilə "Kitabi-Dəymə Qorqud" tarixi dastan abidəsi fərqli mövzulardır. Çünki "Kitabi-Dədə Qorqud" adı ilə tanınan bu böyük əsər məhz Azərbaycan keçmiş Arın-Albanıya ərazisində baş vermiş tarixi hadisələrin şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri əsasında tərtib olunub, qələmə alınmış yazılı abidəsidir.

"Kitabi-Dede Qorqud" un elm aləminə mə'lum olan üç əlyazmasından ən mükəmməli, dediyimiz kimi, Almanıyanın Drezden kitabxanasında saxlanılan 12 boydan ibarət əlyazma mətnidir. Bu nüsxə əsil deyil, suretdir, köçürmədir. Abidə üzərində aparılmış son tədqiqatdan aydın olur ki, "Kitabi-Dede Qorqud" boyları xalq arasında, ozanlar arasında gəzen-sifahi variantları əsasında hansısa bir yaradıcı ziyalı tərəfindən toplanıb, tərtib edilərək, ilk dəfə 1052- ci ildə qələmə alınmışdır. Sonralar, XV əsrin sonlarına həmin nüsxə ikinci bir katib tərəfindən yaradıcı şəkildə yenidən işlənmiş, əlavə boylar və süjetlərle təkmilləşdirilmişdir. Lakin bu yeni tərtibçi ilk nüsxənin yazılma tarixini təkmil əlyazmasının sonunda saxlamışdır. Çox təəsüflər olsun ki, abidənin nə ilk və nə də ikinci təkmil əlyazması hələlik elm aləminə mə'lum deyildir. Əlimizdə olan Drezden əlyazması həmin sonuncu təkmil nüsxənin erəbcə yaxşı təhsil almış, lakin öz ana dilinin-türkcənin orfoqrafiyasına az bələd olan bir katib tərəfindən bir çox təhriflərle köçürülmüş suretdir. Bununla belə, son 30 il ərzində Drezden əlyazması üzərində aparılmış tədqiqat bir çox yeni faktları üzə çıxarmışdır.

"Kitabi-Dədə Qorqud" xalqımızın ən qədim yazılı dastan abidəsi olmaqla, eyni zamanda həm yazılı ədəbiyyatımızın ilk nümunəsi və həm də Azərbaycanın Aran-Albaniya ərazisində orta əsrlərdə hakimiyyət sürmüş oğuzların ilk dövlət tarixi sayıla bilər. Dastanda bu Azərbaycan Oğuz dövlətinin aydın hüdüdları və dövlət-idarə mərkəzi vardır ki, burda orta əsr tarixi mənbələrində göstərilən Azərbaycan ölkəsinin dövlət hüdüdlarına tamamilə uyğun gəlir.

Birincisi, sərhəd xaricindəki Döğqüz-tüman adlanan erməni - gürcü kafirlərdir. İkincisi, yene xaricdə xeyli uzaqda yerləşən Anadoluadakı Bayburd/Diyarbəkır, Trabzon və Dünyurd qalalarının tükürəkləridir. Üçüncü düşmə güvvələr isə Oğuz dövlət hüdüdları içərisində olan Şikili, Şikili mülk, Suni Sandal mülk, Qaxan və s.)

"Kitabi-Dədə Qorqud"-da "Oğuz" sözü etnik mənadan öncə ən əsas – rəq qəhrəmanların yaşadığı yeri, ölkəni adır. Ölkə-məmləkət ümumiyyətlə "Qalın Oğuz" adlanır, xüsusilə isə "İç Oğuz" və "Dış Oğuz" a bölünmüşdür. İç Oğuz mərkəz, Dış Oğuz onun kənar, çöl hissəsidir. "İç oğuz" qədim Bəyləqan şəhərinə münafiqdir. Kür-Araz ovalığı, Bərdə, Gəncə, Gürcüstan ağzına (sərhəddə) qədər, Dərbənd, Göyçə ətrafı, Ağcaqala- Sürməli, Qaradərə, Altıntaxtı "Dədə Qorqud" oğuzlarının yaşadığı coğrafi ərazidir. Mil-Muğan düzənliyi qəhrəmanların qışlaqları, Göyçə, Altıntaxtı dağları yaylaqlarıdır. Qəhrəmanların əsas qayəsi vətəni müdafiədir. Onlar heç kəmin üzərinə hücum etmir, torpaqını iturmür. Lakin qəfil basqın edən düşməne layiqli cavab verirər.

Əvvəl Oğuzla illik xərac verən Doqduztıman Gürcüstan şərti pozduğundan Bayındır xan Bəkil bəyi sərhədə keşikçi göndərir. Öz qövmi qəbiləsi ilə Bəyləqandan kəç edib, Bərdə - Gəncə istiqamətində keçib, Gürcüstan ağzında dayanan Bəkilin növbəti təhlükə zamanı Oğuzla (Bəyləqana) baş şərkdə Salur Qazana göndərdiyi, silafış dastanının ideyasını parlaq şəkildə əks etdirir:

Əlbəttə və əlbəttə, Qazan bəy mənə yetişsin...
 Dəgəl gəlməz olsan Məmləkət pozulub xarab olur.
 Qızım-gəlinim əsir gəldi, bəlli bilgil

Möhkəm sərhədlərə malik bu doğma məmləkəti, ana Vətəni, qız-gəlinlərin namus və qeyrətini qorumaq ideyası dastandan əvvəldən axıra kimi möhkəm davam etdirilir. Salur Qazan vətəninin bütövlüyünü, xalqın birliyini şəxsi mənafeyi xatirinə pozmaq istəyən doğma dayısının qiyamını müharibə ilə yatırır, onun başını kəsdirir.

Ümumiyyətlə, "Kitabi-Dədə Qorqud" Oğuz elində siyasi, hərbi-inzibati dövlət olduğunu göstərir. Ölkənin başında xanlar xanı Bayındır xan durur. Qazlıq Qoca onun vəziridir. Kitabda ələ belə də deyilir: "Qazlıq Qoca dərdir, Bayındır xanın vəziri idi". Salur Qazan Bayındır xanın bəylərbəyli olmaqla bərabər hərbi qurumdan ibarət olan Oğuz elinin, başqa ifadə ilə Qalın Oğuzun baş sərkərdəsidir. Aydın sərhədləri, keçmiş Aran-Albaniya dövlət ərazisinin bütünlükdə ərazi hüddudlarına uyğun gələn bu Azərbaycan - Oğuz məmləkəti şimaldan Dərbənd şəhərinə çəkilən almalıq, şimal-qərbdə Doqquztümen Gürcüstan, cənub-qərqi Anadolunun Pasin və qərbdə Qara dəniz ərazisi hüddudlarına İraqla həmişəduddur. Ölkə üç Oğuz və Dış Oğuz olmaqla iki inzibati hissə kimi 24 Sancaq bəyliyinə lənən ibarətdir. (hər sancaq 40 min ordu vermək iqlidənə malikdir). Kitabdakı Sancaq bəylərinin adı Aran -Albaniya toponimlərində indi də yaşamaqdadır, o cümlədən, Bəgdüz Əmə/Naxçıvanda/ Dondar bəy /Tovuz və Qubadlı rayonlarında/, Düyər bəy/ Şəmkir rayonunda/, Aruz qoca/ Yardımlı rayonunda/, Qaragünə bəy /Əlibabıramlıda və Kəlbəcər rayonunda / və s. Coğrafi məfhum olaraq dastanda gördüyümüz "Oğuz", "ç Oğuz" /Boz oq və "Dış Oğuz" dan (Üç oqdan) yadigar qalan keçmiş Mil-Muğan düzündə və Yuxarı Qarabağda tarixi yaddaşımızı yaşadan, səyyahların Misir ehmərlərinə bənzətdiyi uca təpələr- Qala təpələr, bəyləqanlar, Üç təpələrdir. "Bəyləqan" Oğuzun farsca ifadəsidir.

İç Oğuz / Boz oq/ inzibati mərkəzdir. Salur Qazan ümumi Oğuz elinin komandanı olmaqla bərabər, eyni zamanda iç Oğuzun başçısıdır- bəylərbəyidir. Daş Oğuz (Üç oq) sərhəd hüddudlarını qoruyan hissədir. Onun başında Salur Qazanın dayısı Aruz Qoca durur. Lakin o, Qazan xana tabedir. Xanlar xanı Bayındır xan Azərbaycan Oğuz ölkəsinin padşahıdır. O, dastanda elə padşah da adlandırılır. Doqquzuncu boyda Doqquztümən Gürcüstən ağzında qaravul çəkən Bakil Bayındır xanın ümumi qonaqlığına çağırılarkən, onun sözündən inciyib ələ qayıdır və ölkəni tərk edib, Doqquztümən Gürcüstana gedəcəyini bildirir. Arvadı ona öyüd-nəsihət verib, bu fikirdən dəstəllənərək deyir:

—“Yigitim, bəy yigitim! Padşahlar Tanrının kölgəsidir. Padşahına asi olanın işi rast gəlməz. Ari könlündə pas olsa şərab açar. Sən gedeli, Xanım, erquri yatan Ala dağların avlanmamış, ava mingil,

könlün açılın".

IX boyda da Bayındır xan "padşah" adlanır. VIII boyda bir yerdəşə Bayındır xan adının yerinə "Oğuz xan" adı işlənmişdir.

Ölkədə bütün siyasi- hərbi tədbirlər Bayındır xanın icazəsilə, onun ağsaqqallar məclisində məsləhətlə icra olunur. Başqın edən düşmənlə müharibədə əldə edilən qənimətlərin beşdə biri qanun üzrə Bayındır xan üçün ayrılır.

Keçmiş Beyləqan /indiki Örenqala/ və Aşağı Qarabağdakı qədim şəhər xərəbəli olan Qala təpəyə müvafiq gələn İç Oğuz /Boz oq/ Oğuz elinin qışlaq mərkəzidir. Yaxıya isə Salur Qazanın Di-vanxanası Göyçə gölünün şimalındakı indiki Altıntaxt yaylaqları və Ermənistanın sənralar zəbt etdiyi Ağcaqala və Sürməlidə qərar tutur.

Qardaşı Qaraqüne və işbilən adam olan Qılbaş Salur Qazanın, indiki ifadə ilə deyilsə, müşaviri-dir- məsləhətçisiydi. Bütün ölkənin mə'nəvi başçısı, el ağsaqqalı, ozanlar - ozanı Dədə Qorquddur. Lakin o heç bir islami qanun icra etmir və yas mərasimi keçirmir. Ümumiyyətlə, Oğuz elində müsəlmançılıq çox ibtidai mərhələdədir. Oruc tutmaq, ibadət etmək, sünnü- şe tərifiəsi hiss olunmur. Tarixdən mə'lum olan 24 oğuz boyundan "Kitabi-Dədə Qorqud"da ancaq altısı iştirak edirdi ki, bu da dastandakı hadisələrin qədimliyinə sübutdur.

Oğuzda möhkəm ordu qurumu, ciddi hərbi rejim mövcuddur. Sərkərdələr çiyini quşlu-paqonlu geyim, qırmızı məhmizli şalvar geyir, başlarına parlaq güllüklü, lələkli papaqlar qoyurlar. Döyüş zamanı dəmir don-coşən geyinirlər. Müharibədə müzdlü-könlü əsgərlər də iştirak edirlər. Müharibə dövrünün amansız qanunları vardır. Vətənə xəyanət edən və döyüş meydanından qaçanı dahişəli cəza gözləyir. Döyüşlərin birində Salur Qazan igidlilik vuruşub, yaranalıb düşməne əsir düşmüş yə-gənə oğlunun döyüş meydanından qorxub qaçdığını zənn edərək yoldaşlarına deyir:

"—Beylər! Tanrı mənə bir kor oğul vermiş. Varayın onu anasının yanından alayın, qılıncı para-layayın, altı bökük ələyayın, altı yolun ayrıcında buraxayın, bir dəxi kimse yazı yerdə yoldaş qoyub qaçmaya!"

Müharibədə döyüş silahları oxla yaydan, poladüz qılıncdan, topuz, köndər /qalxan/, sur cida, çə-maq və sapanddan ibarətdir. Müharibə meydanında ilk döyüş müqabil tərəflərin sərkərdələrinin və qabil pəhləvanların çağırışı və vuruşması ilə başlayır. Bundan sonra bütün qoşun əlbəyaxa qanlı dö-yüşə girir. Baş sərkərdənin məğlubiyyəti bütün müharibənin taleyini həll edir. Dastanda on dəfələrlə baş verən döyüşlər, gedişində Oğuz qəhrəmanları bir dəfə də olsun məğlubiyyətə uğramayıb, hamı-sında qalib gəlirlər. Çünki onlar heç bir qoşu torpağına basqın etmir, əksinə, işğalçı və quldurluq məqsədli üzərlərinə qılıb hücum edən nankor qoşulara qarşı qanlı döyüşə girib öz doğma məmləkətlərini müdafiə edirlər. Onlar bu yerləri çox qədim vaxtdan qılıncı ilə çörəkləri ilə qor-u-yub, burada kök atmışlar.

Bütün bu yuxarıda deyilənlər keçmiş Aran-Albaniya ərazisində qüdrətli bir Oğuz-türk dövlətinin mövcud olmasına real tarixi dəlildir. Məhz bu baxımdan türklüyün Azərbaycan torpağında qədimliyini sübut etmək üçün "Kitabi-Dədə Qorqud" ən mö'təbər qədim yazılı mənbədir.

Maraqlı burasıdır ki, "Dədə Qorqud" qəhrəmanları Qalın Oğuz məmləkəti hüddulları içərisində yerləşən alban mülklərinə qarşı vuruşmaqla bunların özlərinin içərisində də "məlik" titulu na malik olanları vardır. Məsələn, Baybecan bir yerdə "Baybecan məlik" adlanır. Hətta öz qızı Banıncığəyi Beyrəyə yox, Oğuz sərhəddindən xaricə olan kafir Bayburd hasarı təkürünə verməyi vəd etmiş-sə. Belə ki, Baybura boy oğlu Beyrak kiçik toyunu edib, yoldaşları ilə basəfa bir yerdə çadırdə kəf edərkən, casus Bayburd hasarı təkürünə xəbər aparıb deyir:

"—Nə otursarsız, sultanım! Baybecan məlik ol sana verəcəg qızı Boz atlı Beyrəgə verdi, - dedi". /Vatikan əlyazması, s.33/ Drezden əlyazmasının özündə də bir yerdə deyilir:

"Bayburabəyinin oğlancığı Beyrak Baybecan məlinin qızın aldı" /Drezden əlyazması, ver. 62

b/.

"Məlik-Hökmdar, padşah. Qədim Ərəbistanda hökmdarların, həmçinin bəzi tayfa itifaqı başçı-ların, VII əsrdən sonra isə xilafətdən asılı olan qeyri- müsəlman dövlətlərin başçıları, habelə XIII-XIV əsrlərdə monqolların işğal etdiyi ərazilərin yerli hakimləri, Elxanilər, Səfəvilər dövründə Ermənistan və Azərbaycanın asılı feodalları, həmçinin XVIII əsrdə Qarabağın Xəmsə, mahallarının yarım-sılı feodalları da məlik adlanırdılar", /"Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası", VI c. səh. 482/. IV boyda Salur Qazan qoşu Doqquztümən- Gürcüstanın Akska qə'lesi təkürünün casusunun dililə "albanlar başçısı" adlandırılır ki, bunu da "albanlar başçısı" kimi başa düşmək olar. Dastandakı bir sıra xalq ifadələri də uzun əsrlər boyu bir eyni coğrafi-inzibati şəraitdə erməniləşmiş qoşu albanlara qarşı yerli xalq münasibətlərini əks etdirən müasir ifadələrlə səsləşməkdədir: Bay Yeynəgin dililə Salur Qazanın zarafatla keşişə bənzədilməsi, Urzuz atasına hirsənərək, Doqquztümən Gürcüstana gə-dib, "pütüklü/sünnətsiz/ kişinin əlini öpərmə"-deyə, işlətdiyi təhqiramiz ifadə, Salur Qazanın Beyrəgə:

"—Gəl e! Muradına yetiş!" kimi müraciət və s.

Ümumiyyətlə, "Kitabi-Dədə Qorqud"da keçmiş Aran-Alban ictimai mühiti tam parlaqlığı ilə təza-hür etməkdədir.

2. Azərbaycanda: türklüyün qədimliyi və bunun "Kitabi-Dədə Qorqud"da in'ikası

XIX əsrdə alman Fon Fridrix Dils "Dədə Qorqud" motivlərinin hələ eramızdan əvvəlki yunan mi-fologiyası ilə əlaqəsi olduğunu göstərmişdir. O, elmi müqayisə və araşdırmalarla sübut edir ki, qədim yunan şairi Homer "Odiseya" əsərində yaratdığı Polifem (Təpagöz) obrazını hələ o vaxt Şərqi Anadoluda rast gəldiyi oğuzlardan əsildərək qələmə almışdır.

Son onilliklərdə Azərbaycanda yetişmiş güclü qorqudsünaslar bu abidəni Azərbaycan zəmi-nində qədim köklərə malik olması haqqında yeni dəyərli tədqiqatlar aparmışlar. Araşdırmalar gös-tərir ki, hələ eramızdan əvvəl VII əsrin ikinci yarısında Ön Asiyada görünməyə başlayan qədim sak-ların (skiflərin) içərisindəki "Aşquz"- "İşquz" etnik qruplarının adları ilə "Kitabi - Dədə Qorqud"dakı "İç Oğuz" və "Daş Oğuz" tayfa bölgü adları arasında əlaqə vardır. Məşhur rus alimi, miqiyəşünas İ.M. Dyakanov qeyd edir ki, "skif-sak" adının bir variantı vaxtilə Qafqaz- Azərbaycan ərazisində mövcud olan "İşkiqulu" vilayətinin adı ilə eyni kökdən törəmişdir. Alınmış bu fikri çox böyük maraq doğurur. Çünki "Aşquz" və "İşquz" adları "Kitabi-Dədə Qorqud"dakı "İç Oğuz" və Daş Oğuz" etnik adları ilə yanaşı, həm də hazırda Azərbaycanın Şəki ərazisindəki "İç üz" və "Daş üz" toponimləri ilə səsləşdiyi kimi, "İşkiqulu" adı da hazırda Azərbaycanın Mil düzündə mövcud olan və son illərdə otu-raq vəziyyətə keçən ən qədim "Aşığıl" elinin və onların qədim yaylaq yerləri olan İşqılı dağının adı ilə səsləşməkdədir. İşquz- İşkiqulu- İşqılı- Aşığıl adlarının zahiri bənzəyişi isə göz qabağındadır. Bu bənzəyiş təsadüfi deyildir. Alimlərin və xüsusilə bizim son tədqiqatlarımız göstərir ki, saqlar Azə-rbaycanda türklüyün təşəkkülündə ilk yaradıcı amil kimi iştirak etmişlər. Qədim Avropa mənbələrində "skif" şəklində düşmüş "sak"- "saq" tayfa adı Azərbaycan toponimlərində eramızdan əvvəlki dövrlərdən başlanmış hazırkı dövrə qədər öz ilkin şəklində əks olunmuşdur. Qansak (Qanzaq- Gəncə) - Böyük sak (mərkəz), Biləsaqan (saqlar qalası), sisak (otuz saq), Arsaq (yuxarı saq), Sakaşen (Saqaabad), Sakki (Şəki) və s.

Sak, saq adı hazırda da türk köklü bir sıra sözlərin tərkibində işlənir: saq (sağ cəhət), sağlam, saqış (hesabat) kimi sözlər də olsun ki, bu kökdəndir. Skiflərin (sakların) və Azərbaycana sonra gəlmiş hunların, suvarların və xəzərlərin müəyyən hissəsinin türkdilli olması, Azərbaycanda türklü-yün qədimliyi barədə bir sıra tarixi mənbələrin mə'lumatları və Azərbaycan zəminində öyrənilməsi baxımından olduqca böyük əhəmiyyət kəşb edir.

Şərqi böyük tarixçi Əbu Cəfər ibn Cərir Təbari (838- 923) məşhur "Tarix" əsərində yazır ki, "Həmədan həddinin ibtidasından ta Zəngana və Əbhərə və axırı Dərbəndi- Xəzərə çıxınca bunlara Azərbaycan deyilir". Məhz bu ərazidə azərbaycanlıların - türklüyün qədimliyi barəsində akademik Ziya Bünyadovun və bir sıra başqa alimlərimizin qiymətli tədqiqatları vardır. Dahi şairimiz Nizami Gəncəvi eramızdan əvvəl IV əsrin tarixi hadisələrindən bəhs edərkən yazırdı ki, Xəzər dağından (Qafqaz) Çin dənizinə qədər dünyanı türklərlə dolu görürəm. Ziya Bünyadov Azərbaycanda türkləşmə prosesinin hələ islamıyıldən çox qabaq baş verdiyini göstərərək yazır ki, ərəblər Azə-rbaycanı və Aranı işğal edərkən, burada yerləşmiş türk tayfaları ilə toqquşmuşlar.

Bəzi tarixçilərimiz türklərin Azərbaycanda Urmiyə gölü rayonunda hələ eramızdan əvvəl XIV əsrdə belə yaşadığının mixi yazılarda qeyd olunduğunu göstərirlər.

"Kitabi-Dədə Qorqud"da bu tarixi haqiqətin aydın izləri vardır. Belə ki, qəhrəmanları Aran-Albaniya şəraitində vuruşduqları düşmənlər həm xristianlar, həm də ondan əvvəlki büt-pərəstlərdir. XIV əsrdə ingilis dilində yazılmış və Ziya Bünyadovun tərcüməsilə çap olunmuş bir kitabda Tiflisə gəlmiş xristian missionerləri burada yerli əhalinin öz meyitlərini bəşirib yediklərini görür və xristianlığı qəbul etdirməklə onların bu ibtidai yeməyemlik adətini tərgitmələri nail olurlar. Dastanın dördüncü boyunda 15 yaşına yenəcə çalmış oğlu Urzuz gözənlilməz tə'nəsindən hirsələnmiş Salur Qazan onu vaxtilə özünün qılınc çaldığı, şücaət göstərdiyi Cızıqlar və Ağlağan dağlarına (Albaniya ilə Gürcüs-tan sərhəddində) gətirir, ova çıxır. Qəfil düşməni basqınına mə'ruz qalan ata, oğlunun bu döyüşdə iştirak etmək təşəbbüsünə mane olur, deyir:

Oğul-oğul, ay oğul

Mənim ünüm ünle, sözüm dinlə!

O kafirin, üçün atıb, birinin yazmaz* oxcusu olur.

Hay-dəmədən başlar kəsən cəlladı olur.

Adam etin yexni**qılan aşbazı olur.

*- yayındırmaz
**- qovurma

Sən varası kafir deyil.
Qalxıban yerimdən mən durayım,
Qonur atım belinə mən mineyim.
Gələn kafir mənimkidir, mən varayım.

Bu adət eynən Şukili məliyin də simasında təzahür etməkdədir. Belə ki, ikinci boyda o, əsir apardığı 40 qız içərisindən Qazanın arvadı Bula Xatunu tanıyıb-tapmaq üçün onun oğlu Uruzun kəşib, atından qara qovurma edib, onlara yedirtməyi əmr edir.

Bu adətin ibtidai bütperəstlik ehkəmi şəraitində mövcud olması abidənin qədimliyinə daha bir sübutdur. On birinci boyda Salur Qazan dustaq olarkən Tomanın qalasının təkuru onu zindandan çıxarıb iləte məcbur etmək istəyir. Salur Qazan ölüm ayağında ezəməllə dayanıb, düşməni "yonma ağac tanırlı"-deyə lənətləyir. Doqquzuncu boyda da 15 yaşlı İmrana hədə-qorxu gələn kafir, "Oğlan, alındınsa tanırsan yalvarırsan? Sənin bir tanrın varsa, mənim 72 bütcanəm var" -deyir.

Tarixdən məlumdur ki, 546-cı ildə öz üsankar çıxışları ilə Çin imperiyası tabeliyindən xilas olan, VII əsrin ortalarından "On oq budun" qəbiləsinin başçılığı ilə daxili çarpışmalardan qalib çıxıb, güclü xaqanlığa yaranan Qərb türkləri təzə yurdda yeni qonşuları olan toxar və avar tayfalarına qarşı müharibələr aparmışlar, Türkoloq S. Q. Qlyastornı aysor, gürcü və erməni mənəblərinə əsasən qeyd edir ki, V əsrdə Qafqaz Albaniyası ilə İberiya arasında Göyçə gölünün şimal cəhətində "Duxar", yaxud "Toxar" adında vilayət və onun Mərkəzi dayağı olan Toxar qalası mövcud olmuşdur. Bura evvəllər "Kəngəri" [Kəngərli] sonralar isə "Pəçeneqlər ölkəsi" adlanmışdır. "Türkmənistan tarixi" və başqa bir sıra tarixi ədəbiyyatda göstərilir ki, oğuzlarla toxarlar arasında lap qədimdən qanlı döyüşlər davam etmişdir.

Məhz Azərbaycanda baş vermiş bu tarixi toqquşmalar "Kitabi-Dədə Qorqud" un üçüncü boyunda Bamsı Beyrəyin sözləri ilə açıq-aşkar belə təzahür edir:

Tul-tulada* gərdiyim,
Tulu** avarı, duxarlıyı qovduğum,
Ayqır verib aldığım,
Tozlu qalı yayım

Burada, Bayburd qalasında dustaqlıqdan qaçıb Oğuzla gələn və arvadı Baniçiçəyin Yalançı oğlu Yalınçıqla toyuna gəlib çıxan qəhrəman Beyrək, cavanların toy məclisində icra etdikləri "Koygü üzüyünə oxatama" oyununda iştirak edir. Ona verilən öz ox-yayını kədərlə öyərək, bir vaxt avarlarla və duxarlılarla apardığı döyüş səhnələrini xatırlayır.

Bu ifadələr "Dədə Qorqud" oğuzlarının Azərbaycan-Albaniya ərazisindəki məskunluğunun bir daha qədimliyini əks etdirir, yuxarıdakı parçada adı çəkilən "Tulu avar"lara XVIII əsr yazılı dastan abidələrindən "Şəhriyar və Sənuber" dastanında da rast gəlirik. Bir sıra tarixi mənbələrdə isə VI əsrdə avarların Azərbaycan-Albaniya ərazisinə basqınları öz əksini tapmışdır.

Akademik Ziya Bünyadov "Azərbaycan VII - IX əsrlərdə" adlı kitabında yazır: "Müasir Azərbaycan türk xalqının meydana gəlməsi faktını orta əsr mənəblərinin ilkin və bilavasitə verdikləri məlumatlarla aydınlaşdırmaq mümkündür. 576-cı ildə Gəncə (Sakaşen) vilayətinə böyük hün-sabir kəndləri köçürülmüşdür. Bu hunların rəhbərlərini-sərkərdələrini ərəb müəlliflərinin "tərxan" adlandırdığı böyük tayfa birləşmələri hələ V əsrdə Muğanda sakin olmuş hunlardan ibarət idi. Rəvayətə görə, Muğanın cənubunda mövcud olmuş və ərəblərin "Balasaqun" kimi yazdıqları Ak-qun şəhəri məhz buradakı hunlar tərəfindən yaradılmışdır".

Hazırda Mil düzündə-keçmiş Aran ərazisində, Kür yaxasında "Kəbir" adlanan Aşağı Qarabağdakı geniş sahə və orada çox qədimdən sakin olan ən böyük yarımköçəri tərəkəmə tayfalarından ibarət kəbirilər məhz bu ağ-qunların sələfləri olmalıdırlar. Çünki son etimoloji tədqiqat "ağ qun" sözünün "Böyük qun" demək olduğunu göstərir. Digər görkəmli Azərbaycan tarixçisi Yaqub Mahmudov XIV-XV əsrlərdə Azərbaycanda Uzun həsənin başçılığı ilə qüdrətli dövlət yaratmış Ağqoyunluları həmin ağ-qunların sələfləri kimi qeyd etmişdir. "Kitabi-Dədə Qorqud"da da "qoyun" sözünə "qun" şəklində rast gəlirik. Bu da "ağ-qun" sözünün etimoloji izahını doğruldan delillərdən biri kimi nəzərə alın bilər.

"Kitabi-Dədə Qorqud"da ən qədim türk abidələrinin də əks-sədasını tapmaq olur. Məsələn, XI əsr türk abidələrində "Divani-lüğat-it-türk" və "Qudatqu bilik" kitablarında adı çəkilən türk dastan qəhrəmanı Alp Ər Tonqanın Firdovsi "Şahname"sində farslara qarşı vuruşan Turan (saqlar) qəhrəmanı Əfrasiyab olduğu göstərilir. "Kitabi-Dədə Qorqud" qəhrəmanlarından bəhs edən başqa bir "Oğuzname"də isə Alp Ər Tonqa Aruz qocanın atası kimi qeyd edilməkdədir, (ələ oradaca, "Dədə Qorqud" qəhrəmanlarından Salur Qazanın qardaşı Qaragözü bəyin Albaniyanın şimal hüddudunda

*döyüşdə, vuruşda.
**qunu, quldur

kafir qonşuların əlində olan hunarakert qalasında 6 ay dustaq olduğu göstərilir). Əbülqasim Firdovsi (934-1020) "Şahname" əsərində iranlılara qarşı vuruşan turan-saqlar ordusunun baş sərkədesi Əfrasiyabın [Alp Ər Tonqanın] məğlubiyyət zamanı bir ay Azərbaycanda-Bərdə şəhəri yaxınlığında bir mağaraya sığınıb, Çin-Türküstan imperiyasının sahibi olan ata-babalarını anaraq, öz-özünə türk dilində (bətürki) danışaraq inləyib ah-vay etdiyini yazmışdır.

Firdovsi açıq yazır ki, Əfrasiyab bu sözləri türk dilində təkrar edirdi. O, bu ölməz əsərində əvvəldən axıra kimi turanlıları türk olaraq öz adları ilə qeyd edir. Bəzi mənbələrdə antik türk sərkədesi Alp Ər Tonqanın prototipi, "Şahname" qəhrəmanı, Turan padşahı həmin Əfrasiyab Azərbaycanın Naxçıvan şəhərinin banisi kimi qeyd olunmaqdadır. XVI əsrin ən məşhur türk coğrafiyaşünası Övliya Çələbi, "Səyahətnamə" sində yazır: "Naxçıvan Azərbaycan hüddudunda başqa xanlıqdır ki, xanı çox sərgərmə malikdir. Bu şəhəri zamanı-qədimdə şah Əfrasiyab bina etmişdir ki, hələ ejdadlarının mödün olduğunu qübbələr nümayandır". (Övliya Çələbi. "Səyahətnamə", II cild, Dərsəddət, 1316, s. 236).

Akademik V. V. Bartold Əfrasiyab nəslinin hələ monqol hakimiyyəti dövrünə qədər Türküstanda davam etməsinə qeyd edərək yazır ki, Türküstanda 500 il (840-1212) hakimiyyət sürmüş Qaraxanlılar özlərini ancaq türk və Əfrasiyab nəslə hesab edirdilər... Səlcuq həsli də Qaraxanlılar kimi, özlərinin mənşəcə Əfrasiyab törəmələri olması əfsanəsini qəbul etmişdilər. (Əsərləri, V c., M., 1968, s. 93). "Kitabi-Dədə Qorqud"da IX-XI əsrlərdə Azərbaycan zəminində baş vermiş tarixi hadisələrin açıq təzahürü vardır. Abidədə təkcə qonşu kəliflərlə deyil, eyni zamanda oğuz-türkmən tayfalarının öz arasıdakı toqquşmalar da özünü göstərir. Dastanda oğuzlar türkmənlərlə bir yerdə, eyni şəraitdə yaşayırlar. Lakin onların arasında bəzən ayrı-seçkilikə rast gəlirik. Məsələn, Oğuz qəhrəmanı "cici-bacı türkmən qızı" nı bəyənir. Qanturalın dilindən deyilən bu ifadə türkmənlə oğuzun bir yerdə eyni xalq olaraq yaşadığını göstərir. Lakin o, Oğuz elini gəzib, istədiyi qızı tapmır, Oğuzdan xaricə kafir elinə gedib, Trabzon təkurunun qızını qəhrəmanlıqla alıb gətirir. Başqa bir boyda meydana düşmənlə üzbəüz vuruşarkən Bəkil oğlu İmrana düşmən: "Oğuzun arsızı türkmənin dəlisinə bənzər" -deyə istehza edir.

Dastanda Oğuz coğrafi məfhumudur. Belə hesab etmək olar ki, Oğuz daha qədimdən Azərbaycanda Aran-Albaniya ərazisində oturaq, yaxud yarımköçəri şəraitdə yaşayır, türkmən isə sonradan gəlib, onlara qanşmış türk-köçəri qəbilələridir. Dastanda bu hal düşmən tərəfində oğuzlara qarşı vuruşan Qara Tükün Məlik obrazında da özünü göstərir. Abidə üzərində araşdırmadan aydın olur ki, Qara Tükün XI əsrdə Azərbaycana hücum etmiş türkmən tayfa başçısının adıdır. Onun kimliyinin aydınlaşdırılmasından belə nəticə çıxır ki, sonrakı axınlar dövründə oğuzlar cənub tərəfdən Kür-Araz-Qarabağ istiqamətində-Gəncə sahəsində, türkmənlər isə Şirvan-Abxaz istiqamətində, Şəki tərəflərində yerləşmişlər. Bu, "Dədə Qorqud" oğuzlarını XI əsr oğuzları ilə də yaxınlaşdırır. Bu onu göstərir ki, "Kitabi-Dədə Qorqud"da Azərbaycan tarixinin qısa bir dövrü deyil, uzun əsrlərin ən mühüm hadisələrinin ümumiləşdirilmiş mərhələləri öz əksini tapmışdır.

Dastanda zaman kateqoriyası bədii sözün gücü ilə elə vahid bir axında şahrah xətlə ümumiləşdirilmişdir ki, minillik bir dövrün zaman fərqi ayırd etməyi heç ağına belə gətirmərsən! Belə ki, hekayəçinin niqində IV-V əsrlə XIV-XV əsr ictimai-siyasi mühitin psixoloji ifadəsi müasirləşdirilmişdir. Bütün bu minillik dövr ərzində Aran-Alban ərazisində hakimiyyət sürmüş oğuz-türk hökmdarlarının müsbət fəaliyyəti və səciyyəvi sifətləri dastan qəhrəmanlarının, birinci növbədə Salur Qazan və Bayındır xanın simasında cəmləndirilmişdir. Bu şəxsiyyətləri tarixin çoxtəbəqəli qarışıq qatlarından araşdırıb üzə çıxarmaq, heç şübhəsiz ki, tarixçilərimizin şərəfli vəzifəsidir!

3. "Kitabi-Dədə Qorqud"da Babək hərəkatının bəzi bədii təzahürləri

"Kitabi-Dədə Qorqud"un tarixi səciyyəsinə, oradakı hadisələrin mərhələlərini düşündükdə belə fikir yaranır ki, necə ola bilər, məhz Azərbaycan-Aran-Albaniya zəminində yaranmış bu abidədə ölkədə ən böyük ictimai-tarixi hadisə olan, vaxtilə bütün ərəb xilafətini lərzəyə salan Babək hərəkatı öz əksini tapmasın?

Abidə üzərində son illər ərzində apardığımız yeni tədqiqat nəticələri bu suala müsbət cavab verməkdədir. Dastandakı bədii obrazları, və təsvir olunan hadisələri IX əsr tarixi hadisələri və Babək şəxsiyyəti ilə müqayisə etdikdə bu xalq hərəkatının burada, pərdələnmiş şəkildə də olsa, aydın izləri özünü göstərir.

İstər Babək-xürrəmlər hərəkatı, istərsə də "Kitabi-Dədə Qorqud"da baş verən hadisələr əsasən eyni bir coğrafi dairədə cərəyan edir. Məşhur İran tarixçisi Məhəmməd Xavənd şah "Rövzətüs-səfa" əsərində yazır ki, Məmmun xilafəti zamanında Babək Xürrəmdin Azərbaycan və Beyləqan nahiyələrində üsyan etmiş və çoxları ona qoşulmuşlar. C. Cabbarlı da "Od gəlini" dramında Elxan-

Babək obrazını "Bileqanlı" verərək, yəqin bu və bunun kimi bir sıra tarixi ədəbiyyatda yazılan məlumatlara əsaslanmışdır. Maraqlıdır ki, hər iki sahədə həm bədii obrazların və həm də tarixi qəhrəmanların yerləşdiyi əsas mərkəzin, qalanın adında zəhri oxşarlıq var. Oğuz qəhrəmanlarının paytaxtı "Bozoq", xürrəmlərininki isə "Bəzz" qalasıdır. Son araşdırmalarımız göstərir ki, "Bəzz" kəlməsi türk mənşəli olub, "bəd-bade-mate" şəklində "mərkəz", "məskən" və "qala", daha genişliklə isə "vətən" mənasını daşıyır. Bu söz "Azərbaycan" adının tərkibində də işlirək edir. "Azərbaycan" sözünün etimoloji yozumlarından ən sonuncusu bizim tədqiqata görə budur ki, bu da hələ eramızdan çox qabaq öz mənşəyini Təbriz şəhərində, atəşpərəstlik inamı dövründə, oradakı əbədi yanan otdan, atəşqahdan almışdır. Bu söz Makedoniyalı İskəndərin (e.ə. 356-323) hücumundan əvvəlki dövrdən başlayaraq "Oderpate" (Aturpate) "Oderpatagan"- "Azərbaycan" şəklində dəyişə-deyişə gəlmişdir. Bir çox mənbələr və eləcə də xalq etimologiyasında bu "Odlar yurdu", yaxud "Odlar di-yarı" kimi adlanmışdır. Sözün son etimoloji izahı bu anlamı təsdiq edir. "Azərbaycan" sözünün bir çox tarixi ədəbiyyatda və eləcə də bəzi türk xalqlarında işlənən "Azərbaycan" şəklinə baxsaq ilk kökünü (oder) "Od" olduğu göz qabağındadır. Onun "ər" hissəsi isə odun daimi yanma prosesini göstərən şəkilçidir. Deməli, "oder" "sönməz od" deməkdir. Şübhəsiz ki, ancaq belə əbədi yanan (təbii qaz və s.) oda tapınmaq olardı. "Bade-mate" hissəsi isə qədim türk lügətlərində "yer, məskən", geniş mə'nada "vətən" deməkdir. Bu söz "məte" şəklində dilimizdə indi də mövcuddur. Deməli, "Oderpate" ("d" səsinin "z"-yə, "b-p-m" səslərinin bir-birinə keçməsi dilimizdəki ən qədimdən təbii fonetik həldir) adı "Sönməz od məskəni" deməkdir.

Lakin tarixi mənbələrdə atəşqahın Azərbaycanda, yaxud Təbrizin özündə iki yerdə və bəzi mə'lumatlara görə çox yerdə yaranıb, xalqın ibadətəgahına çevrildiyi qeyd olunur. Elə bu çoxluğu ifadə etmək üçün sonrakı əsrlərdə şəraitdən asılı olaraq, əslində mənsəçə türk qurumulu olan "Oderpate" (Oderbade) ismi farsca "gan" cəm şəkilçisini qəbul etməklə, "Oderbadegan" şəklinə düşmüş, daha sonrakı fonetik prosesdə "Azərbaycan" olmuşdur. Sözün kökündəki "od" isminin mənsəçə xalis türk sözü olması isə mübahisəsizdir. Çünki "od" sözü dilimizdə "odun", "ocaq" (odcaq), "oda" (olaq) və s. şəklində yuvalanır.

Beləliklə, "baz" adı da həmin qədim lügətlərdəki, "bad - bade" [pat- pate], sözünün özü olub, yer, mərkəz və sonra "qala" mənasında işlənmişdir. Elə buna görədir ki, Babək hərəkatından bəhs olunan bir çox mənbələrdə "Bəzz" -Babək qalası olaraq, müxtəlif yerlərdə göstərilir. Ümumiyyətlə, "bəzz" -qala deməkdir. Necə ki, indi də bir çox şəhər qalalar "qala" adı ilə tanınır (Şuşa və s.).

İstər "Kitabi-Dədə Qorqud"da və istərsə də xürrəmlərdə hər iki sahədə külləvi məclislər təşkil etmək, şərəb içmək, qəhrəmanların qopuz çalması adətləri diqqəti cəlb edir. Qəhrəmanların adlarının da oxşarlıqlar çoxdur. Məsələn, xürrəmlərdə: Babək, Səhrək (Cavidanın atası), Bərumənd (Babək anası), Hassan (Babək in əsl adı), Zirek, Buqa, Rüstəm, İmran və s. "Dədə Qorqud" qəhrəmanları: Qazan (tarixi mənbələrdə Hassan), Beyrək, Yeynek, Burla (Salur Qazanın arvadı), Buğac, Alp Rüstəm, İmran və s. Ən ciddi və mühüm oxşarlıq Salur Qazanla Babək şəxsiyyətləri və onların şəxsi həyəlləri, hərəkatları və ictimai mövqelərindədir. Bu qüvvətli hədsiz oxşarlıq və yaxınlığı aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1) Salur Qazan Bayındır xandan sonra Oğuzun böyüyü, baş sərkədesidir. O, Bayındır xanın qızı ilə evlənmişdir. Bayındır xan hakimdir, xanlar xanıdır. Amma əsas qəhrəmanlıq göstərən Qazan, Qazan xandır. Babək də Cavidandan sonra xürrəmlərin baş sərkədesidir. O, Cavidanın dul arvadı ilə evlənmişdir. Cavidan baş hakim olsa da əsas baş qəhrəman Babəkdir. O, "Babək xan" da adlanır.

2) Qazanın adı tarixi mənbələrdə "Hassan"dır, Babək in də adı "hassan"dır.

3) Salur Qazanın anası, arvadı və oğlu döyüşlərdə düşməne əsir düşür. Babək in də anası, arvadı və oğlu düşmən tərəfindən əsir alınır.

4) Oğlunun döyüş meydanından qaçdığını zənn edərkən qəzəblənən Salur Qazan deyir: "Bəylər, tanrı mənə bir kor oğul vermiş, varayın onu anasının yanından alayın, qılınca paralayaraq, altı böyük edəyin, altı yolun ayrıcında buraxayın, bir dəxi kimse yazı yerdə yoldaş qoyub qaçmaya".

Babək də əsir düşmüş oğluna eyni hiss və qəzəblə xəbər göndərir: "Əgər sən mənim oğlum olsaydın, mənə qoşulardın. Sən mənim oğlum deyilsən! Sənin rə'is olaraq bir gün yaşamağın 40 il zəlif bir qul olaraq yaşamağından yaxşıdır".

5) Qazan da, Babək də cəsarətlərinə və hünərlərinə baxmayaraq təsadüfən düşməne əsir düşürlər.

6) Salur Qazanın fəaliyyətində mülkliyin ümumiyyətlə prinsipinə rast gəlirik. O, üç ildə bir dəfə özünə məxsus olan var-dövləti xalqa paylayır. Təkcə arvadının (halalının) əlindən tutub evindən çıxır, nəyi var el-yəgma edib aparır. Qazanın bu sifəti dünya ədəbiyyatında öz səxavəti ilə məşhur olan əfsanəvi Hatəmi-Taiden ictimai icimai mahiyyətinə görə fərqlənir. Babək hərəkatında da ümumal bir-

liyi prinsipi mövcud idi.

7) Hər iki qəhrəmanın döyüşlərdə ən yaxın köməkçisi yeganə qardaşlarıdır (Qaragüne və Abdulla).

8) Qazanın sərkərdələrindən biri (Beyrək) Aruz qoca tərəfindən hiylə ilə qonaq çağırılıb öldürülür. Babək in də ən görkəmli sərkərdələrindən biri (Tərxan) düşmən tərəfindən hiylə ilə qonaq çağırılıb xaincəsinə qətlə yetirilir.

9) Salur Qazanın ən qorxulu düşməni, dəfələrlə qarşı-qarşıya döyüşdüyü qonşusu Şukili (Şəkili) məlikdir. Babək in də dəfələrlə döyüşüb, bağışladığı və sonra isə Babək in özünü hiylə ilə tutub cəlladlar əlinə verən qonşusu Şəkili məlik Səhl ibn Sumbatdır.

Moisey Qalanqatuglunun "Albaniya tarixi" əsərində gətməmiş və hazırda Azərbaycan EA Tarix İnstitutunun arxivində saxlanılan bir fəsilə həm Səhl ibn Sumbatın və həm də Babək in Albaniyanın ayrı-ayrı vilayətlərinin məliki olduğu qeyd edilir.

Ümumiyyətlə, Qazan xan bütün şəxsi keyfiyyətləri və ictimai fəaliyyəti ilə tam mənasında Babək ki xatırladır. Hər iki qəhrəmanın etrafındakı qüvvələr, sərkərdə və kütələrin çoxu kənardan gəlib, onların etrafında cəm olmuşlar. Qəhrəmanlardan heç biri nə Qazan, nə də Babək öz nəcabətləri ilə öyünmür. Babək yaqsatan kor qadının oğludur. Salur Qazan da "Ağ sazın aslanında bir köküm var", "Ağ sunqur erkəyində bir köküm var"- deyərək, özünün səhralar, çöllər və dağlar oğlu olması ilə fəxr edir. Lakin hər ikisi el başçısı, xalq qəhrəmanıdır.

Bütün bu oxşar cəhətlərlə yanaşı, Salur Qazanla Babək i ayıran ciddi fərqlər də vardır. Zahirən Salur Qazan düşmənlə mübarizədə Məhəmmədin dininə arxalanaraq döyüşür, kafir kilsələrini yıxıb məscid tikdirir. Babək isə birbaşa islamın hakimlərinə, ərəb xilafətinə qarşı vuruşur və heyatını bu məslək yolunda qurban verir.

Əgər məsələyə dərinlənən yanaşılsa, bu fərqlərin bədii formadan ibarət olması anlaşılar. "Dədə Qorqud" boylarında islamla bağlı bütün cəhətlər sanki qondarmadır. Burada hamı şərəb içir, qadınlar üzünə açıq gəzir, sünni-şie tənriçisi görünür. Dədə Qorqudun dastanda Rəsul əleyhissəlam zamanına yaxın dünyaya gəlməsi və onun Əli ilə Müaviyənin münafiqəsi zamanında Məkkəyə gedərək, islamı qəbul edib Azərbaycana qayıtması, Dərbənd şəhərində kafirlərə qarşı döyüşlərdə həlak olaraq, Qırxlar qəbiristanlığında dəfn olunması bir sıra tarixi ədəbiyyatda göstərilisə də onun hər hansı bir dini mərasim icra etməsinə rast gəlmirik.

Beləliklə, bütün bu yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, "Dədə Qorqud" dastanlarında tarixi hadisələrin aşkar izləri vardır. Bu fikri digər tarixi dastanlarımız haqqında da demək olar. Məsələn burasındadır ki, "dastan" sözü əslində "tarixi əhvalatlar" deməkdir. Orta əsr tarixçiləri öz kitablarında bu sözü elə bu mə'nada da işlətmişlər. XIII-XIV əsrin böyük tarixçisi Fəzlullah Rəşidəddin məşhur "Cəme-i-tarix" kitabında böyük babları "dastan" sözü ilə adlandırmışdır: "Dastani-hülaki xan", "Dastani-Abaqa xan", "Dastani-Ərquq xan" və s. Azərbaycan dastanlarının üstün xüsusiyyətlərindən biri odur ki, onların çoxu bir neçə əsr bundan əvvəl xeyirxah ziyalılar tərəfindən yaradıcı şəkildə yazılıb alınmışdır. Müəllif mövqeyində qiymətləndirilə bilən katib, dastanın başlanğıcında buradakı əhvalatların hər hansısa bir tarixi və ya əfsanəvi şəxsiyyətin zamanı ilə əlaqədar olduğunu göstərir. Məsələn mifik əfsanəvi "Qəhrəmanname" dastanı Adem peyğəmbərin, "Kitabi-Dədə Qorqud" Məhəmməd peyğəmbərin, "Əsli və Kərəm" harun-ər-Rəşidin, "Seyfəlmülük" dastanı Sultan Mahmud Qəznevini, "Tufarqan Abbas" dastanı Şah Abbasın adı və dövrü ilə bağlanılır. Elə buna görə də "Koroğlu"da da. "Əsli-Kərəm"də də orta əsrlərdə Azərbaycanın Aran və Albaniya ərazisində bir yerdə yaşamalı olan "din ayrı qardaşlar" arasında davam edən dini təəssüb mübarizəsinin tarixi izləri öz əksini tapmışdır. "Koroğlu"nun bir variantında mənfəi surət olan Keçel həmbz ermənidir. "Əsli və Kərəm"də isə bu dini təəssüb mübarizəsi iki aşiqin, iki nakam gəncin alışıb külməsi ilə nəticələnir. Çox maraqlı cəhət odur ki, tarix boyu davam edən bu mübarizə gedisində həmişə müsəlman tərəfi-türk barışığa-humanizmə, dostluğa-qardaşlığa çağırıldığı halda, əks tərəf-xristian ona satqınlıqla, qanlı-ölümle cavab vermişdir. Hələ neçə əsr bundan əvvəl artıq erməniləşmiş bu satqın həmyerlilərin bu gün Azərbaycan xalqının başına açdığı oyunlar, torpağımızı quldurcasına tutub, günahsız uşaqları, qocaları vəhşicəsinə qırması, minlərlə qadını, uşağı əsir aparması, kəndlərimizi, şəhərlərimizi yandırıb külə döndərməsi "Kitabi-Dədə Qorqud"da əks olunmuş həmin qanlı döyüşlərin bugünkü davamıdır. Elə buna görə xristian-alban Moisey Qalanqatuglunun "Albaniya tarixi" əsərinə tənqidi nəzərlə yanaşmalıyıq. Burada, ümumiyyətlə Azərbaycan tarixi üçün çox faydalı olan mə'lumatlar var və biz ona tarixin ilkin orta əsr dövründə mövcud olmuş bir Azərbaycan dövlətinin tarixi kimi baxmalıyıq. Ancaq onu da unutmamalıyıq ki, bu əsər qatı xristian-erməni təəssübü ilə yazılmış kilsə tarixidir. İndi əcdadlarımız, babalarımız-deyə güvəndiyimiz türk soylu xalqlara-hunlara, xezərlərə və başqalarına qarşı qatı düşmənçilik hissi aşılanmışdır. Müəllifin özünün göstərdiyi kimi, hunlar Albaniyanın tərkib hissəsi-ni təşkil edən etnik qruplardan biridir. Lakin onlar hakimiyyətdə deyillər. Elə dövlətin başçısı olan Ca-

vanşirin öldürülməsi də olsun ki, hunların hakimiyyətə gəlmək üçün törətdikləri sui-qəsdin nəticəsidir. Çünki Davdağın Cavanşirə həsr etdiyi mərsiyədə: "İndi yurdu sənəzsiz görüb hunlar qapır baltasını"- misrası bu fikrimizə əsas verir. Ən maraqlısı budur ki, şair bu ölümü Qabilin Həbəli öldürməsi təmsalında iki qardaşdan birinin digərini öldürməsi kimi təsvir etmişdir: "Veyillənsin qoy dünyada Qabil kimi əsə əsa"-deyib, hun olan qatillə nifrətlər yağdırır.

"Kitabi-Dədə Qorqud" un ümumi türkük seçiyəsinə gəlincə, qətiyyətlə bildiririk ki, bu ancaq bədii motivlərə, mifoloji əfsanəvi obrazlara aid edilə bilər. Tarixi-coğrafi baxımdan "Kitabi-Dədə Qorqud" əvvəldən axıra Azərbaycanın qədim Aran-Albaniya ərazisində mövcud olmuş keçmiş Oğuz-Türk dövlətinin şifahi xalq ədəbiyyatı dili ilə qələmə alınmış bədii-real tarixidir. Buradakı real obrazların hamısı tarixi şəxsiyyətlərdir. Dədə Qorqudla /Qorqud ata/ Salur Qazan obrazlarının Əbülqazi Bahadır xanın "Şəcəreyi-tərakimə" əsərindəki təsviri barədə onu deyə bilərik ki, bu, onun öz variantı, öz versiyasıdır. Əbülqazi əsərin müqəddəməsində özü yazır ki, çoxlu "Oğuznamə"lər mövcuddur, lakin onların heç biri onu təmin etmir. Bunları o, özü yenidən işləməyi qərara almışdır. Deməli, əgər Əbülqazi "Kitabi-Dədə Qorqud"u görmüşsə, ya elə indi də bu abidənin obyektiv coğrafi mövqeyini bilməyənlər kimi, o da bu dərinliyə varə bilməmiş, ya da özü hadisəni Kür-Araz Çayları arasında /Beynəlnəhrəyn/ Amu-Dəryə Çayları arasına /Beynəlnəhrəyn/ köçürmüşdür. Bütün bu versiyaları bir kənara qoyub bəzi tarixi məlumatlara müraciət edək. XVII əsrin məşhur alman coğrafiyaşünası Adam Oleari 1636-cı ildə Əbülqazinin "Şəcəreyi-tərakimə" əsərini yazmasından /1659/ 23 il əvvəl öz səyahətli zamanı Dərbənd şəhərində olarkən "Qırqlar qəbristanlığı"nda Dədə Qorqudun bütün el üçün ziyarətgaha çevrilmiş müqəddəs məzarını görüb, özünün məşhur "Səyahətnamə"sində geniş təsvirini vermişdir. O, xalqdan eşitdiyi və mənbələrdən oxuduğu məlumatlara əsaslanaraq yazır ki, deyilənlərə görə, Dədə Qorqud vaxtilə Məhəmməd peyğəmbəri görmək üçün Məkkəyə gedib, onun ölümündən sonra ora çatmış, islamı qəbul edərək xilafət ordusu ilə Azərbaycana-Qafqaza qayıtmış, Dağıstan bütperəstlərinə qarşı müharibədə şəhid olub, burada "Qırqlar qəbristanlığı"nda dəfn edilmişdir.

• Maraqlısı budur ki, "Kitabi-Dədə Qorqud"da oğuzların avar ləzgilarına, bütperəstlərə qarşı müharibələri xatırlanmaqdadır. Belə ki, üçüncü boyda Beyrek 16 illik düşmən əsaretindən sonra "Dəli ozan" şifətilində "Öz arvadının toyu"nda köhnə ox-yayını əlinə alıb öyrərkən: "Tul-tulada gərdiyim, tulu avarı duxarlıyı qovduğum" - deyə o döyüşləri anmışdır.

Biz əvvəlki bir sıra mətbu yazılarımızda da demişik və yenə təkrar edirik: Dədə Qorqudu, yaxud Qorqud atını ümumtürkün hansı diyarına aparmaq istəsən, apara bilsən. O, ümumtürk ulusudur. Hətta yeganə şəxsiyyət də olmaya bilər. Amma "Kitabi-Dədə Qorqud" yazılı dastan abidəsinə Azərbaycandan kənara, heç hara apara bilməzsən! Hətta müşlərək ulu abidəmiş olduğu halda, Van gölündən oyana, keçmiş Anadolu torpağına da! Çünki bu, dəqiq coğrafi ərazidə cərəyan edən hadisənin bədii tarixidir. Daha aydın və dəqiq desək: Əgər Moisey Qalanqatuglunun "Albaniya tarixi"xristian kilsəsi - erməni təəssübkeşliyi mövqeyindən yazılmış tarixdirsə, "Kitabi-Dədə Qorqud" Azərbaycan xalqının məhz türk-müsəlman mövqeyindən bədii-şifahi obrazlarla qələmə alınmış qədim Aran-Albaniya tarixidir.

Nəhayət, son olaraq onu qeyd etməliyik ki, oxuculara təqdim etdiyimiz "Kitabi -Dədə Qorqud"un bu nəşri bundan əvvəlki nəşrlərin heç birinin təkrarı deyildir. Abidənin əsas tədqiqat obyekt olan Drezden əlyazmasının özündə onlarca katib xətaləri vardır. Onu nəşr edən bütün nəşrlər bu təhrifləri hərə özüün oxuyub, bərpə edə bildiyi şəkildə nəşr etmişdir. Bunların heç biri Drezden mətninin tam-dürüst "foto-surəti" deyildir. Həm də nəşrlər elə təhrifləri təshih etmişlər ki, bunları cümlədəki məntiqi mənasına görə təshih etmək o qədər də çətin deyildir. Məsələn: Drezden mətninin özündə "ol" işarə əvəzliyi "əvvəl", "içdi" sözü "əbxədi", "qaba dizi" ifadəsi "qıya dedi.", "Bamsı adı "Namsı", "süni" sözü "sürdi", "qız" sözü "qopər", "atuma" sözü "aluma", "Qanturalı" adı "Qantaraki", "Domrul" adı "Dəmiril" və s. onlarca söz və ifadələr katib tərəfindən ilkin mətdən səhv köçürülmüşdür. Əlbəttə, bu cür təhrifləri hər bir nəşir çətinlik çəkmədən çox asanlıqla təshih edə bilmişdir. Lakin bir çox elə mürəkkəb təhriflər vardır ki, heç bir qrammatik pozuntu olmadan aydın hərfilə yazılmış, lakin mətdə ya heç bir məna vermir, ya da cümlənin məntiqi mənası bütünlüklə pozulmuş olur. Məsələn: "bir-birilən" ifadəsi "bir qızanı", "qudran " kəlməsi "qıran", "bez kətenin" ifadəsi "bir kəpənəgi", "pıçağı" sözü "qolbağı" şəklində dəyişdirilmişdir ki, bu da mətdə heç bir məntiqi məna vermir və mətnin qeyri dilə tərcüməsində də tam anlaşılmaz və dolaşqı vəziyyətə düşür.

Mövcud nəşrlərin başqa qüsurlu cəhətlərindən biri də budur ki, nəşrlər Drezden mətnində tam dürüst xətlə yazılmış onlarca sözün özünü dürüst oxuyub köçürə bilməmişlər! Belə ki, Drezden əlyazmasında aydın şəkildə yazılmış bir sıra sözlərin abidənin lap son nəşrlərində necə təhrif olunduğunu bilmək üçün aşağıdakı misallara nəzər salmaq kifayətdir: "Kişinin" sözü V. V. Bartolddan başqa bütün nəşrlərdə "keşşin" şəklində gəlmişdir. "Əniyə" sözünü V. V. Bartold və H. Arslan

"itine", M. Rif'ət isə "ite" şəklində oxumuşlar. "It ürməklə" /"it kimi küren"/ gəlməsi V.V Bartold "it bürməklə", M. Rif'ət "it üzməklə", qalan bütün nəşrlər "ip üzəngili", "onacaq" sözü V. V. Bartolddan başqa bütün nəşrlərdə "ancaq" şəklində köçürülmüşdür. "Uşun Qoca oğlu Səğrayın boyunda işlədilen "Təpəgənin köpünü süsəgən yırtar" atalar məsəlində aydın şəkildə, lakin XV-XVI əsrin grafiyasına görə bir nöqtə ilə yazılan "köpünü" sözü həm son İstanbul və həm də Bakı nəşrlərində "qötünü" kimi verilmişdir. H. Arslanın son- 1978-ci il nəşrində "qarayib" sözü "qara eyb", "erliklə almaq" ifadəsi "ərliyə almaq", "püşəginin" /cuxasının/ kəlməsi "beşiyinin" şəklində gəlmiş, üçüncü boyda "Dədə Qorqud küstəgi üzdi" cümləsi buraxılmışdır.

Ümumiyyətlə, "Kitabi-Dədə Qorqud"un Drezden əlyazması üzərində apardığımız 30 illik gərgin elmi-tekstoloji araşdırmalar nəticəsində həm mətnin özündə katib xətası olan təhriflər və həm nəşrlərin düz oxumadığı, səhv köçürüldüyü yüzlərlə söz, ifadə və cümləni aşkar etdik. Tekstoloji elmi baxımdan öz mürəkkəb inla vəziyyətinə görə dünyada belə də yeganə nadir əlyazma olan bu mətnin dürüst elmi bərpası üçün müasir tekstoloji üsulların tətbiq olunmasının qeyri-mümkün olduğunu görüb, tədqiqat prosesində "Zahiri oxşarlıqla məntiqi uyarlığın vəhdəti" adlı yeni bir üsul meydana çıxardıq. Oxuculara yeni Azərbaycan əlilbasilə təqdim olunan hazırkı nəşr Drezden əlyazmasının Vatikana əlyazması, Bartoldun, Rif'ətin, O. Şaiqin, M. Erginin və H. Arslanın son nəşrləri ilə müqayisədə apardığımız həmin 30 illik tədqiqatımızın əsasında tərtib edilmişdir. Oxucuların mətdə rast gələ biləcəkləri "xətalardan" haradan gəldiyini bilmələrini arzulayırıq.

Şamil CƏMŞİDOV,
Filologiya elmləri doktoru

BİSMİLLƏH ƏR-RƏHMAN -ÜR -RƏHİM VƏ BİHİ -NƏST'İN

Rəsul əleyhüssəlam zamaninə yaqın Bayat boyundan Qorqud Ata derlər, bir ər qopdu. Oğuzun ol kişi təmam bilicisiydi. Nə deyərsə olardı, qayıbdən dürlü xəbər söylərdi. Həq-təalanın könlünə ilham edərdi.

Qorqud ata ayıtdı:

—Axır zamanda xanlıq gerü Qayıya dönə, kimsənə əllərindən aləmmiyə axır zəman olub qiyamət qopunca .

Bu dedigi Osman nəslidir, işdə sürülüb gedəyüdür .

Dəxi necə buna bənzər sözlər söylədi.

Qorqud Ata Oğuz qövminin müşkülünü həll edərdi. Hər nə iş olsa Qorqud Ataya danışmıyınca işləməzlərdi. Hər nə ki buyursa qəbul edərlərdi, sözün tutub təmam edərlərdi.

Dədə Qorqud söyləmiş:

—Allah, allah demiyincə işlər önmez.

Qadir tanrı verməyincə ər bayımaz.

Əzəldən yazılməsə qul başına qəza gəlməz.

Əcəl və'də irmiyincə kimsə ölməz.

Ölən adam dirilməz.

Çıxan can gerü gəlməz.

Bir yigidin Qaradağ yumrusunca malı olsa, yığar dirər, tələb eylər, nəсібindən artığın yeyə bilməz.

Ulaşıban sular daşsa dəniz dolmaz.

Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz.

Könlün yuca tutan ərde dövlət olmaz.

Yad oğlu saqlamaqla oğul olmaz, böyüyəndə salır gedər,

Gördüm deməz.

Kül dəpəcik olmaz.

Qara eşşək başına üyan ursan qatır olmaz.

Qaravaşa don geydirsən qadın olmaz.

Yapa-yapa qarlar yağsa yaza qalmaz.

Yapoğlu Kökcə çəməni güzə qalmaz.

Əski panbiq bez olmaz.

Qarı düşməni dost olmaz.

Qara qoça qıymayınca yol alınmaz.

Qara poladüz qılıcı çalmayınca qırım dönməz.

Ər malına qıymayınca adı çıqmaz.

Qız anadan görməyincə ögüt almaz.

Oğul atadan görməyincə süfrə çəkməz.

Oğul atanın yetiridir, iki gözünün biridir.

Dövlətli oğul qopsa ocağının gözüdür.

Oğul dəxi neyləsin baba ölüb mal qalmasa.

Baba malından nə fayda başda dövlət olməsa.

Dövlətsiz şərrindən Allah saqlasın, Xanım sizi.

Dədə Qorqud bir dəxi söyləmiş:

—Sərb yürürkən qazlıq ata namərd yikit binə bilməz. Binincə binməse yek.

Çalub - kəsəruz qılıcı müxənnətlər çalınca, çalmasa yeg.

Çala bilən yigidə oxla qılıcdan bir çomaq yeg.

Qonağı gəlməyən qara evlər yixilsə yeg.

At yeməyən acı otlar bitməse yek.

Adam içməz acı sular sızınca, sızmasa yeg.

Ata adını yürütməyən xoyrad oğul, ata belindən enincə enməse yeg.

Ana rəhminə düşüncə doğmasa yeg.

Ata adın yürüdəndə dövlətli oğul yeg.

Yalan söz bu dünyada olunca olmasa yeg.

Gerçəklərin üç otüz on yaşını doldursa yeg.

On otüz on yaşın da dolsun.

Həq sizə yaman göstərməsin. Dövlətiniz payəndə olsun, Xanım hey!

Dədə Qorqud söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş:

Gündöğən yerin otlaqların geyik bilir.

Göğəz yerlər çəmənlərin qulan bilir.

Əyri-üyri yollar izin dəvə bilir.

Yeddi dəvə qoxuların tülkü bilir.

Dünlə kərvan keçdigin turaqay bilir.

Oğul kimdən olduğun ana bilir.

Ərin ağırın - yünisin at bilir.

Ağır yüklər zəhmin qatır bilir.

Nə yerdə sızıldar varsa çəkən bilir.

Qafil başın ağrısın beyni bilir.

Qolça qopuz götürüb eldən -elə, bəgdən -bəgə ozan gəzər.

Ər comərdin, ər nakəsin ozan bilir.

Eylüyü gündə çalub ayıdan ozan olsun.

Azıb gələn qəzayi Tanrı sovsun.

Dədə Qorqud genə söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş:

Ağız açıb ögər olsam üstümüzdə Tanrı görklü.

Tanrı dostu, din sərvəri Məhəmməd körklü.

Məhəmmədin sağ yanında namaz qılan Əbu Bəkr Siddiq görklü.

Axır separə başıdır, "Əmmə" görklü.

Heccəsinləyin, düz oqunsa "Yəsin" görklü.
 Qılıç çaldı, din açdı Şahmərdan Əli görklü.
 Əlinin oğulları, peyğəmbər nəvaləri, Kərbala yazısında Yəzidilər
 əlinə şəhid oldu. Həsənle Hüseyin iki qardaş bilə görklü.
 Yazılıb düzüldü gögdən endi, Tanrı elmi "Qur'an" görklü.
 Ol "Qur'an"ı yazdı-düzdü, üləmələr ökrəninçə köbədi - biçdi alimlər
 sərvəri Osman Üffan oğlu görklü.
 Alçaq yerdə yapılbıdır Tanrı evi Məkkə görklü.
 Ol Məkkəyə sağ varsa, əsən gəlsə sidqi bütün hacı görklü.
 Sağış günündə ayna görklü.
 Ayna günü okuyanda xütbə görklü.
 Qulaq urub dinləyəndə ümmət görklü.
 Minarədə banlıyanda fəqi görklü.
 Dizin basıb oturanda halal görklü.
 Dölümündən ağarsa baba görklü.
 Ağ südün doya əmizsə ana görklü.
 Yanaşib yola girəndə qara buğur görklü,
 Sevgili qardaş görklü.
 Yənal ala ev yanında digilsə gerdək görklü
 Uzunca tənəfi görklü.
 Oğul görklü.
 Qamusına bənzəmədi cümlə aləmləri yaradan Allah- Tanrı görklü.
 Ol ögdüğüm yuca Tanrı dost oluban mədəd irsün, Xanım hey!
 Ozan aydır:
 Qarılar dörd dürlüdür.
 Birisi solduran soydur.
 Birisi dolduran toydur.
 Birisi evin dayağıdır.
 Birisi necə söylərsən, bəyağıdır.
 Ozan, evin dayağı oldur ki, yazıdan, yabandan evə bir qonaq
 gəlsə, ər adam evdə olmasa, ol onu yedirər, içirər, ağırılar, əzizlər,
 göndərər. Ol Ayişə, Fatimə soyudur. Xanım, onun bəbəkleri bitsin.
 Ocağına bunciləyin övrət gəlsin.
 Gəldin ol gim, solduran soydur, sabadanca yerindən uru durar.
 Əlin-yüzün yumadan doqquz bazlamac əppəknən bir güvlək yoqurd
 gözələr, doyunca tıqa-basa yeər, əlin bökrünə urar, aydər:
 —Bu evi xərab olası. Ərə varandan bəri dəxi qarnım doymadı, yü-
 züm gülmədi. Əyağım başmaq, yüzüm yaşmaq görmədi-deyər-ah no-
 leydi bu öləydi, birinə dəxi varaydım, umarımdan yaxşı o barı olaydı -
 deyir. Onun kibinin, Xanım, bəbəkleri bitməsin, ocağına bunciləyin
 övrət gəlməsün. Gəldin, ol kim, dolduran toydur, dən-dança yerindən

uru durdu, əlin-yüzün yumadan obanın ol ucundan bu ucuna, bu ucun-
 dan ol ucuna çarpışdırdı, qu quladı, din dinlədi, öyləyədəcə gəzdi,
 oylədən sonra əvinə gəldi, gördü kim, köpək yegə-data evini bir-birine
 qatmış, tavuq komasına, sığır damına dönmüş.

Qonşularına çağırır kim, qız, Zalxa! Zübeydə! Uruidə Can qız, Can
 paşa! Ayna Mələk! Qutlu Mələk! Ölməgə - yitməgə getməmişdim?!
 Yatacaq yerim genə bu xərabə olasıydı. Noleydi bənim evimə bir
 ləhzə bəqaydınız? Qonşu həqqi - Tanrı həqqi- deyü söylər.

Bunun kibinin, Xanım, bəbəkleri bitməsin, ocağına bunun kibi övrət
 gəlməsin.

Gəldin ol kim, necə söylərsən bəyağıdır, evinə yazıdan- yabandan
 bir udlu qonaq gəlsə, ər adam evdə olsa, ona desə ki, dur ətmək gətir,
 yeyəlim, bu da yesin-desə bişmişin, ətməkün bəqasi olmaz, yemək
 gerəkdir, övrət aydər:

—Neyliyayım? ! Bu yıxılacaq evdə un yoq, ələk yoq. Dəvə dəgiri-
 mandan gəlmədi - deyər; - nə gəlirsə bənim sağırma gəlsin - deyü,
 əlin götünə urar, yönün onaru, sağrısın ərinə döndərər. Bin söylərsən
 birisini qoymaz ərən sözünü qulağına qoymaz. Ol, Nuh peyğəmbərin
 eşşəgi əslidir. Ondan dəxi sizi, Xanım, Allah saqlasın. Ocağına bunciləyin
 övrət gəlməsin.

DURSA XAN OĞLU BUQAC XAN BOYINI BƏYAN EDƏR Xanım hey!

Bir gün Qamğan oğlu xan Bayındır yerindən durmuşdur. Şami
 günlügi yer yüzünə dikdirmişdi. Ala seyvani gög yüzünə aşanmışdı.
 Bin yerdə ipək xalicəsi döşənmişdir.

Xanlar xanı xan Bayındır yildə bir kərə toy edib Oquz bəklərin qo-
 naqlardı. Genə toy edib atdan, ayğırdan, dəvədən buğra, qoyundan
 qoç qırdırmışdı. Bir yerə ağ otaq, bir yerə qızıl otaq, bir yerə qara otaq
 qurdurmuşdı.

—Kimin ki, oğlu - qızı yoq, qara otağa qondurun, qara keçə altına
 döşəyin, qara qoyun xəznisindən önünə getirin. Yeərsə yesin,
 yeməzsə dursun getsün.— demişdir.

—Oğlu olanı ağ otağa, qızı olanı qızıl otağa qondurun. Oğlu-qızı ol-
 mayanı Allah Təala qarğıyıbdır, biz dəxi qarğarız-bəlli bilsin-demiş idi.
 Oğuz bəgləri bir yerə gəlib yığnaq olmağa başladı.

Məgər Dursa xan deyərlerdi bir bəgin oğlu-qızı yoq idi. /Ozan/
 söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş :

Salqım-salqım dan yelləri əsdigində,
Saqqallı bozac turağay səyradıqda,
Saqqalı uzun tat əri banladıqda,
Bəddöy atlar iəssini görüb oqradıqda,
Ağlı-qaralı seçilən çağda,
Köksü gözəl qaba dağlara gün dəgəndə,
Bəg yigitlər, cilansınlar bir-birinə qoyulan çağda,

Alar sabah Dursa xan qalqıbbani yerindən uru durub qırq yigidin boyuna alıb Bayındır xanın söhbətinə gəlirdi. Bayındır xanın yigitləri Dursa xanı qarşıladılar. Gətürüb qara otağa qondurdular. Qara keçə altına döşədilər. Qara qoyun yəxnisindən önünə gətürdilər:

— Bayındır xandan buyruq boylədür, xanım-dedilər. Dursa xan aydır: —Bayındır xan mənim nə əsgigliyim gördü. Qılıcımdanmı gördü, süframdanmı gördü. Bəndən alçaq kişiləri ağ otağa, qızıl otağa qondurdu, mənim suçum nə oldu kim, qara otağa qondurdu-dedi.

Ayıtıldılar:

— Xanım, bu gün Bayındır xandan buyruq şoylədir kim, oğlu-qızı olmayanı Tanrı-Təala qarğıyıbdır, biz dəxi qarğırız-demişdir,-dedilər.

Dursa xan yerindən uru durdu, aydır:

-Qalqubəni yigitlərim, yerinizdən uru durun. Bu qərayib bəna ya bəndəndir, ya xatundandır,- dedi.

Dursa xan evinə gəldi. Çağırıb xatununa söylər görelim Xanım nə söylər.

Söyləmə:

Aydır:

Bəri gəlgi, başım bəxti,

Evim təxti.

Evdən çıxıb yürüyəndə səlvı boyum,

Topuğında sarmaşanda qara saçım,

Qurulu yaya bənzər çatma qaşım.

Qoşa badam sığmayan dar ağızlım,

Güz almasına bənzər al yanaqlım.

Qadınım, dirəgim, döləgim,

Görürmisən nələr oldu!

Qalqıbbani Xan Bayındır yerindən durmuş, bir yerə ağ otaq, bir yerə qızıl otaq, bir yerə qara otaq dikdirmiş. Oquulları ağ otağa, qızlıları qızıl otağa, oğlu-qızı olmayanı qara otağa qondurun, qara keçə altına döşüün, qara qoyun yəxnisindən önünə gətirin. Yəərsə yesin, yeməzsə dursun getsin. Onun kim, oğlu-qızı olmaya Tanrı-Təala anı qarğıyıbdır, biz dəxi qarğırız-demiş.

Gəlībənı qarşıladılar, qara otağa qondurdular, qara qoyun yəxni-

sindən önünə gətürdilər. Oğlu-qızı olmayanı Tanrı-Təala qarğıyıbdır, biz dəxi qarğırız, bəlli bilgil-dedilər. Səndənmidir, bəndənmidir, Tanrı-Təala bizə bir yetman oğul verməz, nədəndir-dedi, söylədi.

Söyləmə

Xan qızı yerimdən turayınmı,

Yaqanla boğazından tutubanı

Qəba önçəm altına salayınmı.

Qara polatüz qılıcım əlimə alayınmı?

Öz kövdəndən başını kəsəyinmi.

Can dadlısın sənə bildirəyinmi?

Alca qanın yer yüzünə döğəyinmi.

Xan qızı səbəbi nədir-degil mənə,

Qatı qəzəb edəməm şimdı sənə-dedi.

Dursa xanın xatunu söyləmiş, görelim nə söyləmiş:

Aydır:

Hay Dursa xan,

Mənə qəzəb etmə.

İncinib acı sözlər söyləmə.

Yerindən uru durgil.

Ala çadırın yer yüzünə dikdirgil.

Atdan ayqırdan, dəvədən buğra,

Qoyundan qoç öldürgil.

İç Oğuzun, Daş Oğuzun bəglərin

Üstünə yığnaq etgil.

Ac görsən doyurgil,

Yalincıq görsən donatgil.

Borcluyı borcundan qurtarğıl,

Təpə kibi ət yığ, göl gibi qırmız sağdır,

Ulu toy eylə,

Hacət dilə.

Ola kim, bir ağzı dualının alqışilə

Tanrı bizə bir yetman əyal verə-dedi.

Dursa xan dişi əhlinin söziylə ulu toy eylədi. Hacət dilədi. Atdan ayqırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı. İç Oğuz, Daş Oğuz bəglərin üstünə yığnaq etdi. Ac görsə doyurdu, yalın görsə donatdı. Borcluyı borcundan qurtardı. Təpə kibi ət yığdı, göl kibi qırmız sağdır-dı.

Əl götürdülər, hacət dilədilər. Bir ağzı dualının alqışilə Allah-təala bir əyal verdi, xatunu hamilə oldu.

Bir neçə müddətdən sonra bir oğul doğurdu. Oğlancığını dayələrə verdi sağlatdı.

At əyağı külək, ozan dili cəvik olur.

Əygüli ulalur, qabırğalı böyüyür. Oğlan on beş yaşına girdi.

Oğlanın babası Bayındır xanın ordusına qarışdı.

Məgər Xanım, Bayındır xanın bir buğası var idi. Bir daxi büğrası vardı. Ol buğa qatı daşa buynuz ursa un kibi ügüdərdi.

Bir yazın, bir güzün buğayla buğrayı savaşırdırlardı. Bayındır xan Qalın Oğuz bəgləri ilə tamaşaya baxardı, təfərrəc edərdi.

Məgər soltanım, genə yazın buğayı saraydan çıxardılar. Üç kişi sağ yanından, üç kişi sol yanından dəmir zəncir ilə buğayı tutmuşlardı. Gəlib meydan ortasında qoyu verdilər.

Məgər soltanım, Dursa xanın oğlancığı üç dəxi ordu uşağı mey danda aşiq oynarlardı.

Buğayı qoyu verdilər, oğlancılara qaç— dedilər. Ol üç oğlan qaçdı. Dursa xanın oğlancığı qaçmadı. Ağ meydanın ortasında baxdı durdu. Buğa dəxi oğlana sürdü gəldi, dilədi ki, oğlanı həlak qılaydı.

Oğlan yumruğı ilə buğanın alnına qıya tutub çaldı. Buğa götün götün gəldi.

Buğa oğlana sürdü gerü gəldi. Oğlan yenə buğanın alnına yumruğı ilə qatı urdı. Oğlan bu qatla buğanın alnına yumruğunu dayadı, sürdü meydanın başına çıxardı.

Buğayla oğlan bir həmlə çəkişdilər. İki dalusunın üstünə buğa dik durdu. Nə oğlan yenər, nə buğa yenər.

Oğlan fikr əylədi, aydır:

Bir dama dirək urərlər, ol dama dayaq olur. Bən bunun alnına niyə dayaq olubən durayın-dedi.

Oğlan buğanın alnından yumruğunu geyidirdi, yolundan savıdu. Buğa əyaq üstünə durammədi düşdü, təpəsinin üstünə yıqıldı.

Oğlan bıçağına əl urdı, buğanın başını kəsdi.

Oğuz bəgləri gəlib oğlanın üstünə yığnaq oldular, təhsin dedilər. Dədəm Qorqud gəlsün, bu oğlana ad qosun, beləsinə alub babasına varsun, babasından oğlana bəglik istəsin, təxt alı versin - dedilər.

Çağırdılar Dədəm Qorqud gəlir oldu. Oğlanı alıb babasına vardı.

Dədə Qorqud oğlanın babasına söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş:

Aydır:

—hey Dursa xan,

Oğlana bəglik vergil,

Təxt vergil, ərđəmlidir.

Boynu uzun bədöy at vergil,

Binər olsun, hünərlidir.

Ağa yaldan tükən qoyun vergil,

Bu oğlana şişlik olsun, ərđəmlidir,

Qaytabandan qızıl dəvə vergil,

Bu oğlana yüklet olsun, hünərlidir.

Altun başlı ban ev vergil,

Bu oğlana gölgə olsun, ərđəmlidir.

Çigni quşlu cübbə-don vergil,

Bu oğlana geyer olsun, hünərlidir.

Bayındır xanın Ağ meydanında

Bu oğlan cəng etmişdir.

Bir buğa öldürmüş, sənin oğlun-

Adı Buğac olsun.

Adını bən verdim, yaşını Allah versin-dedi.

Dursa xan oğlana bəglik verdi, təxt verdi. Oğlan təxtə çıxdı, babasının qırq yigidin anmaz oldu.

Ol qırq yigit həsəd əylədilər, bir-birinə söylədilər:

Gəlin oğlanı babasına quluyalım, ola kim, öldürə, genə bizim izzətimiz, hörmətimiz, onun babası yanında xoş ola, artıq-ola-dedilər.

Vardı bu qırq yigidin yigirmisi bir yənə, yigirmisi dəxi bir yənə oldu.

Ol yigirmisi vardı Dursa xana bu xəbəri gətirdi, aydır:

—Görümüsən, Dursa xan, nələr oldu.

Yarıməsın, yarçıməsın sənin oğlun,

Gur qopdu, ərçil qopdu.

Qırq yigidin boyuna aldı.

Qalın Oquzun üstünə yürüş etdi.

Nə yerdə gözəl qopdusa çəkib aldı.

Ağ səqqallı qocanın ağzın sögdü.

Ağ birçəkli qarının saçın dartdı.

Aqan duru sulardan xəbər keçə,

Ərquri yatan Ala daqdən betər aş.

Xanlar xanı Bayındır xana xəbər vara,

Dursa xanın oğlu boylə bid'ət işləmiş-deyələr.

Gəzdigidən öldüğün yeg ola.

Bayındır xan səni çağıra,

Sənə qəti qəzab əyləyə.

Boylə oğul sənin nəginə gərək

Boylə oğul olmaqdan olmamaq yekdir-öldürsənə-dedilər.

Dursa xan:

—Varın, gətirin öldürəyin-dedi.

Boylə degəc Xanım, ol namərdlərin yigirmisi dəxi çıqa gəldi və bir quv onlar dəxi gətirdilər.

—Aydır, qalqıbanı Dursa xan,

Sənin oğlun yerindən uru durdu.
 Köksi gözəl qaba dağa ava çıxdı.
 Sən varikən av avladı, quş quşladı.
 Anasının yanına alub, gəldi.
 Al şərabin itisindən aldı içdi,
 Anası ilə söhbət etdi.
 Atasına qəsd etdi.
 Sənin oğlun gur qopdu.
 Ərcil qopdu.
 Ərquri yatan Ala daqdən xəbər keçə,
 Xanlar xanı Bayındır xana xəbər var.
 Dursa xanın oğlu boylə bid'ət etmiş,-deyələr.
 Səni çağırılar, Bayındır xanın qatında sənə qəzab ola.
 Boylə oğul nəgə gerek, öldürsənə-dedilər.
 Dursa xan aydır:
 —Varın gətirin, öldürəyim. Boylə oğul mənə gərəkmez - dedi.
 Dursa xanın nöğərləri aydır:
 —Biz sənin oğlunu necə gətirəlim?
 Sənin oğlun bizim sözüümüz almaz,
 Bizim sözüümüzlə gəlməz.
 Qalqubəni yerindən uru durğıl,
 Yigillərin oxşağıl, boyuna alğıl.
 Oğluna uğrağıl.
 Yanına alub ava çıqqıl.
 Quş uçurub, av avlayıb
 Oğlunu oxlayıb, öldürə görgil
 Əgər boylə öldürməzsən,
 Bir dürlü öldürə bilməzsən,
 Bəllü bilgi -dedilər.

Söyləmə

Salqum-salqum dan yelləri əsdiğinde
 Saqqallı bozac toraqay sayradıqda,
 Bədöy atlar iyəsini görüb oğradıqda,
 Saqqallı uzun tat əri banladıqda,
 Ağlı-qaralı seçilən çağda,
 Qalın Oquzun gəlini, qızı bəzənən çağda,
 Köksü gözəl qaba dağlara gün dəgəndə,
 Bəg yigillər, cilasınlar bir-birinə qoyulan çağda,
 Alar səbah Dursa xan yerindən uru durdu.
 Oğlancığın yanına alub,

Qırq yigidin boyuna saldı.

Ava çıqdı.

Av avladılar. Quş quşladılar.

Ol qırq namərdin bir qaçı oğlanın yanına gəldi, aydır:

—Baban dedi, geyikləri qovsun, gətirsin, bənim önümdə dəpələsin.
 Oğlumun at səgridişin, qılıc salışın, oq atışın görəyim sevinayım, qü-
 vanayım, güvənayım- dedi, -dedilər.

Oğlandır, nə bilsin, keyiki qovardı, gətirərdi, babasının önündə si-
 nirlərdi. Babam at səgridişimə baqsun qovansın, ox atışma baqsın
 güvənsin, qılıc çalışma baqsın sevinisin- deyərdi.

Ol qırq namərdlər aydırlar:

—Dursa xan, görürmüsən oğlanı, yazıda-yabanda keyigi qovar
 sənin önünə gətirər, keyikə atarkən oğlan səni urar öldürər. Oğlun
 səni öldürmədən, sən oğlunu öldürü görgilə- dedilər.

Oğlan geyiki qovarkən babasının önündən gəlib gedərdi.

Dursa xan Qorqud sinirli qatı yayın əlinə aldı. Üzəngiyə qalqıb qa-
 tı cəgdi, uzatdı, oğlanı iki dalsının arasından urub, çəqirdi yıqdı. Oxa
 taqındı, alca qanı şorladı, qoyunu doldu, bədöy atının boynun qucaqla-
 dı, yerə düşdü. Dursa xan istədi ki, oğlancığının üstünə gövrəlib dü-
 şeydi. Ol qırq namərd qomadı. Atının cilavsin döndərdi ordusuna gəlir
 oldu.

Dursa xanın xatunu oğlancığın ilk avidir deyü, atdan, ayğırdan,
 dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı. Qanlı Oğuz bəglərin toyliya-
 yım—dedi. yumrulanıb yerindən uru durdu, qırq incə qızı boyuna al-
 dı, Dursa xana qarşı vardı. Qırıq qaldırdı, Dursa xanın yüzünə baqdı.

Sağılən solına göz gəzdirdi, oğlancığını görmədi. Qara bağı sarsıl-
 dı, düm yurəgi oynadı. Qara qıyma gözləri qan -yaşla doldu.

Çağırıb Dursa xana söylər, görəlim xanım nə söylər:

—Bəri gəlgi, başım baxtı,

Evim taxtı.

Xan babamın köyküsü

Qadın anamın söyküsi

Atam, anam verdiği

Göz açubən gördüğüm.

Könül verib sevdigim.

A Dursa xan!

Qalqubəni yerindən uru durdun,

Yalısı qara qazlıq atın bütün bindin,

Köksü gözəl qaba dağa ava çıxdın.

İki vardın, bir gəlırsən, yavrim qanı?

Qara kərdunda buldığım oğul qanı?

Çıxsın benim kor gözüm !
A Dursa xan? Yaman səkrir !
Kəsilsin oğlan əmən süd damarım !
Yaman sızlar.

Sarı yılan soqmadan ağca tənim qalqıb şişər
Yalnızca oğul görünməz baqım yanar,
Quru- quru çaylara sucu saldım,
Qara donlu dəvrişlərə nəzirələr verdim,
Ac görsəm doyurdum
Yalincıq görsəm donatdım.

Dəpə kibi ət yığdım,
Göl kibi qımız sağdırdım
Dilək ilə bir oğul güclə buldum,
Yalnız oğul xəbərin

A Dursa xan, degil mənə.
Qarşı yatan Ala dağdan
Bir oğul uçurdunsa degil mənə.
Qamən aqan yügrək sudan
Bir oğul aqıtdınsa degil mənə.

Aslanla qaplana
Bir oqul yedirdinsə, degil mənə.
Qara donlu azğın dinli kafirlərə
Bir oğul aldurdunsa degil mənə.
Xan babamın qatına bən varayım,
Ağır xəzinə, bol ləşkər alayın.

Azğın dinli kafirə bən varayım.
Yaralanıb qazlıq atımdan enməyincə,
Yönümlə alca qanım silməyincə,
Qol-bud olub yer üstünə düşməyincə,
Yalqız oğul yollarından dönmiyayım.

Yalnız oğul xəbərin a Dursa xan, degil mənə.
Qara başım qurban olsun bu gün sana-dedi, zartlıq eylədi, ağladı.
Boylə degəc Dursa xan xatınına cavab vermədi. Ol qırq namərd
qarşı gəldi.

Aydır: -Oğlun sağdır, əsəndir, avdadır. Bu gün, yarın qanda isə,
gəlür qorqma, qayıрма. Bək sərxoşdur, cavab verməz-dedilər.

Dursa xanın xatunu qayıtdı, geri döndü, qatlanmadı, qırq incə qızı
boyuna aldı, bədöy ata minib oğlacığının istəyü getdi. Qışda yazda qarı
-buzu ərimeyən Qazlıq dağına gəldi çıqdı. Alçaqdən yuca yerlərə ça-
pıb çıqdı.

Baqsə görsə bir dərənənin içinə qərğa -quzğun enər, çıxar, qonar,

qalqar, bədöy atın öncələrədi, ol tərəfə yürərdi.

Məgər Sultanım, oğlan ol arada yığılmışdı. Qərğa-quzğun qan
görüb oğlanın üstünə qonmaq istərdi. Oğlanın iki kəbcigəzi vardı,
qərğayı-quzğunu qovardı, qondurmazdı.

Oğlan atdan yığıldıqda Boz atlı Xızr oğlana hazır oldu. Üç qatla ya-
rasın əliylə sıgadı:-sənə bu yaradan, qorxma, oğlan, ölüm yoxdur.
Dağ çiçəgi anan südlə sənənin yarana mələmədir-dedi, qayıb oldu.

Oğlanın anası oğlanın üstünə çapıb çıqa gəldi. Baqsə: oğlancığı al-
ca qana buləşmiş yatır.

Çağırılan oğlancığına söylər, görəlim Xanım nə söylər:

Aydır: -Qara qıyma gözlərin

Uyxu almış, açqıl axı.

21 Ol ennicə sinəcikün

Uzunalmış yığışır axı.

Tanrı verən datlı canın

Seyrandaymış indi, axı.

22 Yüz-gözündə canın varsa,

Oğul, ver xəbər mənə.

Qara başım qurban olsun, oğul, sana!

Nə Qazlıq dağı axar sənənin suların.

Aqar ikən, aqmaz olsun.

Nə bitər sənənin otların Qazlıq dağı,

Bitər ikən, bitməz olsun!

Qaçar sənənin keyiklərin Qazlıq dağı,

Qaçarkən, qaçmaz olsun, daşa dönsün !

Nə bilayın, oğul,

Arslandanmı oldu, yoxsa qaplandanmı oldu.

Nə bilayın, oğul !

23 Bu qəzalər sənə nərədən gəldi.

Ol gövdəndə canın varsa oğul ver xəbər mənə.

Qara başım qurban olsun, oğul, sana !

Ağız - dildən bir qac kəlmə xəbər mənə -dedi.

Boylə dekəc oğlanın qulağına səs toqundu. Başın qaldırdı,
yəlabdəq gözün açdı. Anasının yüzünə baqdı. Söyləmiş görəlim Xa-
nım nə söyləmiş:

Aydır:

—Bəri gəlgi !

Ağ südün əmdigim, qadınım ana !

Ağ birçəkli izzətli, canım ana !

24 Aqarına qarğəməğil,

Qazlıq dağının suçu yoxdur.

Qaçar keyiklərinə qarğəməğil.
 Qazlıq dağının, günahı yoqdur.
 Aslanlə qaplanına qarğəməğil,
 Qazlıq dağının suçu yoxdur.
 Qarğarsan babama qarğa
 Bu suç, bu günah babamdandır- dedi.
 Oğlan yenə aydır:

Ana ağlamağil, mənə bu yaradan ölüm yoqdur, qorxmağil. Boz atlı
 Xıız mana gəldi, üç gərre yaramı sığadı. Bu yaradan sana ölüm yoq-
 dur, dağ çiçəyi, anan südü sana məlhəmdir - dedi.

Boylə degəc qırq incə qız yayıldılar dağ çiçəgi düşürdülər.

Oğlanın anası əmcəğin bir sığadı südü gəlmədi, iki sığadı südü
 gəlmədi, üçüncüdə kəndüyə zərb eylədi, qanı doldu. Sıqdı südlə qan
 qarışıq gəldi.

Dağ çiçəgilə südü oğlanın yerasına urdular.

Oğlanı ata bindirdilər, alubəni ordusuna gətdilər.

Oğlanı həkimlərə ismarlıyıb Dursa xandan saqladılar.

At ayağı külək, ozan dili çəvik olur, Xanım, oğlanın qırq gündə ya-
 rası önəldi, sapa - sağ oldu. Oğlan ata binər, qılıc quşanar oldu. Av
 avlar, quş quşlar oldu. Dursa xanın xəbəri yoq, oğlancığını öldü bilir.

Ol qırq namərdlər bunu duydular. Nə eyləyəyim - deyü danışdılar:
 Dursa xan əgər oğlancığın görərsə oturmaz, bizi həp qırar - dedilər,
 gəlin Dursa xanı tutalım, ağ ɛllərin ardına bağlayalım, qıl sicim ağ boy-
 nuna taqalım alıbanı kafir ɛllərinə yönələlim - deyü, Dursa xanı tutdu-
 lar, ağ ɛllərin ardına bağladılar, qıl sicim boynuna taqdılar. Ağ ɛtindən
 qan çıxınca dögdilər. Dursa xan yəban, bunlər atlu yürüdilər, alubəni
 Qalın kafir ɛllərinə yönəldilər. ۳۴

Dursa xan dutsaq oldu gedər.

Dursa xanın dutsaq olduqundan Oğuz bəglərinin xəbəri yoq.
 Məgər sultanım Dursa xanın xatunu bunu duymuş, oğlancığına
 qarşı varıb söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş:

Aydır:

Görürmüsən, ay oğul, nələr oldu,
 Sərp qayalar oynanmadan yer übrəldi.
 Eldə yağı yoğkən sənin babanın üstünə yağı gəldi.
 Ol qırq namərd, babanın yoldaşları,
 Babanı tutdular.
 Ağ ɛllərin ardına bağladılar.
 Qıl sicim ağ boynuna taqdılar,
 Kəndiləri atlı, babanı yayaq yürütdülər.
 Alıbəni Qalın kafir ɛllərinə yönəldilər.

Xanım, oğul,
 Qalqıbanı yerindən uru durğıl,
 Qırq yigidin boyuna alğıl
 Babanı ol qırq namərddən qurtarğıl.
 Yürü oğul.

Baban sana qıydısa,
 Sən babana qıymağıl - dedi.
 Oğlan anasının sözün sımadı.

Buğac bəg yerindən uru durdu,
 Qara poladüz qılıcın belinə quşandı,
 Ağ tuzluca qatı yayını əlinə aldı.

Bədöy atını tutdurdu, bütən bindi, qırq yigidin boyuna aldı. Babası-
 nın ardınca yortub getdi.

Ol namərdlər dəxi bir yerdə qonmuşlardı. Al şərabin itisindən
 içərlərdi.

Buğac xan çapıb yetdi. Ol qırq namərd dəxi bunu gördülər ayıtdı-
 lar:

—Gəlin varalım, şol yigidi tutub götürəlim, ikisini bir yerdə kafirə ye-
 tirəlim - dedilər.

Dursa xan aydır:

Qırq yoldaşım aman,
 Tanrının birliyinə yoqdur güman.
 Mənim əlimi şeşin.

Qolcə qopuzum əlimə verin.

Ol yigidi döndərəyim.

Gərək bəni öldürün,

Gərək dirkülin,

Qoyu verin - dedi.

Əlini şeşdilər. Qolca qopuzun əlinə verdilər.

Dursa xan oğlancığı idigin bilmədi, qarşı gəldi, söylər görəlim Xa-
 nım nə söylər.

Aydər,

—Boynu uzun bədöy atlar

Gedirsə, mənim gedər.

Sənin də içində binədin varsa,

Yigit, degil bana.

Savaşmadan, uruşmadan alı verəyim, döngil gerü.

Ağa yaldan tümən qoyun

Gedərsə mənim gedər.

Sənin də içində şişlikin

Varsa, degil mana,

Savaşmadan, uruşmadan alı verəyim, döngül geri.
 Qəytabandan qızıl dəvə gedirsə,
 Mənim gedir.
 Sənin də içində yüketin varsa,
 Dəgil mana.
 Savaşmadan, uruşmadan alı verəyim, döngül geri.
 Altun başlı ban evlər gedirsə,
 Bənim gedər,
 Sənin də içində odan varsa,
 Yigit, dəgil mana
 Savaşmadan, uruşmadan alı verəyim, döngül geri.
 Ağ yüzlü, ala göziü gəlinlər gedirsə,
 Bənim gedir.
 Sənin də içində nişanlın varsa
 Yigit, dəgil mana.
 Savaşmadan, uruşmadan alı verəyim, döngül geri.
 Ağ saqqallı qocalar gedirsə,
 Mənim gedər.
 Sənin də içində ağ saqqallı baban varsa
 Yigit, dəgil mana.
 Savaşmadan, uruşmadan qurtarayım, döngül geri.
 Mənim üçün gəldinsə,
 Oğlancığım öldürmüşəm,
 Yigit, sana yazığı yoq, döngül geri! -dedi.
 Oğlan burada babasına söyləmiş, görəlīm Xanım nə söyləmiş:
 —Boynu uzun bədöy atlar gedirsə,
 Sənin gedər.
 Mənim də içində binədim var,
 Qomağım yoq qırq namərdə.
 Qaytabanda qızıl dəvə
 Sənin gedər.
 Mənim də içində yükletim var.
 Qomağım yoq qırq namərdə.
 Ağa yaldan tımən qoyun
 Sənin gedər.
 Mənim də içində şişlikim var,
 Qomağım yoq qırq namərdə.
 Ağ yüzlü, ala gözlü gəlin
 Sənin gedərsə,
 Mənim dəxi içində nişanlım var,
 Qomağım yoq qırq namərdə,

Altun başlı ban evlər
 Sənin gedərsə,
 Mənim də içində odam var,
 Qomağım yoq qırq namərdə.
 Ağ saqqallı qocalar sənin gedərsə,
 Mənim dəxi içində bir əqli şaşmış,
 Biligi yitmiş qoca babam var,
 Qomağım yoq qırq namərdə -dedi.
 Qırq yigidiñə dolbənd salladı, əl elədi.
 Qırq yigit bədöy atın oynatdı. Oğlanın üzərinə yıqnaq oldu. Oğlan
 qırq yigidin boyuna aldı. At dəpdi, cəng və savaş etdi. Kiminin boynun
 urdı, kimini dutsaq eylədi. Babasını qurtardı, qayıtdı geri döndü.
 Dursa xan oğlancığı sağıdığın yenə bildi. Xanlar xanı oğlana bəglik
 verdi, taxt verdi.
 Dədəm Qorqud boy boylədi, soy söylədi, bu oquznamei düzdü-
 qoşdu, boylə dedi:
 Onlar dəxi bu dünyayə gəldi, keçdi.
 Kərvan kibi, qondu köçdü.
 Onları dəxi əcəl aldı.
 Yer gizlədi, fani dünya yenə qaldı.
 Qara ölüm gəldigində keçit versin!
 Sağlıqla sağığın,
 Dövlətin həq artırsın !
 Ol ögdüğüm yuca Tanrı dost olubanı
 Mədəd irsin!
 Yum vərəyin, Xanım!
 Yerli qara dağların yıqılmasın !
 Kölgəlicə qaba ağacın kəsilməsin !
 Qamən aqan körklü suyun qurumasın !
 Qanadların ucları qırılmasın
 Çaparkən Ağ - boz atın büdreməsin.
 Çalışanda qara poladüz qılıcın kütəlməsin !
 Dürtüşərkən al göndərin ufanmasın!
 Ağ birçəkli anan yeri behişt olsun!
 Ağ saqqallı baban yeri uçmaq olsun!
 Həq yandırən çıraqın yana dursun!
 Qadir Tanrı səni namərdə möhtac eyləməsin.
 Xanım hey !

SALUR QAZANIN EVİ YƏĞMALANDIĞI BOYINI BƏYAN EDƏR

Bir gün, Ulaş oğlu-
Tulu quşun yavrusu,
Bizə miskin ümüdi,
Ümmət soyunun aslanı,
Qaraçuğun qaplanı.
Qonur atın iyəsi,
Xan Uruzun ağası,
Bayındır xanın köygüsü,
Qalın Oğuzun döviəti,
Qalmış yigir arxası.

Salur Qazan yerindən durmuşdu. Doqsan başlı ban evlərin qara yerin üzərinə diktirmişdi. Doqsan yerdə ala qalı, ipək döşəmişdi. Səksən yerdə badiyələr qurulmuşdu. Altun ayaq sürəhilər düzülmüşdü. Doqquz qara gözlü, xub yüzlü, saçı ardına örülü, köksü qızıl dügməli, əlləri biləgindən qınalı, barmaqları nigarlı məhbub kafir qızları Qalın Oğuz bəgərinə sıraq sürüb içirlərdi.

İçib-içib Ulaş oğlu Salur Qazanın alınına şərəbin itisi çıxdı. Qaba dizi üzərinə çökdü, ayıtdı:

—Ünüm ünləyin, bəglər, sözüm dinləyin bəglər. Yata-yata yanımız ağrıdı, dura -dura belimiz qurudu. Yürüyəlim, a bəglər, av avlıyalım, quş quşluyalım, sığın -keyik yığalım, qayıdalım otağımıza düşəlim. Yeyəlim, içəlim, xoş keçəlim.

Qıyan Səlcuq oğlu Dəli Dondar aydır:

—Bəli, Xan Qazan, məsləhətdir.

Qaragünə oğlu Qarabudaq aydır:

—Ağam Qazan, məsləhətdir.

Onlar elə degəc at ağızlı Aruz Qoca iki dizinin üstünə çökdü, aydır:

—Ağam Qazan, sası dinli Gürcüstan ağzında oturursan.

Ordun üstünə kimi qorsan?

Qazan aydır:

—Üç yüz yigidlən oğlum Uruz mənə evim üstünə dursun-dedi, Qonur atın çəkirdi bütün bindi.

Təpəl - qaşqa ayqırına Dondar bindi.

Göğ bədövisün tutdurdu, Qazan bəgin qarındaşı Qaragünə bindi.

Ağ bədövisin çəkirdi, Bayındır xanın yağışın basan Şir Şəmsəddin bindi.

Parasarin Bayburd hasarından parlıyib /uçan/ Beyrək Boz ayqırına bindi.

Qonur atlı Qazana "keşiş" deyən Bəg Yegnek düri ayqırına bindi. Saya varsəm dükənsə olmaz Qalın oğuz bəkləri.

Bindi, Ala dağa ala ləşkər ava çıxdı.

Kafirin casusu cəsusladı, vardı kafirlər azgını Şukili məliyə xəbər verdi.

Yeddi bin, qaftanının ardı yarıçitəli, yarımından qara saçlı sasi dinli, din düşməni alaca atlı kafir bindi, yığadı dün Qazan bəgin ordusuna gəldi.

Altun ban evlərin kafirlər çapdılar. Qaza bənzər qızı-gəlini çıxırışdırdılar. Tovla-tovla şəhbaz atlarını bindilər, qatar-qatar qızıl dəvələrini yeddilər, ağır xəzinəsini, bol aqçasını yəğmaladılar.

Qırq incə belli qızılə Boyu uzun Burla xatun yesir getdi. Qazan bəyin qarıcıq olmuş anası qara dəvə boynunda asılı getdi. Xan Qazanın oğlu Uruz bəg üç yüz yigidlən əli bağlı, boynu bağlı getdi. Elin qoca oğlu Sarı Qülmaş Qazan bəgin evi üzərinə şəhid oldu, Qazanın bu işlərdən xəbəri yox.

Kafir aydır:

—Bəglər, Qazanın tovla - tovla şəhbaz atlarını binmişsüz, altun aqçasını yəğməlamışsız. Qırq yigidlən oğlu Uruzu tutsaq etmişsüz, qatar- qatar dəvələrin yetmişsüz. Qırq incə belli qızılən Qazanın halalını tutmuşsuz, bu heyfləri biz Qazana etmişiz -dedi.

Kafirin biri aydır:

—Qazan bəkdə bir heyfimiz qaldı.

Şukili məlik aydır:

—Mərə aznaur, nə heyfimiz qaldı?

Kafir aydır:

—Qapular Dərvəndində on bin qoyunu vardır. Şol qoyunları dəxi götürsək Qazana ulu heyif edərik -dedi.

Şukili məlik aydır:

—Altı yüz kafir varsın qoyunu gətirsin- dedi.

Altı yüz kafir atlandı, qoyunun üzərinə ilqar vardı.

Gecə yatarkən Qaraçuq çoban qara qayğulu vəqə gördü. Vəqə-sindən sərmərdi, uru durdu. Qabangücü, Dəmirgücü - bu iki qardaşını yanına aldı, ağılin qapısını bərkitdi. Üç yerdə dəpə kibi daş yığdı. Ala qollu sapanın əlinə aldı.

Nagəhandan Qaraçuq çobanın üzərinə altı yüz kafir qoyuldu.

Kafir aydır:

—Qaranqu axşam olanda qayğulu çoban,

Qarla yağmur yağanda çaqmaqlı çoban,

Südü, peniri bol qaymaqlı çoban.

Qazan bəgin dünlüyü altun ban evləni biz yığmışız, tovla-tovla

şəhbaz atlarını biz binmişiz.

Qatar-qatar qızıl dəvsini biz yetmişiz

Qarıcıq anasını biz getirmişiz.

Ağır xəzinə, bol aqçasını biz yəğməlamışız

Qaza bənzər qızı - gəlini biz yesir etmişiz

Qırq yigidlən Qazanın oğlunu biz getirmişiz.

Qırq incə belli qızla Qazanın həlalını biz getirmişiz.

Bərə, çoban ırağından, yaqınından bəri gəlgi.

Baş endirib bağır basgil,

Biz kafirə salam vergil.

Öldürməyelim, Şukili məliyə səni elətəlim.

Sənə bəqlik alı verəlim.

Çoban aydır:

•Ala-qara söyləmə, mərə, itim kafir!

İtimlə bir yalaqda yundum içən, azğın kafir!

Altındağı alaca atın nə ögərsən?

Ala başlı keçimicə gəlməz bana .

Başındağı tuğulğanı nə ögərsən?

Mərə kafir, başındağı börkümçə gəlməz mana.

Altmış tutam göndərini nə ögərsən?

Mırdar kafir, qızılıq dəgnəkimçə gəlməz mana.

Qılincını nə ökərsən, mənə, kafir,

Əgri başlı çoganımca gəlməz mana.

Biləgində doqsan oqun nə ögərsən?

Mərə kafir, ala qollu sapanımca gəlməz mana

İrağından, yaqınından bəri gəlgi,

Yigittlərin zərbin görgil, ondan ögill - dedi.

Bitəgəllöf kafirlər at dəpdilər, ox səpdilər. Ərənlər urunu Qaracuç çoban sapanının ayaşına daş qoydu, aldı. Birin atanda ikisin- üçün yıqdı. İkisini atanda üçün- dördün yıqdı. Kafirlərin gözüne qorxu düşdü.

Qaracuç çoban kafirin üç yüzünü sapan daşilə yerə biraqdı. İki qardaşı oxa düşdü, şəhid oldu.

Çobanın daşı dükəndi. Qoyun deməz; keçi deməz, sapanının ayaşına qoyar atar, kafiri yıqar.

Kafirin gözü qorxdu. Dünya ələm kafirin başına qaranqu oldu. Aydır:

—Yarıməsən - yarçıməsən, bu çoban bizim həpimizi qırar olamı - dedilər, dəxi durmayıb qaçdılar.

Çoban şəhid olan qardaşların həqqinə qoydu. Kafirlər leşindən bir böyük dəpə yıqdı, çağmaq çəqub od yaqdı . Dəxi kəpənəgindən qu-

rumşu edib, yarasına basdı, yolun qiyasın alıb oturdu, ağladı - sıqladı. Aydır:

— Salur Qazan, Bəy Qazan. ölüməsən, diriməsən, bu işlərdən xəbərin yoxmudur? -dedi.

Məgər, xanım ol gecə Qalın Oquzun dövləti, Bayındır xanın köyğüsü Ulaş oğlu Salur Qazan qara qayqulu vəqie gördü, sərmirdi uru durdu. Aydır:

—Bilirsənmi, qarındaşım Qaragünə, duşumda nə göründü?

Qara qayqulu vəqie gördüm.

Yumruğumda dalbınan şahin

Bənım quşumu alır gördüm.

Göyden ıldırım ağban evim üzərinə şaqır gördüm.

Düm qara būsaraq Ordumun üzərinə tökülür gördüm.

Quduz qurtlar evimi dələr gördüm.

Qara dəvə ənsəm durqur gördüm.

Qarqu kibi qara saçım uzanır gördüm.

Uzanıban gözümi örtər gördüm.

Biləgimdən on barmaqımı qanda gördüm.

Necə kim bu duşu gördüm, şundan bəri əqlim - usum dirə bilmən.

Xanım, qardaş, mənım bu duşumu yorğıl mənə, dedi.

Qaragünə aydır:

Qara bulud dedigin sənin dövlətidir.

Qar ilə yağmur dedigin ləşgerindir.

Saç qayğudur.

Qan qaradır. Qalanısın yora bilmən, Allah yorsun -dedi.

Boylə degəc Qazan aydır:

Mənım avımı pozma, ləşgərimi dağıtma. Bən bu gün Qonur ata qaqaram, üç günlük yolu bir gündə alıram. Öylə olmadan yurdum üstünə vararam. Əgər sağdır - əsəndir, axşam olmadan gənə bən sana gəlirəm. Ordum sağ- əsən degil isə başınıza çarə edin, mən dəxi getdim - dedi, Qonur atın məhmuzladı, Qazan bəg yola getdi.

Gəli- gəli yurdunun üzərinə gəldi. Gördü kim, uçarda quzqun dolaşmış, yürüründə təzi qalmış.

Qazan bəy burada yurdilən xəbərleşmiş, görəlim Xanım nə xəbərleşmiş.

Qazan aydır:

Qum qumlamayım quma yurdum.

Qulanla sığın - keyigə qonşu yurdum.

Səni yağı nərədən darımış, gözəl yurdum.

Ağ ban evim digiləndə yurdu qalmış

Qarıcıq anam olurlunda yeri qalmış,

Oğlum Uruz ox atanda buta qalmış.
Oğuz bəgləri at çapanda meydan qalmış,
Qara mədbəq digiləndə ocaq qalmış.
Bu halları gördüğündə Qazanın qara-qıyma gözləri qan yaşla
doldu.

Qan damarları qaynadı, qara bağı sarsıldı. Qonur atını öncələdi
kafir keçdiyi yola düşdü getdi.

Qazanın önünə bir su gəldi. Qazan ayeder:- Su haq didarın gör-
müşdür, ben bu suyla xəbərleşim - dedi.

Görelim Xanım necə xəbərleşdi:

Qazan aydır:

— Çığnam - çığnam qayalardan çıxan su,

Ağac gəmiləri oynadan su.

Həsənilə Hüseynin həsrəti su.

Bağ və bostanın ziynəti su,

Aişə ilə Fatimənin nigahı su.

Şəhbaz atlar içdiyi su,

Qızıl dəvələr gəlib keçdiyi su,

Ağ qoyunlar gəlib çevrəsində yatdığı su.

Ordumun xəbərini bilirmisən, degil mənə

Qara başım qurban olsun ,suyum, sana - dedi.

Su qaçan xəbər versə gerek.

Sudan keçdi. Bu göz bir qurda tuş oldu, - qurd yüzü mübarəkdir
qurdən xəbərleşim - dedi. Görelim Xanım, nə xəbərleşdi.

Qazan aydır:

—Qaranqu axşam olanda günü doğan,

Qar ilə yağmur yağanda ər kibi duran,

Qara qoç atları gışnəşdirən,

Qızıl dəvə gördüğündə bozlaşdıran.

Ağca qoyun gördüğündə quyruq çırpıb qamçıllayan,

Arxasını urub bərk ağılın ardın sökən,

Qarma- bükəc simizin alıb tutan.

Qanlı quyruq üzüb çap - çap yudan.

Avazı qaba köpəklərə qovğa salan.

Çaqmaqlıca çobanları dülə yügürdən

Ordumun xəbərini bilirmisən, degil mana.

Qara başım qurban olsun, qurdum, sana-dedi.

Qurd qaçan xəbər versə gerek.

Qurddan dəxi keçdi. Qaraçuq çobanın qara köpəgi Qazana qarşı
gəldi. Qazan qara köpəgləmə xəbərleşdi, görelim Xanım nə xəbərleşdi.

Aydır:

—Qaranqu axşam olanda vaf-vaf üren,

Acı ayran töküləndə çap-çap içən.

Gələn hirsizləri qorxudan.

Qorquduban şematəsilə ürkidən,

Ordumun xəbərini bilirmisən, degil bana,

Qara başım sağlığında eyiliklər edəm, köpək, sana, - dedi.

Köpək qaçan cavab versə gerek.

Köpək Qazanın atının ayağına çap-çap düşər, sək-sək səkillər.

Qazan bir tumar ilə kəpəgi urdu. Köpək çəkildi, gəldiği yolla getdi,
Qazan köpəyi qovlaya Qaraçuq çobanın üzərinə gəldi. Çobanı gördü-
kündə xəbərleşdi, görelim Xanım nə xəbərleşdi.

Qazan aydır:

—Qaranqu axşam olanda qayqulu çoban,

Qarla yağmur yağanda çaqmaqlı çoban.

Ünüm ünlə, sözüm dinlə.

Ağban evim şundan keçmiş gördünmü, degil mana,

Qara başım qurban olsun, çoban, sənə, - dedi.

Çoban aydır:

—Ölmüşmidin, yitmişmidin, a Qazan?

Qanda gəzirdin, neredəydin, a Qazan?

Dün yoq, ötəgi gün evin bundan keçdi.

Qarıcıq anan qara dəvə boynunda asılı keçdi.

Qırq incə belli qız ilə həlalın-

Boyu uzun Burla xatun ağlayıban şundan keçdi.

Qırq yigidlən oğlun Uruz başı açıq, yalın əyaq

Kafirlərin yanınca tutsaq getdi.

Tavla-tavla şəhbaz atların kafir binmiş.

Qatar- qatar qızıl dəvələrin kafir yedmiş,

Altun ağca bol xəzinəni kafir almış.

Çoban böylə degəc Qazan ah etdi, əqli başından getdi. Dünya-
aləm gözünə qaranqu oldu, aydır:

—Ağzın qurusun çoban /dilin/ çürüsün, çoban.

Qadir sənə alnına qada yazsın, çoban - dedi.

Qazan bək böylə degəc çoban aydır:

—Nə qaqırsan bana, ağam Qazan.

Yoxsa köksündə yoxmudur iman.

Altı yüz kafir mənə üzərimə gəldi,

İki qardaşım şəhid oldu. Üç yüz kafir öldürdüm, qəza etdim. Simiz
qoyun, ariq toğlu sənə qapından kafirlərə vermədim. Üç yerdə yara-
landım. Qara başım büküldü, yalnız qaldım. Suçum bumudur?- dedi,

Çoban aydır:

—Qonur atın vergil mana
 Altmış tutam göndərini vergil mana.
 Apalaca qalqanını vergil mana.
 Qara poladüz qılıcın vergil mana.
 Sadağında səksən oqun vergil mana.
 Ağ tozluca qatı yayın vergil mana.
 Kafirə mən varayın,
 Yenindən doğanın öldürəyin.
 Yönümlə alnım qanın bən siləyin.
 Ölürsəm sənün uğruna bən öləyim.
 Allah - təala qoarsa evini bən qurtarayın - dedi.
 Çoban boylə degəc Qazana qəhər gəldi, aldı, yürüyü verdi.
 Çoban dəxi Qazanın ardından yetdi. Qazan döndü baqdi: -Oqul,
 çoban, qanda gedirsən -dedi.
 Çoban aydır:
 —Ağam Qazan, sən evin almağa gedirsən, mən dəxi qarındaşım
 qanın almağa gedərəm. -dedi.
 Boylə dekəc, Qazan aydır:
 —Oqul, çoban, qarnım acdır, heç nəsnən varmıdır yeməgə ? -dedi.
 Çoban aydır:
 —Bəli, ağam Qazan, gecədən bir quzu bişiribdürürəm. Gəl ağac
 dibində enəlim, yeyələm -dedi
 Endilər.Çoban dağarcığı çıxardı, yedilər.
 Qazan fikr eylədi, aydır. -Əgər çobanla varacaq olursam Qalın
 Oquz bəgləri bənüm başıma qaqınc qaxarlar: çoban ilə olmasa Qazan
 kafiri aləmməzdi -deyərlər -dedi, Qazana qeyrət gəldi. Çobanı bir ağa-
 ca sara-sara möhkəm bağladı, atlandı yürü verdi. Çobana aydır:
 —Mərə çoban, qarnın acıqmamışkən gözün qararmamışkən bu
 ağacı qopara gör, yoxsa səni bunda qurdlar -quşlar yeyər -dedi.
 Qaraçuq çoban zərb elədi, qaba ağacı yerilə- yürüdlə qopardı, arqa-
 sına aldı, Qazanın ardına düşdü.
 Qazan baqdi gördü çoban ağacı arxasına almış gəlir. Qazan aydır:
 -Çoban, bu ağac nə ağacdır?
 Çoban aydır-ağam Qazan, bu ağac ol ağacdır kim, sən kafiri ba-
 sarsən qarnın aciğər, mən səna bu ağacla yemək bişürirən -dedi.
 Qazana bu söz xoş gəldi. Atından endi, çobanın əllərindən çözdü, al-
 nından bir öpdü, aydır:
 —Allah mənim evimi qurtaracaq olırsa səni əmiraxur eyləyəlin -
 dedi, ikisi belə yola girdi.
 Bu yana, Şukili məlik kafirlərlə şən-şadman yeyib-içib otururdu.
 Aydır: -Bəglər, bilirmisiz Qazana necə heyf eyləmək gerek? Boyu

uzun Burla xatununu gətirib sığraq sürdürmək gerek -dedi.
 Boyu uzun Burla bunu eşitdi, yurəkilə canına odlar düşdü. Qırq
 incə belli qızın içinə girdi, ögüt verdi, aydır: -qanqunizə yapışdırlarsa
 Qazanın xatunu qanqınızdu deyii qırq yerdən avaz verəsiniz- dedi.
 Şukili məlikdən adam gəldi, -Qazan bəgün xatunu qanqınızdu? -
 dedi.
 Qırq yerdən avaz gəldi, qanqısıdır-bilamədilər.
 Kafirə xəbər verdilər:
 —Birinə yapışdıq, qırq yerdən avaz gəldi. Bilmədik qanqısıdır -
 dedilər.
 Kafir aydır:
 —Mərə, varın Qazanın oğlu Uruzu dartın çəngələ asın. Qıymə-
 qıymə ağ etindən çəkin. Qara qavurma bişirib qırq bəy qızına elətin.
 Hər kim yedi, ol degil, hər kim yemədi oldur, alın gəlin sığraq sürsün -
 dedi.
 Boyu uzun Burla xatun oğlunun yamacına gəldi. Çağırıb oğluna
 söylər, görələn Xanım nə söylər: Aydır:
 —Oğul, oğul, ay oğul!
 Bilirmisən nələr oldu.
 Söyləşdilər fısıf-fısıf,
 Kafirin fe'lin duydum.
 Dönlügi altun ban evimin qumbərsi oğul!
 Qaza bənzər qızımın, gəlnimin çiçəgi oğul,
 Oğul, oğul, ay oğul!
 Doqquz ay dar qarnımda götürdüyüm oğul.
 On ay deyəndə dünyayə gətirdiyim oğul.
 Tovlaması beşikdə bələdigim oğul.
 Kafirlər tərs danışmışlar
 Qazan oğlu Uruzu həbsdən çıxardın,
 Boğazından urğanla asın.
 İki dalısından çəngələ sancın,
 Qıymə-qıymə ağ etindən çəkin.
 Qara qavurma edib qırq bəy qızına elətin,
 Hər kim yedi, ol degil, hər kim yemədi ol Qazan xatunudur, çəkin
 döşəgimizə. Gətirəlim, sığraq sürdürelim -demişlər.
 Sənin etindən oğula yeyayınmi? Yoxsa sası dinli kafirin döşəginə
 girəyinmi? Ağan Qazanın namusun sındırayınmi? Necə edəyin, oğul
 hey! -dedi.
 Uruz aydır:
 Ağzın qurusun, ana!
 Dilün çürüsün, ana.

Ana haqqı-tanrı haqqı degilməseydi.
 Qalqıbanı yerimdən turaydım,
 Yaqaqla, boğazından tutaydım
 Qaba öncəm altına salaydım.
 Ağ yüzünü qara yerə dəpəydim.
 Ağzınla burnundan qan şorladaydım.
 Can datlısın sənə göstəreydim.
 Bu nə sözdür, saqın qadın ana!
 Mənim üzərimə gəlməyəsən,
 Mənim üçün ağlamıyasən.
 Qoy bəni qadın ana çəngələ ursunlar,
 Qoy ətimdən çəksinlər,
 Qara qovurma etsinlər.
 Qırq bəg qızının önünə elətsinlər,
 Onlar bir yedigində sən iki yegil.
 Səni kafirlər bilməsinlər, duymasınlar.
 Ta kim, sası dinli kafirin döşəginə varmayasan,
 Sağərağın sürməyəsən,
 Atam Qazan namusunu sımayasan, saqın! -dedi.
 Oğlan boylə degəc buldur-buldur gözünün yaşı rəvan oldu.
 Boyu uzun, beli incə Burla xatun boynilə qulağın aldı düşüdü.
 Güz alması kibi al yanağın dardı yırtı. Qarğu kibi qara saçını yol-
 du.

Oğul, oğul deyübən zarlıq qıldı, ağladı.
 Uruz aydır:
 —Qadın ana qarşım alıb nə böğürürsən?
 Bağrım ilə yüregim nə dağlarsan?
 Keçmiş mənim günümü nə andırırsan?
 Hey ana!
 Ərəbi atlar olan yerdə,
 Bir qulunu olmazmı olur?!
 Qızıl dəvələr olan yerdə,
 Bir köşəgi olmazmı olur?!
 Ağca qoyunlar olan yerdə,
 Bir quzucuğu olmazmı olur?!
 Sən sağ ol, qadın ana, babam sağ olsun,
 Bir mənim kibi oğul bulunmazmı olur -dedi.
 Boylə degəc anasının qərarı qalmadı, yürüyü verdi. Qırq incə belli
 qızın içinə girdi.
 Kafirlər Uruzu alıb qənərə dibinə gətirdilər. Uruz aydır:
 —Mərə, kafir aman!

Tanrının birliginə yoqdur güman!
 Qoyun məni bu ağacla söyləşim -dedi, çağırır ağaca söyləmiş,
 görəlmiş Xanım, nə söyləmiş:

—Ağac, ağac dersəm sana ərլənmə, ağac!
 Məkkə ilə Mədinənin qapısı ağac.
 Musayi-kəlimin əsası ağac!
 Böyük-böyük suların körpüsü ağac!
 Qara-qara dənizlərin gəmisini ağac!
 Şahi-Mərdan Əlinin Döldülünün əyəri ağac!
 Zülfıqarın qınılən qəbzəsi ağac!
 Şah Həsənlə Hüseynin beşigi ağac!
 Əgər ərdir, əgər övrətdir, qorxusu ağac!
 Başın ələ baqar olsam, başsız ağac!
 Dibin ələ baqar olsam, dıbsız ağac!
 Məni sana asarlar, götürməgil, ağac!
 Götürəcək olursan yigidligim səni dutsun, ağac!
 Bizim eldə gerek idin, ağac,
 Qara hindu qullarıma buyureydim
 Səni parə-parə doğrayalardı, ağac!
 Andan ayırdı:

—Tavla-tavla bağlananda atuma yazıq!
 Qardaş saxlayanda yoldaşıma yazıq!
 Yumruğunda dalbananda şahin quşuma yazıq!
 Yeter ilə tutanda /avıma/ yazıq!
 Bəgligə doymadın, özümə yazıq!
 İgidliginə usanmadın, canıma yazıq! -dedi,
 Yumru-yumru ağladı, yanıq cigərcigini dağladı.

Bu məhəldə Sultanın, Salur Qazənləmə Qaraçuq çoban çapar yetdi.
 Çobanın üç yaşar dana dərisindən sapanının ayasıydı. Üç keçi tü-
 yündən sapanının qollarıydı. Bir keçi tüyündən çatlağıcıydı, hər atan-
 da on iki batman daş atardı. Daşı yerə düşməzdı, yerə dəxi düşsə, toz
 kibi savrulardı, ocaq kibi oyulardı. Üç yiladək daşı düşdü yerin otu
 bitməzdı. Simiz qoyun, arıq toqlu bayırda qalsa qurt gəlib yeməzdı, sa-
 panının qorxusundan.

Eylə olsa Soltanım Qaraçuq çoban sapan çatlatdı. Dünya-ələm ka-
 firin gözüne qaranqu oldu. Qazan aydır:

Qaraçuq çoban anamı kafirdən dilyayım, at ayağı altında qalmasın
 -dedi.

At ayağı külək, ozan dili çəvik olur.

Qazan kafirə çağırır söyləmiş, görəlmiş Xanım nə söyləmiş:
 Aydır:

—Mərə, Şukili məlik, dünlügi altun ban evlərimi gətiribdürürsən, sana gölgə olsun.

Ağır xəzinəm, bol aqcam gətiribdürürsən,
Sana xərclik olsun.

Qırq incə belli qızla Burla xatunu gətiribdürürsən
Sana yesir olsun.

Qırq yigidlən oğlum Uruzu gətiribdürürsən
Qulun olsun.

Tavla-tavla şəhbaz atlarım gətiribdürürsən
Sana binət olsun.

Qatar- qatar dəvələrim gətiribdürürsən
Sana yüklət olsun.

Qarıcıq anam gətiribdürürsən
Mərə, kafir, anamı vergil mana!

Səvaşmadan, uruşmadan, qayıdayım, geri dönəyim, gedəyim.
Bəlli bilgil -dedi.

Kafir aydır:

—Mərə Qazan, dünlügi altun ban evini
Gətirmişiz, bizimdir.

Qırq incə belli qızla Boyu uzun Burla xatunu gətiribdürürüz, bizimdir.

Qırq yigidlən oğlun Uruzu gətirmişiz bizimdir.
Tavla-tavla şəhbaz atların

Qatar-qatar dəvələrin gətirmişiz, bizimdir.
Qarıcıq ananı gətirmişiz, bizimdir.

Sana verməziz, Yayxan keşiş oğluna verəriz.
Yayxan keşiş oğlundan oğlu doğar,

Biz anı sana qırım qoyruz-dedilər.
Boylə degəc, Qaraçuq çobanın acığı tutdu, dodaqları təpsirdi.

Çoban aydır:

—Mərə, dini yox əqilsiz kafir.
Üsü yoq dərinəksiz kafir!

Qarşı yatan qarlı qara dağlar
Qarıyıbdır otu bitməz.

Qanlı-qanlı ırmaqlar
Quruyubdur deyə, suyu gəlməz.

Şəhbaz-şəhbaz atlar

Qarıyıbdır, qulun verməz

Mərə kafir, Qazanın anası

Qarıyıbdır, oğul verməz.

Dölün almaqdan səfan varsa

Şukili məlik, qara gözlü qızın varsa,

Gətir Qazana ver,

Mərə kafir, sənin qızından

Oğlu doğsun, siz anı Qazan bəgə qırım qoyasız -dedi.

Bu məhəldə Qalın Oğuz bəgləri yetdi, Xanım görəlim kimlər yetdi:

Qara dəre ağzında /Qadir erən/, qara buğa dərisindən püşəginin yapuqu olan, acığı tutanda qara daşı kül eləyən, biğin ənsəsində yeddi yerdə dügən erənlər urunu, Qazan bəgin qardaşı Qaragünə çapar yetdi:

—Çal qılıcın, qardaş Qazan, yetdim -dedi.

Bunun ardınca görəlim kimlər yetdi:

Dəmirqapı Dərvəndindəki dəmir qapıyı dəpib alan, altmış tutam ala göndərinin ucunda er bögürdən Qıyan Səlcuq oğlu Dəli Dondar çapar yetdi:

—Çal qılıcın, ağam Qazan, yetdim -dedi.

Bunun ardınca, Xanım, görəlim kimlər yetdi:

Həmidlən Mərdin qəl'əsin dəpib yıgan, dəmir yaylı Qıpcaq məliyə qan qusduran, gəlibən Qazanın qızın ərliklə alan, Oğuzun ağ saqqallı qocaları görəndə ol yigidi təhsinləyən, al məxmuri şalvarlı, atı bəhri qotazlı Qaragünə oğlu Qarabudaq çapar yetdi:

—Çal qılıcın ağam Qazan yetdim -dedi

Bunun ardınca görəlim, Xanım, kimlər yetdi:

Dəstursuzca Bayındır Xanın yağısın basan, altmış bin kafirə qan qusturan, Ağ-boz atının yəlisi üzərində qar durduran Qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin çapar yetdi:

—Çal qılıcın, ağam Qazan, yetdim -dedi.

Bunun ardınca görəlim, Xanım, kimlər yetdi:

Parasarin Bayburd hasarından parlayıb uçan; apalaca gərdəginə qarşı gələn, yeddi qızın ümudu, Qalın Oğuz imrənçisi, Qazan bəgin yınağı, Boz ayqırlı Beyrək çapar yetdi:

—Çal qılıcın, ağam Qazan, yetdim -dedi.

Bunun ardınca Xanım, görəlim kimlər yetdi:

Çapə çalmalı, çal qaraquş ərđəmli, qurqurama quşaqlı. qulağı altun küpəli, Qalın Oğuz bəglərini bir-bir atından yığıcı, Qazlıq qoca oğlu Bəg Yegnək çapar yetdi:

—Çal qılıcın, ağam Qazan yetdim -dedi.

Bunun ardınca görəlim, Xanım, kimlər yetdi:

Altmış erkək dərisindən kürk eyləse topuqlarını örtməyən, altı ökək dərisindən küləh etsə qulaqlarını örtməyən, qolu-budu xıranca, uzun baldırları incə, Qazan bəgin dayısı, at ağızlı Aruz qoca çapar yetdi:

—Çal qılıcın, bəgüm Qazan, yetdim -dedi.

Bunun ardınca görəlim kimlər yetdi:

Varibən peyğəmbərin yüzünü görən, gəlibəni Oğuzda səhabəsi olan, acığı tutanda bıqlarından qan çıxan, Bıqı qanlı Bəkdüz Əməm çapar yetdi:

—Çal qılıcın, ağam Qazan, yetdim -dedi.

Bunun ardınca görəlim kimlər yetdi:

Kafirləri it ardınca birağıb xorlayan, eldən çıxıb Ayğırgözlü suyundan at yüzdürən, əlli yeddi qəl'ənin kilidin alan, Ağ məlikçəsinə qızına nigah edən, SuniSandal məlikə qan qusduran, qırq cübbə bürünüb otuz yeddi qəl'ə bəginin məhbub qızlarını çalib bir-bir boynun quçan, yüzündən, dodaqından öpən, Elin qoca oğlu Alp-ərən çapar yetdi:

—Çal qılıcın, ağam Qazan, yetdim -dedi.

Sayıllaqla Oğuz bəgləri tükənsə olmaz -həp yetdilər. Ari sudan abdest aldılar. Ağ alınların yerə qoydular. İki rükət namaz qıldılar. Adı görklü Məhəmmədə salavat göturdülər.

Bitəkəllöf kafirə at saldılar, qılıc çaldılar.

Kumbur-kumbur naqaralar döğüldü.

Burması altun, tunc borular çalındı. Ol gün cigərində olan ər yigitlər bəlürdi.

Ol gün; Müxanətlər sapə yer gözetdi.

Ol gün; bir qiyamət savaşı oldu, meydan dolu baş oldu. Başlar kəsildi top kibi. Şəhbaz-şəhbaz atlar yükürdü, nalı düşdü. Ala-ala köndərler susaldı. Qara polatüz qılıclar çalındı yelmağı düşdü. Üç yeləkli qayın oqlar atıldı, demrini düşdü. Qiyamətin günü ol gün oldu. Bəg nökerindən, nöker bəgindən ayrıldı. Daş Oğuz bəkləri ilə Dəli Dondar sağdan dəpdi. Cilasın yigitlərlə Qaragünə oğlu Dəli Budaq soldan dəpdi. İç Oquz bəgləri ilə Qazan dibə dəpdi, Şukili Məligə həvalə oldu. Şukili Məligi böğürdibəni atdan yerə saldı, qafilicə qara başın alub kəsdi, qaxşadıban alça qanın yer yüzünə tökdü. Sağ tərəfdə Qarətekin Məlikə Qıyan Səlcuq oğlu Dəli Dondar qarşı gəldi. Sağ yanını qılıcladı, yerə saldı. Sol tərəfdə Buğacıq Məliyə Qaragünə oğlu Dəli Budaq qarşı gəldi. Altı perli gürz ilə təpəsinə qatı tuta urdu. Dünya-aləm gözünə qaranqu oldu, at boynun qucaqladı, yerə düşdü.

Qazan bəgin qardaşı kafirin tuğılə sancağını qılıcladı, yerə saldı. Dərələrdə-dəpələrdə kafirə qırğın girdi, leşinə quzğun üyüşdi. On iki min kafir qılıcdan keçdi. Beş yüz Oğuz yigitləri şəhid oldu. Qaçanı Qazan bəg qovmadı, aman deyəni öldürmədi. Qalın Oğuz bəgləri doyum oldu.

Qazan bəg ordusunu, oğlanını-uşağını, xəzinəsini aldı, geri döndü. Altuntaxtda yenə evini dikdi. Qaracüq çobanı əmiraxur elədi. Cilasın qoç yigitlərə qələbə ölkə verdi, şalvar verdi, cübbə çuqa verdi.

Dədəm Qorqud gəlibən boy boyladı, soy söylədi, bu oquznaməyi düzdü-qoşdu, boylə dedi:

Qanu dedigim bəg ərənlər,

Dünya mənim deyənlər.

Əcəl aldı, yer gizlədi.

Fani dünya genə qaldı.

Gəlimli - gedimli dünya,

Axır son ucu ölümlü dünya!

Yum verəyim Xanım:

Qarlı qara dağların yığılmasını!

Qaba ağacın kəsilməsini.

Qamən aqan görklü suyun qurumasını.

Qadir tanrı səni namərdə möhtac etməsin.

Çaparkən Ağ- boz atın bədrəməsin.

Çalışanda qara polatüz qılıcın kütəlməsini!

Dürtüşərkən ala köndərin ovanmasını.

Ağ saqqallı baban yeri uçmaq olsun.

Ağ birçəkli anan yeri behişt olsun.

Axır sonu ari imandan ayırməsini.

Amin deyənlər didar görsün.

Ağ alnında beş kəlmə dua qıldıq, qəbul olsun!

Yığışdırsın, duruşdursun, günahlarını adı körklü

Məhəmmədi Mustafa yüzü suyuna bağışlasın.

Xanım hey!

QAMBÜRƏNİN OĞLU BAMSİ BEYRƏK BOYINI BƏYAN EDƏR. XANIM HEY!

Qamğan oğlu Xan Bayındır yerindən durmuşdı, Qara yerin üstünə ağban evin diktirmişdi. Ala seyvan gög yüzünə aşınmışdı. Bin yerdə ipək xalçəsi döşənmişdi. İç Oğuz, Daş Oğuz bəgləri Bayındır xanın söhbətinə dərilməmişdi. Bayburə bəg dəxi Bayındır xanın söhbətinə gəlmişdi.

Bayındır xanın qarşısında Qaragünə oğlu Qarabudaq bəg dayanıb durmuşdı. Sağ yanında Qazan oğlu Uruz durmuşdı. Sol yanında Qazlıq qoca oğlu Bəg Yegnek durmuşdı. Baybura bəg bunları gördü-gündə ah eylədi, başından əqli getdi, dəstmalın əlinə aldı, bökür—bökür ağladı. Boylə degəc Qalın Oğuz arqası, Bayındır xanın köyğüsü Salur Qazan qaba dizinin üzərinə çökdü. Qiya dönübən Baybura

bəgin yüzünə baqdı.

Aydır:

—Baybura bəg, nə ağlayıb-bozlarsan?

Baybura bəg aydər:

—Xan Qazan, necə ağlamıyayın, necə bozlamıyayın. Oğuldan ortacım yox, qardaşda qədrim yox. Allah-Təala bəni qarğayıbdır bəglər, tacım, təxtim üçün ağlaram. Bir gün ola düşəm öləm, yerimdə yurdumda kimse qalmaya -dedi.

Qazan aydır:

—Məqsudun bumudur?

Baybura bəg aydır:

—Bəli, budur. Mənim dəxi oğlum olsa Xan Bayındırın qarşusun alsa dursa, qulluq eləsə, mən dəxi baqsam sevinsem, qozansam, güvənsəm -dedi.

Boylə degəc Qalın Oğuz bəgləri yüz göyə tutdular, əl qaldırıb dua etdilər:

—Allah-təala sana bir oğul versin -dedilər.

Ol zamanda bəglərin alqışı alqış, qarğıışı qarqış idi. Duaları müsdəcab olurdu.

Baybecan bəg dəxi yerindən uru durdı.

Aydır:

—Bəglər, mənim dəxi həqqimə bir dua eyləin, Allah - təala mana da bir qız verə - dedi.

Qalın oğuz bəgləri əl qaldırdılar, dua etdilər:

—Allah-təala sana da bir qız verə -dedilər.

Baybecan bəg aydır:

—Bəglər, Allah-təala, mana bir qız verəcək olursa, siz tanıq olun, mənim qızım Baybura bəg oğluna beşik gərtmə yavıqlı olsun -dedi.

Bunun üzərinə bir qac zəman keçdi. Allah -təala Baybura bəgə bir oğul, Baybecan bəgə bir qız verdi.

Qalın Oğuz bəgləri bunu eşitdilər, şad olub sevindilər.

Baybura bəg bazirganları yanına oxudu. Buyruq etdi:

—Mərə, bazirganlar, Allah-təala mana bir oğul verdi. Varın Rum elinə, mənim oğlum üçün yaxşı ərmağanlar gətirin, mənim oğlum böyüyüncə -dedi.

Bazirganlar dəxi gecə-gündüz yola girdilər. İstənbula gəldilər. Dandanışiq ilə yaxşı ərmağanlar aldılar. Bayburanın oğluyğun bir dəniz qulunu Boz aygır aldılar, bir ağ tozlu qatı yay aldılar, bir dəxi altı pərli gürz aldılar, yol yarağın gördülər.

Bayburanın oğlu beş yaşına girdi. Beş yaşından on yaşına girdi. On yaşından on beş yaşına girdi. Çapə baqsa çalımı, çal qaraquş

ərdəmli bir gözəl, yaxşı yigit oldu.

Ol zamanda bir oğlan baş kəsməsə, qan tökməsə ad qomazlardı. Baybura bəgin oğlu atlandı ava çıqdı.

Av avlarkən babasının tavlasi üzərinə gəldi, Əmiraxur başı qarşıladı, endirdi, qonaqladı. Yeyib-içib oturdular.

Bu yandan dəxi bazirganlar gəlübəni Qara Dərvənd ağzına qonmuşlardı. Yarımасыn-yarcıması Onik qələsinin kafirləri bunları casusladı. Bazirganlar yatırıkən qafilə beş yüz kafir qoyuldular, çapdılar, yağmaladılar.

Barzirganın ulusu tutuldu. Kiçisi qaçaraq Oğuz gəldi. Baqdı gördü Oğuzun ucunda bir ala seyvan dikilmiş, bir əmirzəd xub yigid qırq yigidlən sağında və solunda otururlar, Oğuzun bir yaxşı yigidi! Onacaq yürüyayım, mədəd deyayım -dedi.

Bazirgan aydır:

—Yigit - yigit, bəg yigit!

Sən mənim ünüm ünlə,

Sözüm dinlə.

On altı yıldır kim, Oğuz içindən getmiş idik.

Dan-danışiq kafir malın Oğuz bəglərinə getirir idik. Pasinin Qara Dərvənd ağzına düşürmüş idik. Onik qalasının beş yüz kafiri üzərimizə qoyuldu. Qardaşım dutsaq oldu. Malımızı- rizqimizi yağmaladılar, gerü döndülər. Qara başım götürdüm sana gəldim. Qara başın sədəqəsi yigit, mədəd mana -dedi.

Bu göz oğlan şərab içərkən içməz oldu. Altun əyaqi yerə çaldı.

Aydır:

—Nə dedigimi yetrin. Geyinimlə mənim şəhbaz atımı getirin.

—hey, məni sevən yigitlər binsinlər -dedi.

Bazirgan dəxi önlərinə düşdi qlaquz oldi.

Kafir dəxi düşübən bir yerdə aqçə ölməkdəydi. Bu məhəldə ərənlərin meydanı arslanı, pəhləvanların qaplanı, Boz oğlan yetdi. Bir, iki demədi, kafirlərə qılıc urdı. Baş qaldıran kafirləri öldürdi, qəza etdi, bazirganların malını qurtardı.

Bazirganlar aydır:

—Bəg yigit, bizə sən ərlik işlədin. Gəl imdi bəgəndigin maldan al -dedilər. Yigidin gözü bir dəniz qulunu boz aygırı tutdu. Bir də altı pərli gürzü, bir də ağ tozlu yayı tutdu. Bu üçünü bəgəndi.

Aydır:

—Mərə ! Bazirganlar, bu aygırı və dəxi bu yayı və bu gürzü mana verin -dedi.

Boylə degəc bazirganlar səxt oldu. Yigit aydır:

—Mərə, bazirganlar çoqmu istədim -dedi.

Bazirganlar ayıtdılar:

—Nə çox olsun! Amma bizim bir bəgimiz oğlu vardı bu üç nəsnəi ona ərməğan aparasavüz gerek idi -dedilər.

Oğlan aydır:

—Mərə, bəginiz oğlu kimdir?

Ayıtdılar:

—Bayburanın oğlu vardı. Adına Bamsı derlər - dedilər, Bayburanın oğlu olduğun biləmədilər.

Yigit barmağın isirdi, aydır:

—Burda minnətlə almaqdan isə, onda babam yanında minnətsiz almaq yeydir- dedi, atın qamçıladı yola girdi. Bazirganlar ardından ba-qa qaldı:

—Vallah, yaxşı yigit, mürüvvətli yigit -dedilər.

Boz oğlan Babasının evinə gəldi.

Bazirganlar gəldi -deyü, babası sevindi. Çətir otaq, ala seyvan dikirdi. İpək xalçalar saldı, keçdi oturdu. Oğlunu sağ yanına aldı.

Oğlan bazirganlar xüsusundan bir söz söyləmədi, kafirləri qırdığın anmadı.

Nəgah bazirganlar gəldilər. Baş endirib, səlam verdilər. Gördülər kim ol yigit kim baş kəsibdir, qan tökübdür Baybura bəgin sağında oturur. Bazirganlar yürüdülər yigidin əlin öpdülər.

Bunlar boylə edcək Baybura bəgin acığı tutdu.

Bazirganlara aydır:

—Mərə, qavat oğlu qavatlar, ata dururkən oğul əlinimi öpərlər?

Ayıtdılar:

—Xanım, bu yigit səinmi oğlundur?

—Bəli, mənim oğlumdur-dedi.

Ayıtdılar:

—İmdi incinmə, Xanım, əvvəl onun əlin öpdüğümü. Əgər sənin oğlun olmasaydı bizim malımız Gürcüstanda getmişdi, həpimiz dutsaq olmuşdı -dedilər.

Baybura bəg aydır:

—Mərə, benim oğlum başımı kəsdi, qanımı tökdü?

—Bəli, baş kəsdi, qan tökdü, adam axtardı -dedilər.

—Mərə, oğlana ad qoyasınca varımdır, - dedi.

—Bəli, Sultanım, artıqdır -dedilər.

Qalın Oğuz bəglərini çağırdı, qonaqladı. Dədəm Qorqud gəldi. Oğlana ad qoydı.

Aydır:

—Sözüm dinlə, Baybura bəg, Allah-təala sana bir oğul vermiş tuta versün. Ağır sancaq götürəndə müsəlmanlar arxası olsun. Qarşı yatan

qara dağlardan aşar olsa Allah-təala sənin oğluna aşut versin. Qanlı-qanlı sulardan keçər olsa, keçit versin. Qalabalıq kafirə kirər isə Allah-təala sənin oğluna fürsət versin. Sən oğlunu Bamsam deyü oxşarsan. Bunun adı Boz ayqırlı Bamsı Beyrək olsun.

Adını bən dedim, yaşını Aliah versin- dedi.

Qalın Oğuz bəgləri əl götürdülər, dua qıldılar:

—Bu ad bu yigide qutlu olsun -dedilər

Bəglər həp ava bindi.

Boz ayqırın çəkdi Beyrək bindi.

Nəkahəndən Oğuzun üzərinə bir sürü keyik gəldi. Bamsı Beyrək birini qova getdi. Qova-qova bir yere gəldi, nə gördü soltanım!

Gördü gög çayırın üzərinə bir qırmızı otaq dikilmiş.

—Ya rəb, bu otaq kimin ola? -dedi. Xəbəri yox ki, alacağı ala gözlü qızın otağı olsa gerek.

Bu otağın üzərinə varmağa ədəbləndi, ayıtdı:

—Nə olursa olsun, hələ mən avumu alayın -dedi, otağın önündə iriş gəldi keyigi sinirlədi.

Baqdı gördü bu otaq Banıçiçəgin otağıymış ki, Beyrəgin beşik Kərtmə nişanlısı, adaxlısıydı.

Banıçiçəg otaxdan bağırdı.

—Mərə dayələr, bu qavat oğlu bizə ərlikmi göstərir -dedi., varın bundan pay diləin görək nə deyir -dedi.

Qısırca Yengə deyərlər bir Xatun vardı. İləri vardı, pay dilədi:

—Hey, bəg yikit, bizə dəxi bu geyikdən pay ver -dedi.

Beyrək aydır:

—Mərə dadı, mən avçu dekiləm, bəg oğlu bəgəm, həp sizə -dedi. Amma sormağ eyib olmasın, bu otaq kimindir? -dedi.

Qısırca Yengə aydır:

—Bəg yigidim, bu otaq Baybecan bəg qızı Banıçiçəgindir -dedi. Elə olsa, xanım, Beyrəgin qanı qaynadı, ədəblə yab-yab geri döndü.

Qızlar geyiki götürdülər. Gözəllər şahı Banıçiçəgin önünə gətirdilər. Baqdı gördü ki, bir sultan simüz sığın keyikdir.

Banıçiçəg aydır:

—Mərə qızlar, bu yigit nə yigitdir?

Qızlar aydır:

—Vallah, sultanım, bu yigit yüzi niqablı yaxşı yigitdir. Bəg oğlu bəg imiş -dedilər.

Banıçiçəg aydır:

—Hey-hey! Dayələr! /Babam/ mana bən səni yüzi niqablı Beyrəgə vermişəm -deyərdi, olmaya kim, bu o ola?

Mərə, çağırın xəbərleşyim -dedi.

Çağırdılar, Beyrək gəldi.

Banıçığəg yəşmaqlandı, xəbər sordu:

Aydır:

—Yigit gəlişin qandan?

Beyrək aydır:

—İç Oğuzdan.

—İç Oğuzdan kimin nəsisən? -dedi.

—Baybura bəg oğlu Bamsı Beyrək dedikləri mənəm -dedi.

Aydır:

—Ya, nə məsləhətə gəldin, yigit? -dedi.

Beyrək aydır:

—Baybecan bəgin bir qızı varmış, anı görməgə gəldim-dedi.

Qız aydır:

—Ol oylə adam degildir kim, sana görünə -dedi. Amma mən Banıçığəgin dadısıyam, gəl imdi səninlə ava çıxalım. Əgər sənin atın mənim atımı keçərsə, onun atını dəxi keçərsən. Həm səninlə ox atalım, Məni keçərsən, anı dəxi keçərsən. Və həm səninlə güreşəlim, mənə basarsan, anı dəxi basarsan - dedi.

Beyrək aydır:

—Xoş, imdi atlanın.

İkisi atlandılar, meydana çıxdılar. At dəpdilər, Beyrəgin atı qızın atını keçdi. Ox atdılar, Beyrək qızın oqun yardı.

Qız aydır:

—Mərə yigit, mənim atımı kimsə keçdiyi yox, oxumu kimsə yaradıqı yox.

İmdi gəl sənünlə kürş tutalım -dedi.

Həman Beyrək atdan endi.

Qırvaşdılar, iki pəhləvan olub, bir-birinə sərməşdilər.

Beyrək götürər qızı yerə urmaq istər, qız götürər Beyrəgi yerə urmaq istər.

Beyrək bunaldı aydır:

—Bu qıza basılacaq olursam Qalın Oğuz içində başıma qaxıc, yüzümə toxunc edərlər -dedi, qeyrətə gəldi. Qıvradı qızın bağlamasını aldı, əmcəgindən tutdu. Qız quçundu. Bu gəz Beyrək qızın incə belinə girdi, bağdadi arxası üzərinə yerə urdı.

Qız aydır:

—Yigit, Baybecanın qızı Banıçığək mənəm -dedi.

Beyrək üç öpdü, bir dişlədi. Dügün qanlı olsun, xan qızı -deyü, barmağından altun yüzüğü çıxardı, qızın barmağına keçirdi. Ortamızda bu nişan olsun, xan qızı, -dedi.

Qız aydır:

Gün boylə oldu, həman imdi iləri durmaq gərək bəg oğlu -dedi.

Beyrək dəxi: - nola xanım baş üzərinə -dedi.

Beyrək qızdan ayrılıb, evlərinə gəldi. Ağsaqqallı babası qarşı gəldi.

Aydır:

—Oğul, dan -danışiq, bu gün Oğuzda nə gördün?

Aydır:

—Nə görəyim, oğlu olan evərimiş, qızı olan köçürmüş.

Babası aydır:

—Oqul, ya səni evərməkmi gərək?

Bəli, bəs ağ səqqallı baba, evərmək gərək -dedi.

Babası aydır:

—Oğuzda kimin qızın alı verəyin? -dedi.

Beyrək aydır:

—Baba, mana bir qız alı ver kim, mən yerimdən durmadan ol durgəc gərək. Mən qarqoç atıma binmədən ol binmək gərək. Mən qırma varmadan ol mana baş gətirmək gərək. Bunun kibi qız alı ver, baba, mana-dedi.

Babası Baybura xan aydır:

—Oğul, sən qız diləməzsən, gəndünə bir hampa istəmişsən. Oqul, məgər sən istədikin Baybecan bəg qızı Banıçığək ola dedi.

Beyrək aydır:

—Bəli, pəs evət, aq səqqallı əziz baba, mənim dəxi istədiyim ol dur.

Babası aydır:

—Ay oğul, Banıçığəkin bir dəli qardaşı vardır, adına Dəli Qarcar deyər, qız diləyəni öldürər.

Beyrək aydır:

—Ya pəs nədəlim?

Bəybura bəg aydır:

—Oğul, Qalın Oğuz bəglərin odamıza oxuyalım, necə məsləhət görələrse ana görə iş edəlim -dedi.

Qalın Oğuz bəglərini həp oxudular, odalarına gətirdilər. Ağır qonaqlıq etlədilər.

Qalın oğuz bəgləri ayıtdılar:

—Bu qızı istəməyə kim var, bilür?

Məsləhət gördülər ki, Dədə Qorqud varsın -dedilər.

Dədə Qorqud aydır:

—Yaranlar, çünki mənə göndərirsiniz, bilirsiniz kim, Dəli Qarcar qız qardaşını diləyəni öldürür. Barı, Bayındır xanın tavlısından iki şəhbaz yükrək at gətirin. Bir keçi başlı Keçər ayqırı, bir toqlu başlı Duri ayqırı. Nəgah qaçma -qovma olarsa, birisini binəm, birisini yedəm -dedi.

Ayğırları görcək bəğəndi, dəvələri gördükündə bəğəndi. Köpəkləri görcək qas-qas güldü, aydır:

—Dədə, bə qanı mənim birələrəm?

Dədə Qorqud:

—Hay, oğul Qarcar, adama uvşur bükələk kibi bükülüdür. Ol bir yavuz canəvərdir. Həp bir yerdə dəribdördüm, gəl gedəlim simizün al, arığın qov -dedi, aldı Dəli Qarcarı bir birəli yerə gətirdi.

Dəli Qarcarı yalıncaq eylədi, ağıla qoydu.

Birələr Dəli Qarcərə uvuşdular. Gördi bacara bilməz, aydır:

—Mədəd, Dədə! Kərəm eylə, Allah eşqinə, qapıyı aç çıxayın -dedi.

Dədə Qorqud:

—Oğul, Qarcar, nə qarğaşa edirsən? Götür ə ! İsmarladuğun nəsnədi. Noldun boylə bunaldın, simizün al, arığın qov -dedi.

Dəli Qacar aydır:

—Hay Dədə, soltan tanrı bunun simizün də alsın, arığın da alsın! Haman bəni qapıdan dışarı eylə, mədəd! -dedi.

Dədə qapıyı açdı, Dəli Qarcar çıxdı.

Dədə gördü kim, Dəlinin canına keçmiş, başı qopası olmuş. Gövdəsi birədən görünməz, yüzü-gözü bəlürməz.

Dədənin əyaqına düşdü:

—Allah eşqinə, bəni qurtar -dedi.

Dədə Qorqud:

—Var oğul, kendini suya ur -dedi.

Dəli Qacar səkriderək vardı suya düşdi, birədir, suya aqdı, getdi.

Gəldi geyasın geydi, ağır dügün yarağın gördü.

Oquz zamanında bir yigit ki, evlənsə ox atardı, oxu /nə/ yerə düşsə onda gerdək dikərdi. Beyrək xan dəxi oxun atdı, dibinə gerdəyin dikdi. Adaqlısından ərginlik bir qırmızı qaftan gəldi. Beyrək geydi, yoldaşlarına bu iş xoş gəlmədi, səxt oldular.

Beyrək aydır:

—Niyə səxt oldunuz? -dedi.

Ayıldılar:

—Nəçə səxt olmayalım? Sən qızıl qaftan geyirsən, biz ağ qaftan geyəriz -dedilər.

Beyrək aydır:

—Bu qədər nəsnədən ötrü niyə səxt olursuz. Bu gün bən geydim, yarın nayibim geysin. Qırq günə dəgin sıravardı, geyakin, andan sonra bir dərvişə verəlim -dedi.

Qırq yigidlən yeyib, içib otururlardı!

Yarıməsın, yarçıməsın, kafirin casusu bunları casusladı. Varib Bayburd hasarı bəginə xəbər verdi.

Aydır:

—Nə oturmusan, sultanım, Baybecan bəg ol sənə verəcəyi qızı Beyrəgə verdi. Bu gecə gerdəgə girir -dedi.

Yarıməsın yarçıməsın ol mə'lun yeddi yüz kafirle yılğadı.

Beyrəg apalaca gerdəgi içində yeyib-içib bixəbər otururdu. Dün uy-xusunda kafir otağa qoyuldu. Nayibi qılincin sıyırdı, əlinə aldı:

—Mənim başım Beyrəgin başına qurban olsun -dedi.

Nayib paralandı, şəhid oldu.

Dərin olsa batırır, qələbəlik qorxudur. At işlər, ər ögünər. Yayan ər in umuru olmaz. Otuz doqquz yigidlən Beyrək tutsaq getdi.

Dan ötdü, gün doğdu. Beyrəgin atası, anası baqdı gördü kim, gerdək görünməz olmuş. Ah etdilər, əqilləri başlarından getdi. Gördülər kim, ucarda quzğun qalmış, tazi dolaşmış, yürürdə qalmış gerdəg paralanmış, nayib şəhid olmuş.

Beyrəgin babası qaba sarıq götürüb yerə çaldı, dartdı yaqasın yırtıdı. Oğul, oğul deyibən böğürdi, zarlıq qıldı. Ağbirçəkli anası buldır-buldır ağladı, gözünün yaşın dökdü. Açıdırnaq ağ yüzünə aldı çaldı. Al yanağın dartdı. Qarğı kibi qara saçını yoldu. Ağlayıbanı, sıqlayıbanı evinə gəldi. Baybura bəgin dünlükü altın ban evinə /şivən/ girdi. Qızı-gəlini qas-qas gülməz oldu. Qızıl qına ağ əlinə yaqmaz oldu. Yeddi qız qardaşı ağ çıqardılar, qara donlar geydilər. Vay bəgim qardaş, muradına, məqsuduna irməyən yalnız qardaş-deyib, ağlaşdılar, böğürüşdilər.

Beyrəgin yavuqlusuna xəbər oldu. Baniçiçək qaralar geydi, ağ qaftanın çıqardı. Güz alması kibi ağ yanağın dartı, yırtıdı:

—Vay, al duvağım iyası,

Vay, alnım, başım umuru,

Vay, şah yigidim,

Vay, şəhbaz yigidim.

Doyunca yüzünə baqmadığım Xanım yigit!

Qanda getdin bəni yalnız qoyub, canım yigit!?

Göz açıban gördüğüm,

Könül ilə sevdigim.

Bir yasdıqda baş qoyduğum,

Yolunda öldüğüm, qurban olduğum!

Vay.

Qazan bəgin inağı,

Vay, Qalın Oğuzun imrənçisi Beyrək -deyib zarı-zarı ağladı.

Bunu eşidib Qıyan Səlcuq oğlu Dəli Dondar ağ çıqardı, qara geydi, Beyrəgin yar-yoldaşları ağı çıxarıb, qaralar geydilər. Qalın Oğuz bəgləri Beyrək üçün əzim yas tuttular, umud üzdülər.

Bunun üzerine on altı yıl keçdi. Beyrəgin ölüsün-dirisin bilmədilər. Bir gün qızın qardaşı Dəli Qarcar Bayındır xanın divanına gəldi, din çökdü aydır:

—Dövlətli Xanın ömrün uzun olsun. Beyrək diri olsa, on altı yıldən bəri gəlirdi. Bir yigit olsa, dirisi xəbərin gətirsə çırgab altun aqça verərdim. Ölüsü xəbərin gətirənə qız qardaşım verərdim -dedi.

Boylə dekəc, yarımasın - yarçımasın Yalancı oğlu Yalincıq aydır:

—Soltanım, bən varayın, ölüsü -dirisi xəbərin gətirəyin -dedi.

Məgər Beyrək buna bir kömlək bağışlamış idi. Geyməz idi, saqlardı. Vardı kömləgi qana-quna batırdı. Bayındır xanın önünə gətirib bıraqqdı.

Bayındır xan aydır:

—Mərə bu nə kömləkdir?

—Beyrəgi Qara Dərvənddə öldürmüşlər, işdə nişanı, Soltanım-dedi.

Kömləgi görçək bəglər ökür-ökür ağlaşdılar, zarlıq qıldılar:

Bayındır xan aydır:

—Mərə nəyə ağlarsız? Biz bunu tanıyəmməziz, adaqlısına aparın görsün, ol yaxşı bilir. Zira ol dikibdir. Yənə ol tanır -dedi. Vardılar kömləgi Banıçiçəkə elətdilər. Gördü tanıdı, öldür-dedi, dartdı yaqasın yırtı. Açı dımaq ağ yüzünə aldı çaldı. Güz alması kibi al yanağın yırtı.

Vay, göz açıb gördüğüm,

Könül verib sevdigim.

Vay, al duvağım iyası,

Vay, alnım-başım umudu,

Xan Beyrək - deyü, ağladı.

Babasına, anasına, xəbər oldu. Apalaca ordusuna şivən girdi. Ağ çıqardılar, qara geydilər.

Qalın Oğuz bəgləri Beyrəkdən umüd üzdülər. Yalançı /oğlu/ Yalincıq kici düğünün elədi, ulu düğününə və'də qoydu.

Beyrəgin babası Baybura bəg dəxi bazirganları qırırdı, yanına gətirdi.

Aydır:

—Mərə, bazirganlar varın iqlim arayın. Beyrəgin ölüsü -dirisi xəbərin gətirəydiniz olumu? -dedi.

Bazirganlar yaraq gördülər. Gecə-gündüz deməyib, yürüdülər. Nəgah Parasarın Bayburd hasarına gəldilər. Məgər ol gün kafirlərin uğur günləriydi. Hər biri yeməkdə -içməkdə idi. Beyrəgi dəxi gətirib qopuz çaldırırlardı.

Beyrək yuca çartaqdan baqqdı, bazirganları gördü. Bunları gördüğündə xəbərleşdi, görəlīm nə xəbərleşdi.

Aydır:

—Əlan alçaq həva yerdən gələn arğış!

Bəg babamın, qadın anamın sovqatı arğış!

Əyağı uzun şəhbaz ata binən arğış!

Ünüm ünlə, sözüm dinlə arğış!

Qalın Oğuz içində Ulaş oğlu Salur Qazanı

Sorar olsam sağmı arğış?

Qıyan Səlcuq oğlu Dəli Dondar

Sorar olsam, sağmı arğış

Ağ səqqallı babamı, ağbirçəkli anamı

Sorar olsam, sağmı arğış?!

Göz açıban gördüğüm,

Könül ilə sevdigim

Baybecan qızı Banıçiçək evdəmi arğış?!

Yoxsa gördəmi arğış, dekil manal

Qara başım qurban olsun arğış sana! -dedi.

Bazirganlar aydır:

—Sağmısan, əsənmisən, canım Bamsı?!

Qıyan Səlcuq oğlu DəliDondarı

Sorarısən, sağdır Bamsı!

Qaragünə oğlu Budağı sorar olsan sağdır, Bamsı!

Ol bəglər ağ çıqardı, qara geydi səniçün, Bamsı!

Ağ səqqallı atanı, ağ birçəgli ananı sorar olsan

Sağdır, Bamsı!

Ağ çıxarıb, qara geydilər səniçün, Bamsı!

Yeddi qız qardaşın yeddi yol ayırında

Ağlar gördüm, Bamsı!

Güz alması kibi al yanaqların

Yırtar gördüm, Bamsı!

Göz açıban gördüğün,

Könül verib sevdigin

Baybecan qızı Banıçiçəg

Kici düğünün elədi, ulu düğününə və'də qoydu.

Yalançı oğlu Yalincığa varar gördüm,

Xan Beyrək, Parasarın Bayburd hasarından uça görgül!

Apalaca gerdəginə gələ görgül.

Gəlməz olsan Baybecan qızı Banıçiçəgi aldirdin, bəlli bilgil -dedi.

Beyrək qalqdı, ağlıya-ağlıya qırq yigidin yanına gəldi. Qaba sarıq götürdü, yerə çaldı, aydır:

—Hey mənim qırq yoldaşım!

Bilirmisiz nələr oldu?

Yalançı oğlu Yalancıq
Mənim ölüm xəbərin elətmiş,
Dünlüğü altun ban evinə babamın
Şivən girmiş.

Qaza bənzər qızı, gəlini
Ağ çıxarmış, qara geymiş!
Göz açıban gördüğüm
Könül verib sevdiğim.

Banıçığ Yalançı oğlu Yalancığa varar olmuş.

Boylə degəc qırq yigdi qaba sarıqların götürdülər, yerə çaldılar. Bö-
kürü-bökürü ağladılar, zarlıq qıldılar.

Məgər kafir bəkinin bir bikir qızı vardı. Hər gün Beyrəgi görməgə
gəlirdi. Ol gün gerü görməgə gəldi. Baqdı gördü Beyrəg səxt olmuş.
Qız aydır:

—Neçün səxtsən, Xanım yigit? Gəldigimcə səni şən görərdim,
gülərdin, oynardın. Şimdi noldun? -dedi.

Beyrək aydır:

—Necə səxt olmayayım. On altı yildir kim, babanın tutsa qıyam.
Ataya-anaya, qovma-qardaşa həsrətəm və həm qara gözlü yavuqlum
vardı. Yalançı oğlu Yalancıq deyərler bir kişi vardı. Varmış yalan söylə-
miş, bəni öldü demiş, ona varar olmuş -dedi.

Boylə degəc, qız Beyrəgi aşıqlamışdı, aydır:

—Əgər səni hasardan aşağı urğanla sallandıracaq olursam, baba-
na, anana sağliqla varacaq olarsan, bəni bunda gəlib halallığa alırmı-
san? -dedi.

Beyrək and içdi.

—Qılıcına doqranayın, oxuma sancıləyin, yer kibi kətiləyin, topraq
kibi sovrulayın -sağliqla varacaq olursam Oğuz, gəlib səni Halallığa
almazisəm! -dedi.

Qız dəxi orğan gətirib, Beyrəgi hasardan aşağı sallandırdı.

Beyrəg aşağı baqdı, kəndüzün yer yüzündə gördü, Allaha şükr ey-
lədi, yola düşdü. Gedərək kafirin ilqısına gəldi, -bir at bulursam, tuta-
yım, binayım -dedi. Baqdı gördü kəndünün dəniz qulunu Boz aygır
bunda otub durur. Boz aygır dəxi Beyrəgi görüb tanıdı. İki ayağının
üzərinə durdu, kişnədi.

Beyrəg dəxi bunu ögmüş, görəlmiş Xanım necə ögmüş.

Aydır:

—Açıq-açıq meydana bənzər sənin alıncuğun,

İki şəbçirəqə bənzər sənin gözçigəzin.

Əbrişimə bənzər sənin yəlcigin,

İki qoşa qaradaşa bənzər qulaqcığın,

Əri muradına yetirər sənin arxacığın

At deməzəm sənə, qardaş deyərəm qardaşımdan yeg!

Başıma iş gəldi, yoldaş deyərəm, yoldaşımdan yeg -dedi.

At başını yuxarı dutdu, bir qulağın qaldırdı, Beyrəgə qarşı gəldi.
Beyrək atın köksün qucaqladı, iki gözün öpdü, sıçradı bindi, hasarın
qapısına gəldi. Otuz doqquz yoldaşın ismarladı, görəlmiş Xanım necə
ismarladı.

Beyrək aydır:

—Mərə, sası dinli kafir,

Mənim ağzım sökübdürürsən, duyamədim,

Qara donuz etindən yəxni yedirdin, duyamədim,

Tanrı mənə yol verdi, gedər öldüm,

Mərə kafir, otuz doqquz yigdim əmanəti,

Mərə kafir, birin əksik /bulsəm/ yerinə on öldürərim.

Onun əksik bulsam, yerinə yüzün öldürərim.

Mərə kafir, otuz doqquz yigdim əmanəti, mərə kafir! -dedi, dəxi al-
dı, yürüyü verdi.

Qırq nəfər kafirlər atlandılar, ardına düşdülər, qova getdilər, ye-
tamədilər, döndülər.

Beyrək Oğuz gəldi. Baqdı gördü bir ozan gedir, aydır:

—Mərə ozan, nəreyə gedirsən?

Ozan aydır:

—Bəy yigit dügünə gedirəm.

Beyrək aydır:

—Dügün kimin?

—Yalançı oğlu Yalancığın -dedi.

—Mərə kimin nəsin alır? -dedi.

Ozan aydır:

—Xan Beyrəgin adaxlısını alır-dedi.

Beyrək aydır:

—Mərə ozan qopuzun mənə vergil, atımı sənə verəyim, saqla.
Gəlləm bəhasın gətürərəm, allam -dedi.

Ozan aydır:

—Avazım gödəlmədən, ünüm boğulmadan bir atdır, əlimə girdi,
ələtəyim, saqlayayım -dedi.

Ozan qopuzu Beyrəgə verdi.

Beyrək qopuzu aldı, Babasının ordusuna yaqın gəldi. Baqdı gördü
bir qaq çobanlar yolun qiyasır: almışlar, ağlarlar və həm durmayıb daş
yığarlar.

Beyrək aydır:

—Mərə, çobanlar bir kişi yolda daş bulsa yabana atar, bu yolda

daş neçün yığırsız?

Çobanlar aydır:

—Mərə, sən nəsinə bilirsən, bizim halımızdan xəbərin yox -dedilər.

—Mərə, nə halunuz vardı?

Çobanlar aydır:

—Bəgimizin bir oğlu vardı, on altı yıldır kim, ölüsü -dirisi xəbərin kimse bilməz. Yalançı oğlu Yalancıq deyirlər, ölüsü xəbərin gətirdi, adaxlasın ona verər oldular. Gəlir bundan keçər, uralım anı, ona var-masın, tagına-tuşuna varsın -dedilər.

Beyrək aydır:

—Mərə, yüzünüz ağ olsun! Ağanızın etməgi sizə həlal olsun -dedi.

Ondan babasının ordusuna gəldi.

Məgər övləri önündə bir böyük ağac vardı, dibində bir yaxşı binar vardı. Beyrək baqdı gördü kim kiçi qız qarındaşı binardan su almağa gəlir, "Qardaş Beyrək" -deyib, ağlar-bozlar: "toyun, düğünün qara oldu" -deyib ağlar.

Beyrəgə qatı fəraq gəldi, qatlamadı, buldır-buldır gözünün yaşı rəvan oldu. Çaqrırbani burada söylər, görəlim Xanım nə söylər, nə söylər.

Beyrək aydır:

—Mərə, Qız nə ağlarsan, nə bozlarsan -ağa -deyü?

Yandı bağrım, göynədi içim;

Məgər sənin ağan yox olubdur?

Yürəginə qaynar yağlar qoyulubdur?

Qara bağrın sarsılıbdu?

Ağa -deyə nə ağlarsan, nə bozlarsan?

Yandı bağrım, göynədi içim!

Qarşı yatan Qara dağı

Sorar olsam, yaylaq kimin?

Sovuq-sovuq sularını

Sorar olsam, içət kimin?

Tovla-tovla şəhbaz atları

Sorar olsam binət kimin?

Qatar-qatar dəvələrini

Sorar olsam, yüklət kimin?

Ağa yəldə ağca qoyun

Sorar olsam, şülən kimin?

Qaralı-göylü otağı

Sorar olsam, gölgə kimin?

Ağız-dildən qız kişi xəbər mana.

Qara başım qurban olsun bu gün sana -dedi.

Qız aydır:

—Çalma ozan, ayıtma ozan!

Qaralıda mən qızın nəsinə gerek ozan!

Qarşı yatan /Qara dağı/

Sorar olsan, ağam Beyrəkin yaylasıdır,

Ağam Bəjpək gedəli yayladım yox!

Sovuq-sovuksuları sorar olsan

Ağam Beyrəkin içədidi.

Ağam Beyrək gedəli içədim yox.

Tavla-tavla şəhbaz atları sorar olsan,

Ağam Beyrəkin binədidi,

Ağam Beyrək gedəli binədim yox.

Qatar-qatar dəvələri sorar olsan

Ağam Beyrəkin yüklədidi,

Ağam Beyrək gedəli yüklədim yox.

Ağa yəldə ağca qoyunu sorar olsan,

Ağam Beyrəkin şülənidi,

Ağam Beyrək gedəli şülənəm yox.

Qaralı-göylü otağı sorar olsan

Ağam Beyrəkindir,

Ağam Beyrək gedəli köçürüm yox.

Yenə qız aydır:

—Mərə ozan, qarşı yatan Qara daqdan

Aşıb gəldigində, keçdigində,

Beyrək adlı bir yigidə buluşmadınmı?

Daşqın-daşqın suları aşıb gəldigində, keçdigində,

Beyrək adlı bir yigidə buluşmadınmı?

Mərə ozan, gördünse dekil mənə,

Qara başım qurban olsun, ozan, sana! -dedi.

Qız genə aydır:

—Qarşı yatan qara dağım yıqılıbdır,

Ozan, sənə xəbərin yox!

Gölkəlicə qaba ağacım kəsilibdir,

Ozan, sənə xəbərin yox!

Dünyəlikdə bir qardaşım alınıbdır, ozan, sənə xəbərin yox.

Çalma, ozan, ayıtma, ozan,

Qaralıda mən qızın nəsinə gerek, ozan!

Elü-gündə düğün var, düğünə varıb ötkül—dedi.

Beyrək bundan keçdi, ulu qız qarındaşları yanına gəldi. Baqdı gördü qız qardaşları qaralı-göylü otururlar.

Çaqrırb Beyrək söylər, görəlim Xanım nə söylər.

Aydır:

—Alar sabah yerindən duran qızlar,
Ağ otağı qoyuban qara otağa giren qızlar.
Ağ çıxarılıb, qara geyən qızlar.

Baqr kibi ugunanda yoqurtdan nə var?

Qara saqac altında kömbəcdən nə var.

Köndəründə ölməkdən nə var?

Üç gündür yoldan gəldim, doyurun məni.

Qızlar vardılar, yemək gətirdilər. Beyrəgin qarnın doyurdular.

Beyrək aydır:

—Ağanızın başı - gözü sədəqəsi köhnə qavtanuvuz var isə geyə-
yin, dügünə varayın. Dügündə ölümə qaftan verür, gerü qaftanınız
verəyim -dedi.

Vardılar Beyrəyin qaftanı varmış, buna verdilər, aldı geydi.

Boynu boynuna, beli belinə, qolu qoluna yaqışdı. Ulu qız qardaşı
bunu Beyrəgə bənzətdi. Qara qıyma gözləri qan- yaş doldu ,söyləmiş,
görəlim Xanım nə söyləmiş:

—Qara qıyma gözlərin çöngəlməsəydi,

Ağam Beyrək deyəydim, ozan, sana!

Yüzünü qara saç örtəməsəydi,

Ağam Beyrək deyərdim, ozan, sana!

Qont-qont yənaqların solmasaydı

Ağam Beyrək deyərdim, ozan, sana!

Apul-apul yürüşündən

Aslan kibi duruşundan,

Qanrılıban baqışından

Ağam Beyrəgə bənzəderəm, ozan, sən!

Sevindirək yarındırma ozan məni -dedi.

Qız bir dəxi söyləmiş.

Aydır:

—Bir zaman ayıtma, ozan,

Ağam Beyrək gedəli

Bizə ozan gəldiyi yoq

Əgənimizdən qaftanımız aldığı yoq.

Başımızdan gecəligimiz aldığı yoq.

Buynuzu burma qoçlarımız aldığı yoq -dedi.

Beyrək aydır:

—Gördünmü, qızlar bu qaftanla məni tanıdılar. Qalın Oquz bəgləri
dəxi tanırlar — dedi. Göreyim Oğuzda mənim dostum -düşmənim
kindir -dedi, qaftanı sıyırdı götürdü, qızların üstünə atı verdi:

—Nə sən, nə Beyrək qalsın. Bir əski qaftan verdiniz bənim başım -

beynim aldınız -deyib vardı, bir əski dəvə çuvalı buldu, dəldi boynuna
keçirdi, kəndüyi dəliliyə burqadı. Sürdü dügünə gəldi. Gördü dügündə
köyü ox atar. Qarağünə oğlu Budaq, Qazan bəg oğlu Uruz, bəglər
başı Yegnek, Qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin, qızın qardaşı Dəli Qar-
car bilə ox atırlardı.

Qaçan kim, Budaq atsa Beyrək:

—Əlin var olsun! —dedi.

Uruz atsa:

—Əlin var olsun! —deyərdi.

Şir Şəmsəddin atsa.

—Əlin var olsun! -deyərdi.

Göyükü atsa:

—Əlin qurusun, barmaqların çürüsün, hey donuz oğlu donuz! -
deyərdi; köyçülərə qurban ol! -deyərdi.

Yalançı oğlu Yalincığın açığı tutdu.

Aydır:

—Mərə, qavat oğlu dəli qavat! Sənə düşərmə mana bunun kibi söz
söyləmək? Gəl mərə qavat, mənim yayımı çək. Yoxsa şimdi boynun
uram- dedi.

Boylə degəc Beyrək yayı aldı, çəkdi, qəbzəsindən yay iki para ol-
du. Götürü önünə buraqdı:

—Daz yerdə turğay atmağa yaxşı -dedi.

Yalançı oğlu Yalincıq yay ufandığına qatı qaqudı, aydır:

—Mərə, Beyrəgin yayı vardı, gətirin -dedi.

Vardılar, gətirdilər.

Beyrək yayı gördüğündə yoldaşların andı, ağladı:

Aydır:

—Tul-tulada gərdiyim

Tulu avarı, duxarluyı qovduğum.

Yağı yürdiyi alımda qızıl kişlim

Ayğırmalı!

Ayğır verib aldığıım, tozlu qatı yayım!

Buğa verib aldığıım boğma kırıxim!

Bükülü yerdə qodum gəldim.

Otuz doqquz yoldaşım,

İki arğışım -dedi.

Andan Beyrək aydır:

—Bəglər, sizin eşqinizə çəkəyim yayı, atayım oxu! -dedi.

Məgər köygünün yüzüğüne nişan atırlardı.

Beyrək oqla yüzüğü urdu paraladı.

Oğuz bəgləri bunu görcək əl-ələ çaldılar, gülüşdülər.

Qazan bəg baqıb tamaşa edirdi. Adam göndərüb Beyregi qağırdı.
Dəli ozan gəldi, baş endirdi, bağır basdı. Səlam verdi.

Beyrək aydır:

—Alar sabah səpa yerdə dikiləndə ağban evli,

Ətlasilə yapılanda gög seyvanlu,

Tavla-tavla çəkiləndə şəhbaz atlu,

Çağıriban dad verəndə yol çavuşlu,

Yıqandığında yağ dökülən bol ne'mətli,

Qalmış yigit arxası,

Bizə misgin ümidi,

Bayındır xanın köygüsü,

Tulu quşun yavrusu.

Türkistanın dirəyi,

Ümmət soyunun aslanı,

Qaraçuğun qaplanı,

Qonur atın iyası

Xan Uruzun babası,

Xanım Qazan!

Ünüm ünlə,

Sözüm dinlə.

Alar sabah durmuşsan,

Ağ ormana girmişsən,

Ağ qovağın budağından

Burğuyuban keçmişsən.

Canbacuğun əgmişsən.

Oqcığazın qurmuşsan

Adın gərdək qoymuşsan.

Sağda oturan sağ bəglər.

Solqolda oturan sol bəglər,

Eşikdəki inaqılar,

Dibdə oturan xas bəglər,

Qutlu olsun dövlətiniz,-dedi.

Boylə degəc Qazan bəg aydır:

—Mərə, Dəli ozan məndən nə dilərsən?

Çətirli otaqmı dilərsən?

Qul-qaravaşmı dilərsən?

Altun aqçamı dilərsən, verəyim -dedi.

Beyrək aydır:

—Soltanım, məni qoyasan da şülən-yeməgin yanına varsam, qarım acdır doyursan -dedi.

Qazan Aydır:

—Dəli ozan, dövlətin dəpdi.

Bəglər bu günkü bəgligim bunun olsun. Qoyun nəreyə gedirsə getsin, neylirsən eyləsin -dedi.

Beyrək şülən yeməginin üzərinə gəldi, qarnın doyurduqdan sonra qazanları dəpdi, dökdü, çevirdi. Yəxninin kimini sağına, kimini soluna atar. Saqdan gedəni saq alır, soldan gedəni sol alır. Haqlıya haqqı degə, haqsıza yüzü qaralığı -degə.

Qazan bəgə xəbər oldu:

—Sultanım Dəli ozan, həp yeməgi dökdü -dedilər-şimdi qızlar yanına varmaq istər.

Qazan aydır:

—Mərə, qoun qızlar yanına da varsın -dedi.

Beyrək qalqıdı qızlar yanına vardı. Surnaçıları qovdu, naqaraçıları qovdu. Kimini dögdü, kiminin başın yardı. Qızlar oturan otağa gəldi, eşigin aldı oturdu.

Bunu gördü, Qazan bəgin xatunu Boyu uzun Burla qağıdı, aydır:

—Mərə, qavat oğlu dəli qavat, sana düşərmi bitəkəllöf mənim üzərimə gələsən-dedi.

Beyrək aydır:

—Xanım, Qazan bəgdən mana buyruq oldu. Mana kimsə doləşəməz -dedi.

Burla xatun aydır:

—Çünkim Qazan bəgdən buyruq olubdur, qoyun otursun -dedi. yenə döndü, Beyrəgə aydır:

—Mərə, Dəli ozan, ya məqsudun nədir?

Aydır:

—Xanım, məqsudum odur kim, ərə varan qız qalqa oynaya, mən qopuz çalam -dedi.

Qısırca yengə deyirlər, bir xatun vardı, ona ayıtdılar:

—Mərə Qısırca yengə, dur sən oynaya, nə bilir Dəli ozan -dedilər.

Qısırca yengə durdu, aydır:

—Mərə, Dəli ozan, ərə varan qız mənəm -dedi. oynamağa başladı, Beyrək söylədi, görəlim Xanım nə söylədi.

Aydır:

—And içmişəm qısır-qısraqa bindigim yoq.

Qaravaşa vardıgım yoq,

Eviniz ardında sarvanlar sana baqar

Onların buldır-buldır gözlərinin yaşı aqar.

Sən onların yanına varğıl

Muradını onlar verər, bəlli bilgil.

Səninlə mənim işim yoq.

Ərə varan qız qalqa,
 Qol saluban oynaya, mən qopuz çalam -dedi.
 Qısırca Yengə:
 —Boy, bu zəvala gələcək Dəli bəni görmüş kibi söylər -dedi.
 vardı yerində oturdu.
 Bu uğur Boğazca Fatma dəyərlər bir xatun vardı:
 —Qalq sən oyna -dedilər.
 Qızın qaftanını geydi:
 —Çal mərə, Dəli ozan, ərə varan qız mənəm, oynayayım -dedi.
 Dəli ozan aydır:
 —And içəyim bir göz boğaz qısrağa mindigim yoq,
 Qəzəvata vardıgım yoq.
 Eviniz ardı Dərəcik degilmidi?
 İtiniz adı Bırağ deyilmidi?
 Sənin adın qırq oynaslı Boğazca Fatma degilmidi?
 Dəxi eybin açaram, bəlli bilgil -dedi.
 Səninlə mənim oyunum yoq.
 Var yerinə oturgıl
 Ərə varan yerindən dura,
 Bən qopuz çalım qol salıban oynaya -dedi.
 Boyle degəc Boğazca Fatma aydır:
 —Boy, Dəli boğma çıxaracaq olanca eybimizi qağıdı. Dur qız, oynarsan oyna, oynamazsan cəhənnəmdə oyna! Beyrəkdən sonra başına bu hal gələcədin bilirdik -dedi.
 Burla xatun aydır:
 —Qız, qalq oyna, əlindən nə gəlir -dedi.
 Banıçiçək qırmızı qaftanın geydi, əllərin yanına çəkdi görükməsin deyü, oyuna girdi, ayıtdı:
 —Mərə, Dəli ozan, çal dil
 /Dəli ozan çaldı/, aydır:
 —Mən bu yerdən gedəli, dolu olmuş sovrulubəm
 Ağca qarlar yağmış, dizə yetmiş,
 Xan qızının evində qul xəlayiq dükənmiş,
 Möşrübə almış, suya varmış,
 Biləgində on barmağını soyuq almış.
 Qızıl-altun getirin,
 Xan qızına dirnaq yonaql
 Eyiblicə xan qızı ərə varmaq eyib olur -dedi.
 Bunu eşitcək Banıçiçək qağıdı:
 —Mərə, Dəli ozan, mən eyibli miyəm. Mənə eyib qoşursan? —dedi,
 gümüş kibi ağ biləgin açdı, əlin çıxardı. Beyrək keçirdiyi yüzük görün-

dü.

Beyrək yüzüğü tanıdı. Burada söyləmiş, görəlmiş Xanım nə söyləmiş.

Aydır:

—Beyrək gedəli bam-bam dəpə başına çıqdınmı, qız?
 Qarılıb dörd yanına baqdınmı, qız?!
 Qarğı kibi qara saçın yoldunmu, qız?!
 Qara gözdən acı yaş dökdünmü, qız?!
 Güz alması kibi al yanağın yırtdınmı, qız?!
 Sən ərə vararsan, altun yüzük, mənimdir.
 Ver mənə, qız! -dedi.

Qız aydır:

—Beyrək gedəli bam-bam dəpə başına çıqdığım çox.
 Qarqı kibi qara saçım yolduğum çox.
 Güz alması kibi al yanağım yırtığım çox.
 Gəlanla gedəndən sorduğum çox
 Vardı gəlməz bəg yigidim, xan yigidim.
 Beyrək deyü- ağladığım çox!
 Sevişdigim Bamsı Beyrək şən degilsən,
 Altun yüzük sənin degildir.
 Altun yüzükdə çox nişan vardır.
 Altun yüzükü istərsən nişarın söylə -dedi.
 Beyrək aydır:

—Alar sabah xan qızı, yerimdən durmadımmı?
 Boz ayqırın belinə binmədimmi?
 Sənin evin üzərinə sığın -geyik yığmadımmı?
 Sən məni yanına çaqırmadımmı?
 Səninlə meydanda at çapmadımmı?
 Sənin atını mənim atım keçmədimmi?
 Ox atanda mən sənin oxunu yarmadımmı?
 Güreşdə mən səni basmadımmı?
 Üç öpüb, bir dişləyib, altun yüzüğü barmaqına keçirmədimmi?
 Sevişdigin Bamsı Beyrək mən degilmiyəm? -dedi.
 Boyle degəc qız tanıdı. Bildi ki, Beyrəkdir, cübbəsilə, çuxasılə Beyrəgin əyağına düşdü.

Beyrəgə dayələr qaftan geyirib, donatdılar. Haman qız sıçradı ata bindi, Beyrəgin atasına, anasına muştuluğa çapar getdi.

Qız aydır:

—İrğab-irğab qara dağın yıxılmışdı, yucaldı axır.
 Qanlı-qanlı suların soqulmuşdu, çağladı axır.
 Qaba ağacın qurumuşdu, yaşırdı axır.

Şəhbaz atın qarımışdı, qulun verdi axır.
 Qızıl dəvələrin qarımışdı, köşək verdi axır.
 Ağ qoyunun qarımışdı, quzu verdi axır.
 On altı illik həsrətin -oğlun Beyrək gəldi axır.
 Qayın ata, qayın ana muştuluq mana nə verərsiz ?-dedi.
 Beyrəgin anası, atası aydır:
 —Dilin üçün öləyin, gəlincigim,
 Yoluna qurban olayın, gəlincigim!
 Yalansa bu sözlərin gerçək ola, gəlincigim!
 Sağ-əsən çıxıb gəlsə
 Qarşı yatan qara dağlar sənə yeypaq olsun!
 Sovuq-sovuq sularım sənə içət olsun.
 Qulum-xələyiğim sənə qırnaq olsun.
 Şəhbaz atlarım sənə binət olsun.
 Qatar-qatar dəvələrim sənə yüklət olsun.
 Ağca yələdə ağca qoyunum sənə şülən olsun.
 Altun aqçam sənə xərcəlik olsun,
 Dünlüğü altun ban evim sənə gölkə olsun!
 Qara başım qurban olsun, sənə gəlincigim! -dedi.
 Bu məkəldə bəglər Beyrəgi gətirdilər.
 Qazan bək aydır:
 —Muştuluq, Baybura bəg, oğlun gəldi -dedi.
 Baybura bəg aydır:
 —Oğlum idigün ondan bilayim, serçə barmağını qanatsın, qanını
 dəstmalə dutsun, közümə süreyin. Açılacaq olursa oğlum Beyrəkdir -
 dedi. Zira ağlamaqdan gözləri görməz olmuş idi.
 Dəstmalı gözünə silçək, Allah-təalanın qüdrətiylə gözü açıldı. Ata-
 sı-anası güldülər, Beyrəgin əyaqına düşdülər.
 Aydır:
 —Oğull!
 Dünlüğü altun ban evimin qümbərəsi oğull!
 Qəza bənzər qızımın-gəlinimin çiçəgi oğull!
 Görər gözümün aydını oğull!
 Tutur belim qüvvəti oğull!
 Qalın Oğuz imrəncisi canım oğul -deyibən çox ağladı Allahına şü-
 kürlər eylədi.
 Yalançı oğlu Yalincıq bunu eşitdi. Beyrəgin qorxusundan qaçdı,
 özünü Dana Sazına saldı. Beyrək ardına düşdü, qova-qova saza dü-
 şürdü.
 Beyrək aydır:
 —Mərə, od getirin. Gətirdilər sazı oda vurdular. Yalincıq gördü kim,

yanar sazdan çıxdı. Beyrəgin əyaqına düşdü, qılıcı altından keçdi.
 Beyrək dəxi suçundan keçdi.
 Qazan bəg aydır:
 —Gəl muradına yetiş!
 Beyrək aydır:
 —Yoldaşlarımı çıxarmayınca, Hasarı almayınca, murada irməzəm
 -dedi
 Qazan bəg Oğuzuna : -bəni sevən binsin -dedi.
 Qalın Oğuz bəgləri atlandılar, Bayburd hasarına çapar yetdilər.
 Kafirilər dəxi bunları qarşıladılar.
 Qalın Oğuz bəgləri arı sudar, abdəst aldılar ağ alınların yerə qoy-
 dular. İki rükət namaz qıldılar. Adı görklü Məhəmmədi yada gətirdilər.
 Gumbur-gumbur naqaralar döğüldü. Bir qiyamət savaş oldu. Mey-
 dan dolu baş oldu. Şukili Məligi böğürdübəni Qazan bəg atdan yerə
 saldı. Qara Təkuru Dəli Dondar qılıcladı yerə saldı. Qara Aslan Məligi
 Qarabudaq yerə saldı. Dərələrdə kafirə qırğın girdi. Yeddi kafir bəgi
 qılıcdan keçdi. Beyrək, Yegnək, Qazan bəg, Qarabudaq, Dəli Dondar,
 Qazan oğlu Uruz bəg — bunlar hasara yürüş etdilər.
 Beyrək otuz doqquz yigidinün üzərinə gəldi, onları sağ və əsən gör-
 dü. Allaha şükr eylədi.
 Kafirin gəlisəni yığdılar, yerinə məscid yaptılar. Keşişlərin öldür-
 dülər, ban banlatdılar. Əziz Tanrı adına qüdbə oqutdular.
 Qoşun ala qatını, qaşın urusunu, qızın gökçəğini,doqquzlama çır-
 ğab çuxa Xanlar Xanı Bayındıra pəncyək çıxardılar.
 Baybura bəgin oğlanlığı Beyrək, Baybecan Məlikin qızını aldı. Ağ-
 ban evinə, ağ otağına gerü döndü, düğünə başladı. Bu qırq yigidin bir
 qaçına Xan Qazan, bir qaçına Bayındır xan qızlar verdilər.
 Beyrək dəxi yeddi qız qarındaşını yeddi yigidə verdi. Qırq yerdə
 otaq dikdi. Otuz doqquz qız taleli taleinə birər ox atdı. Otuz doqquz yi-
 git oxun ardınca gəldi. Qırq gün qırq gecə toy-düyün eylədilər.
 Beyrək yigitləriə murad verdi, murad aldı.
 Dədəm Qorqud gəldi şadlıq çaldı. Boy boyladı, soy söylədi. Qazi
 ərənlər başına nə gəldiyin söylədi. Bu Oquznamə Beyrəgin olsun -
 dedi.
 Yum verəyim xanım:
 —Qara dağların yıqılmasın.
 Kölgəlicə qaba ağacın kəsilməsin.
 Ağ səqqallı baban yeri uçmaq olsun.
 Ağ birçəkli anan yeri behşit olsun
 /Tanrı səni/ oğulla qarındaşdan ayırmasın,
 Axır vaxtda ari imandan ayırmasun

Amin-amin deyənlər didar görsün.
Yığışdırsın, duruşdursun, günahınızı adı
Körklü Məhəmmədi Mustafa yüzü suyuna bağışlasın, Xanım hey!

QAZAN BƏG OĞLU URUZ BƏGİN TUTSAQ OLDUĞU BOYU BƏYAN EDƏR XANIM HEY!

Bir gün Ulaş oğlu Qazan bəg yerindən durmuşdı.
Qara yerin üzərinə otaxların tikdirmişdi.
Bin yerdə ipək xaliçəsi döşənmiş idi.
Ala seyvan gög yüzünə aşınmışdı.
Doqsan түмөн гənc оғuz söhbətinə dərilmışdi.
Ağzı böyük xümrələr ortalığa salınmış idi.
Doqquz yerdə badiyələr qurulmuşdi.
Altun əyaq sürəhilər düzülmüşdi.
Doqquz qara gözlü, urma saçlı, ɵlləri biləgindən qınalı, barmaqları
nigarlı, boğazları birər qarış kafir qızları al şərabı altun əyağla Qalın
Oğuz bəglərinə gəzdirlərdi.
Hər birindən Ulaş oğlu Salur Qazan içmişdi.
Çirğab -çirğab çadır-otaq bağışlardı.
Qatar-qatar dəvələr bağışlardı.
Oğlu Uruz qarşusunda yay söykənib dururdu.
Sağ yanında qardaşı Qargünə oturmuşdi.
Sol yanında dayısı Aruz oturmuşdi.
Qazan sağına baqdı, qas-qas güldü, soluna baqdı, çox sevindi.
Qarşısına baqdı, oğlancığı Uruzu gördü. Əlin əlinə çaldı ağladı.
Oğlu Uruza bu iş xoş gəlmədi. İləri gəldi, diz çökdü. Babasına çağır-
ıb söylər, görəlim Xanım nə söylər:

Aydır:
—Ünüm ünlə,
Mənim sözüm dinlə,
Ağam Qazan!
Sağına baqдын, qas-qas güldün,
Soluna baqдын çox sevindin.
Qarşuna baqдын, bəni gördün, ağladın.
Səbəb nədir degil mənə.
Qara başım qurban olsun babam sənə -dedi.
Deməz olursan qalqubəni yerimdən mən duraram,
Qara gözlü yigitlərimi boyuma alaram,

Qan Abqaz elinə mən gedəim.
Altun xaça mən əlimi basaram,
Pülüklü kışının əlin öpərim.
Qara gözlü kafir qızın mən alaram.
Dəxi sənin yüzünə mən gəlməzəm.
Ağladığına səbəb nə? -degil mənə!
Qara başım qurban olsun, ağam, sənə! -dedi.
Qazan bəg aladı. Oğlanın yüzünə baqdı. Çağırıb söylər, görəlim
Xanım nə söylər.

Qazan aydır:

—Bərü gəlgil, qulunum oğul!

Sağım ələ baqdıqımda qarqışım Qaragünəyi gördüm,

Baş kəsibdir, qan töküpdür, çuldi alıbdır, ad qazanıbdır. Solum ələ
baxdıqımda dayım Aruzu gördüm. Baş kəsibdür, qan tökübdür, çuldi
alubdur, ad qazanıbdır. Qarşım ələ baqdıqımda sənı gördüm. On altı
yaş yaşladın. Bir gün ola, düşəm öləm sən qalasan. Yay çəkmədin, ox
atmadın, baş kəsmədin, qan dökmədin. Qanlı Oğuz içində çuldi alma-
dın. Yarınkı gün zəman dönüb, bən ölüp, sən qalıcaqa, tacım-təxtim
sənə verməyələr-deyü, sonı andım ağladım, oğul! -dedi.

Uruz burada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş.

Aydır:

—A bəg baba! Dəvəcə böyümüşsən, köşəkcə ağılın yox! Dəpəcə
böyümüşsən, darıca beynin yox. Hünəri oğul atadanmı görər
ögrənər, yoxsa atalar oğuldanmı ögrənər. Qaçan sən mənı alıb kafir
sərhəddinə çıqardın, qılıc çalıb, baş kəsdin, mən səndən nə gördüm,
nə ögrənəm -dedi.

Qazan bəg əlin əlinə çaldı, qas-qas güldü.

Aydır:

—A bəglər, Uruz xub söylədi, səkridi. Bəglər, siz yeginiz, içiniz,
söhbətinüz, dağıtminüz. Mən bu oğlanı alayın, ava gedəyin. Yeddi
günlük azuğeylə çıxayın. Ox aldıqım yerləri, qılıc çalıb baş kəsdiyim
yerləri göstərəyim. Kafir sərhəddinə Çızıqlara, Ağlağana, Kökcə dağa
alıban çıxayın, sonra oğlana gərək olur, a. bəglər-dedi, Qonur atını
çəkdi, bütün bindi. Üç yüz mürəssə donlu yigit soyladı boyuna aldı.

Qırq ala gözlü yigidin Uruz boyuna aldı.

Qazan oğlunu alıb, qara dağlar üzərinə ava çıqdı. Av avladı, quş
quşladı, sığın-geyik yıqdı. Göğ alan görğlü çəmənə çadır dikdi. Bir qac
gün bəglər ilə yedi, içdi.

Məgər Başıaçıq Tatyana qəl'əsindən, Aqska qəl' əsindən kafirin ca-
susu vardı. Bunları görüb Təkura gəldi.

Aydır:

—Hay nə oturursan? İtini ulatmayan, çetigünü mövlatmayan Alpanlar başçısı Qazan oğlanı ilə sərxoş olub yatırlar -dedi.
 On altı min qara donlu kafir ata bindi, Qazanın üzərinə ilqarıtdı.
 Baqdılar gördülər altı bölük toz endi. Kimi aydır: -keyik tozudur; kimi aydır: -yağı tozudur.
 Qazan aydır:
 —Keyik olsa, bir ya iki bölük olurdu. Bu gələn bilmiş olun yağıdır -dedi.
 Toz yarıldı, gün kibi şılladı, dəniz kibi yəyqandı, meşə kibi qarardı. On altı min it ürməkli, keçə börklü, azğın dinli, quzğun dilli kafir çıqa gəldi.
 Qazan Qonur atın çəkdi, bütün bindi.
 Oğlu Uruz cilavsunu çəkdi, Bədöy atın oynatdı, qarşı gəldi.
 Aydır:
 —Bəri gəlgi, ağam Qazan,
 Dəniz kibi qararub gələn nədir?
 Od kibi şıllayub, ildız kibi parlayub
 gələn nədir?
 Ağız dildən beş kəlmə xəbər mənə.
 Qara başım qurban olsun babam sənə -dedi.
 Qazan aydır:
 —Bəri gəlgi, arslanım oğul.
 Qara dəniz kibi yəyqanıb gələn kafirin ləşkəridür.
 Gün kibi şıllayub gələn kafirin
 başında işığıdır.
 İldız kibi parlayıb gələn kafirin cidasıdır.
 Azğın dinli yağı kafirdir, oğul -dedi.
 Oğlan aydır:
 —Yağı deyü niyə deyirlər?
 Qazan aydır:
 —Oğul, onunçün yağı derlər ki, biz onlara yetsevüz öldürürüz, onlar bizə yetse öldürər -dedi.
 Uruz aydır:
 —Baba, içində bəg yigitlər öldürsələr qan sorulları, dəvilərmə?
 Qazan aydır:
 —Oğul, bin kafir öldürsən kimsə səndən qan dəvilərməz. Amma azqun dinli kafirdi. Xub yerdə tuş oldu. Vəli mənə sən yəman yerdə düşaq oldun, oğul -dedi.
 Uruz burada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş:
 Uruz aydır:
 —Bəri gəlgi, ağam Qazan.

Qalqubəni yerimdən Bədöy atım saqlardım bu gün üçün,
 Günü gəldi, ağ meydanda səkriderin sənin üçün.
 Ala uran sur cidamı saqlardım bu gün üçün,
 Günü gəldi qaba qarın, gen köküsdə oynadam sənin üçün!
 Qara poladtüz qılıcım saqlardım bu gün üçün, günü gəldi,
 Sası dinli kafir başın gəsdirəyim sənin üçün.
 Əyni yeg dəmir donum saqlardım bu gün üçün - günü gəldi.
 Yeg yəqələr dökdürəyim sənin üçün.
 Başında qunt işıqlar saqlardım sənin üçün - günü gəldi.
 Qaba çomaq altında yoğrıdayım sənin üçün günü gəldi,
 Qırq yigidim saqlardım bu gün üçün.
 Kafir başın kəsdirəyim sənin üçün.
 Aslan adım saqlardım sənin üçün,
 Yəqa dutub kafirlə uğraşayım sənin üçün.
 Ağız-dildən bir qaç kəlmə xəbər mənə.
 Qara başım qurban olsun, ağam, sənə.
 Qazan burada söyləmiş, görəlim, Xanım nə söyləmiş..
 Qazan aydır:
 —Oğul, oğul, ay oğul!
 Mənim ünüm ünlə,
 Sözüm dinlə.
 Ol kafirin üçün atıb, birin yazmaz oqçusu olur.
 Hey demədən başlar kəsən cəlladı olur.
 Adam ətin yəxni qılan aşpazı olur.
 Sən varası kafir degil
 Qalqubəni yerimdən mən durayım,
 Qonur atın belinə mən binəyim.
 Gələn kafir mənimdir, mən varayım,
 Qara poladtüz qılıcım çalayın.
 Azğın dinli kafirdir, başların kəsəyin.
 Dönə-dönə səvaşayın.
 Dönə-dönə çəkişəyin
 Qılıc çalib baş kəsdigim görgil, ögrəngil.
 Qara başına düşəndə gərəklüdür -dedi.
 Uruz burada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş:
 Aydır:
 —A bəg baba, eşidirəm,
 Amma Ərəfatda erkək quzu qurban üçün
 Baba oğul qazanur ad üçün.
 Oğul da qılıc quşanur baba qeyrətiyçün.
 Mənim də başım qurban olsun səninchün -dedi.

Qazan burada söyləmiş, görəlīm Xanım nə söyləmiş.

Qazan aydır:

—Oğul, oğul, ay oğul!

Yağıya girib baş kəsmədin,
Adam öldürüb qan dökmədin.

Ala gözlü qırq yigidi boyuna alğıl.

Köksü gözəl qaba dağlar başına çıqğıl.

Mənim savaşdığım, mənim döğüşdüyüm,

Mənim çəkişdiyim, mənim qılıclaşdığım

Görgil, ögrəngil.

Və həm bizə pusu olğıl, oğul, -dedi.

Uruz babasının sözün sımadı. Qayıdıb gerü döndü. Yerdən yuca dağlar başına yoldaşların alıb çıqdı.

Ol zəmanda oğul ata sözün iki eyləməzdi. İki eyləsə ol oğlanı qəbul eyləməzlərdi.

Uruz gen yeqadan süğüsün sancdı durdı.

Qazan bəg gördü ki, kafir qatı bağlandı, atından endi. Ari /sudan/ abdest aldı, alnın yerə qoydu. İki rükət namaz qıldı. Adı görgülü Mehəmmədi yada gətirdi, qara dinli kəfirə göz qarartdı. hayqırdı, at saldı qarşı vardı.

Gumbur-gumbur tavıllar çalındı /ol gün/

Burması altun tunc borular çalındı ol gün.

Çilasun bəg ərənlər dönə-dönə savaşı ol gün.

Qara polatüz qılıclar çalındı ol gün.

Qarğı dilli qayım oxlar atıldı /ol gün/

Ala uran sur cidalar susaldı ol gün

Namərdlər, muxannətlər səpa yer gözetdi ol gün.

Baq-baq Qazan oğlu Uruzun eşqi gəldi.

Aydır:

—Bəri gəlin qırq yoldaşım!

Sizə qurban olsun mənim başım.

Görürmüsüz ağam Qazan baş kəsdi, qan tökdü,

Oğlan-uşaq yemək yeməkiçə gəlməz -dedi.

Babam bu kafirləri əsərgəmiş kibi!

Məni sevən yigitlərim, nə durursuz?

Kafirin bir ucuna dəpəlim -dedi.

Qara qoçun oynadı Uruz, kafirin sağına at dəpdi. Sağlı-sollu kafiri xub dağıtdı. Sanasan kim dar yolda dolu düşdü, ya qara qazın içinə şahin girdi. Kafirin ucunu basdı dağıtdı. Azğın dinli kafir bunaldı oxa girdi qovulan kimsələr oğlanın Bədöy atın oxladılar. At yıxıldı. Kafirlər Uruzun üzərinə çoxudu.

Uruzun qırq yigidi atdan endi. Ala qalqan bağını qısa dükdülər. Qılıc sıyırdılar. Uruzun üzərinə çox savaşıdılar. Qalaba qorxudur, dərin olsa batırır, yayanın umudu olmaz. Sağın-solun Uruzun çövrədilər, qırq yigidin şəhid etdilər, oğlanın üzərinə düşdülər, tutdular. Qarusundan ağ ɛllərin bağladılar. Qıl orqan ağ boyununa taxdılar, yüzü üzərinə salıban sürüdülər. Ağ ɛtindən qan çıxınca dögdülər. Baba -degü ağlatdılar, ana-deyü bozlatdılar. Əli bağlu, boynı bağlu yüzü üzərinə salıb aldılar yürüyü verdilər.

Uruz tutsaq oldu, Qazanın xəbəri yoq. Eylə sandı kim, yağı basıldı. At cilavsın döndərdi, gerü döndü. Gəldi oğlunu qoyduğu yerdə bulamədi.

—A bəglər! Oğlan qancarı getdi ola -dedi.

Bəglər aydır:

—Oğlan quş yürekli olur, qaçıb anasına getmişdir-dedilər.

Qazan qarardı, döndü aydır:

—Bəglər! /Tanrı/ bizə bir kor oğul vermiş. Varayın anı anası yanından alayın, qılıcla paralıyayın! Altı bölük edəyin, altı yolun ayırında bırağayın, bir dəxi kimsə yazı yerdə yoldaş qoyub, qaçmaya -dedi. Dəxi Qonur atın öncələdi yola girdi. Evinə gəldi.

Xan qızı -Boyu uzun Burla xatun Qazanın gəldiyin eşitdi, atdan, ayğırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı. Oğlancığının ilk avudur, qanlı Oğuz bəglərin toylıyayım - dedi

Xan qızı gördü kim, Qazan gəlir, yumrulanıb yerindən uru durdı. Samur cübbəsini əgninə aldı. Qazana qarşı gəldi. Qapaq qaldırdı Qazanın yüzünə doğru baqdı. Sağılən soluna göz gəzdirdi, Uruzunu görmədi. Qara bağı sarsıldı, düm yurəgi oynadı. Qara qıyma gözləri qan - yaş doldu.

Qazana söyləmiş, görəlīm xanım, nə söyləmiş.

Aydır:

—Bəri gəlgil Salur bəgi, Salur görgil!

Başım baxtı,

Evim taxtı.

Xan Babamın göygüsü.

Qadın anamın sövgüsü.

Atam, anam verdiği,

Göz açıban gördüyüm.

Könül verib sevdigim.

Bəg yigidim Qazan!

Qalqubəni yerindən uru durdun,

Oğlunla yəlisi qara Qazlıq atın bütün bindin,

Boynı uzun bədöy keykin alub yığdın.

Simiz ətın yükletdin, geri döndün.
İki vardın bir gəlirsən, yavrim qanı?!
Qara gərdunda bulduğum oğlum qanı?
Bir yigidim görünməz, bağrım yanar.
Asılan-asılan qayalardan
Qazan, oğlan uçurdunmi?
Talı sazın aslanına yedirdinmi.
Ağ əllərin qarısından bağlatdınmi?
Kafir önünce yürütdünmi?
Dili-damağı quruyub dörd yanına baqdırdınmi?
Qara gözdən acı yaşın dökdürdünmi?
Qadın ana, bəg baba deyü - bozlatdınmi -dedi.
Genə söyləmiş, aydır:
Oğul-oğul, ay oğul!
Ortacım oğul!
Qarşı yatan qara dağım yüksəgi oğul!
Qaranquluca gözlerim aydını oğul!
Sam yelləri əsmədən, Qazan, qulağım cınlar!
Sarımsaq otun yemədən, Qazan, içim, göynər.
Sarı yılan soqmadan ağca tənim qalqar-şışər.
Qurumuşca köksümdə südüm oynar.
Yalnızca oğul görünməz bağrım yanar.
Yalnız oğul xəbərin Qazan, degil mənə.
Deməz olursan yana-göynə qarqaram sənə! -dedi.
Anası bir soy dəxi soylədi, aydır:
—Qarğı cida oynadanlar vardı-gəldi,
Altun cida oynadana yarəb noldu?
Qara qoç ata binənlər vardı-gəldi.
Bədöy atlı bir oğula, yarəb, noldu?
Nökər gəldi, nayib gəldi.
Yalnız bir oğula, yarəb, noldu?
Yalnız oğul xəbərin degil mənə.
Deməz olsan yana-yana qərğaram, a Qazan sənə! -dedi.
Bir dəxi söyləmiş:
—Quru-quru çaylara su saldım,
Qara donlu dərişlərə nəzir verdim,
Yanıma el baqdıqımda, qonşuma ev baqdim.
Umanına-usanına aş yedirdim.
Ac görsem doyurdum, yalincıq görsem donatdım.
Dilek ilə bir oğulu güclə buldum.
Yalnız oğul xəbərin, a Qazan, degil mənə,

Deməz olsan yana-göynə qarqaram Qazan, sənə! -dedi.
Bir dəxi söyləmiş:
—Qarşu yatan qara dağdan
Bir oğul uçurdunsa, degil mənə!
Külünglə yıqdırayım!
Qamən aqan yügrək sudan
Bir oğul uçurdunsa degil mənə
Damarların tuğladayım!
Azğın dinlü kafirlərə
Bir oğul tutdurdunsa degil mənə,
Xan babamın yanına mən varayın
Ağır ləşgər, bol xəzinə alayın,
Paralanıb Qazlıq atımdan enməyincə.
Yönümlə alca qanım silməyincə,
Qol-bud olub yer üzünə düşməyincə.
Yalnız oğul xəbərin almayınca,
Kafir yollarından dönməyayın -dedi:
Yoxsa a Qazan!
Qara dırnaq ağ yüzümə çalayınmi?
Güz alması kibi al yənaqlarım yırtayınmi?!
Çənberimə alca qanım dökəyinmi?
Ağır şivən sənın orduna qoyayınmi?
Oğul-oğul vay -deyübəni bozlıyayınmi?
Qaytabanda qızıl dəvə bundan keçdi.
Turuları bundan bozlayıb belə keçdi.
Turumcığım aldirmışam bozlıyayınmi?
Qaraqucda qazlıq atın bundan keçdi.
Quluncuğı kişnəyib belə keçdi.
Quluncığım aldirmışam kişnayayınmi?
Ağa yəldə ağca qoyun bundan keçdi.
Quzıcığı məkrişib belə keçdi.
Quzucağım aldirmışam məkriyəyinmi?
Oğul deyü -bozluyayınmi? -dedi.
Bir dəxi söyləmiş:
—Qalqubəni yerimdən duram deyirdim
Yelisi qara Qazlıq atıma binim deyirdim.
Qalın Oquz içinə girəm deyirdim.
Ala gözlü gəlin alam -deyirdim
Qara yərdə ağ otağını dikəm -deyirdim.
Yüyürübəni oğlumu gərdəgə -keçirəm -deyirdim.
Muradla məqsuda irgirəm -deyirdim.

Murada yetirmədin məni!
Qara başım qariyişi tutsun, Qazan, sən!
Bir bəbəyim görünməz,
Bağrım yanar, neylədin, dekil məna!

Deməz olsan yana-göyniyə qarğaram, Qazan, sənə-dedi.

Anası oğlanın, boylə degəc Qazanın ağı başından getdi. Qara
bağrı sarsıldı, düm yurəgi oynadı. Qaranqulli gözləri qan yaş doldı.

Aydır:

—Görglüm, oğul gəlsə səndənmi sorardım? Qorxma-qayırma! Av-
dadır Avda qalan oğul üçün qayırmağil. Yeddi gün bən Qazana
möhlet vergil. Yerdə isə oğul çıxarayım. Gögdə isə endirəyim Bulur-
sam buldum, bulmazisəm -Tanrı verdi, Tanrı aldı, neyləyin. Qara
şivən səniinlə belə eyləyayın -dedi.

Xan qızı aydır:

—Qazan, oğlan avda idigin ondan bilayın kim, yorğun atınla, küdə-
lmış cidanla ardına düşsən -dedi.

Qazan geri döndü. Gəldigi yolu əlinə alıb yortdu. Dün qatmadan
anası duymadan əl altından buyurdu:

—Doqsan tımən gənc oquz ardımca gəlsin, oğlan tutsaqdır, bəglər
bilsin -dedi.

Ol /yerə/ gəldi ki, yağlı basılmışdı. Gördü oğlunun ala gözlü qırq yi-
gidi qırılmış, Bədöy atı oğlanın oxlanmış yatır.

Leşlər arasında oğlancığı leşin bulmadı. Altunluca qamçısının buldı.
Yəqin bildi kim oğlı kafirə tutsaqdır, ağladı:

Qara dağım yüksəgi oğul!

Qanlı suyum daşqını oğul!

Qocalığım vaxtı aldırtdığım yalnız oğul! -dedi, bozladı. Kafirin izin
izlədi.

Qanlı Qara Dərvənddə kafir dəxi qonmuş idi. Oğlana qara kəpənək
geydirmişlərdi. Qapı eşigi üzərində ərquri biraqmışlardı Girən basar,
çıqar basardı. Qarı düşmən tatar oğlu əlimizə girmişgən cəzayla öl-
dürəlim /deyirdi ki/, bu məkəldə xan Qazan yetdi.

Qonur atın oynatdı.

Kafir Qazanın gəldigin gördü, ürkdü. Kim atın binər, kim cöşən
geyer.

Oğlan başın qaldırdı aydır:

—Mərə kafir nə haldır?

Kafir aydır:

—Baban gəldi, turalım deyris.

Oğlan aydır:

—Aman, mərə kafir, aman!

Tanrının birliyinə yoqdu güman!

Kafirler oğlana aman verdilər. Əlin çözdilər, gözün açdılar. Babası-
na oğlan qarşı gəldi. Söylər, görəlim xanım nə söyləmiş.

Uruz aydır:

—Bəri gəlgi, a bəg baba,

Nərədən bildin mənim tutsaq olduğum,

Ağ ɵllərim ardıma bağlandığın,

Qıl sicim boynuma taqıldığın?

Sən gəlmədən, baba, kafirlər danışdılar

Qonur atlı Qazanı tutun!

Qarısından ağ ɵllərin bağlayın

Qafillicə körglü başın kəsin!

Alca qanın yer üzünə dökün.

Oğluyla ikisini bir yerdə öldürün.

Ocağın söndürün -deyü, söyləşdilər.

Xanım baba, qorxuram səgridirən

Qonur atın sürüldürəsən,

Savaşdığın vaxtı kəndini tutdursan.

Qafillüce başın kəsdürəsən.

Ağ birçəkli anamı, -"oqul"! -deyərkən

"Başım bəxti Qazan" ! -deyü ağladasan.

Qaydıban, baba, geri döngil!

Qarıcıq olmuş anama umud olğıl.

Qara gözlü qız qardaşımı ağlatmağıl!

Oqul üçün ata ölmək eyib olur.

Yərədan həqqiyyə, baba, qayıda döngil.

Evə varğıl

Qarıcıq anam qarşı gəlsə, məni sənə sorsa,

Baba, doqru xəbər vergil.

Gördüm sənin oğlun tutsaq, dekil.

Qarusundan ağ ɵlləri bağılı, dekil!

Qara qıldan sicim boynuna taqılı, dekil.

Qara donuz damında yatır, dekil.

Qıl kəpənək boyuncuğun sürür, dekil.

Ağır buğağı topuqcığın döğür dekil.

Yanmış arpa ɵtməgi, acı soğan ɵynəsi, dekil.

Mənim anam mənim üçün qayırmasın.

Bir ay baqsın, bir ayda varmazsəm iki ay baqsın.

İki ay da varmazsəm üç ay baqsın.

Üç ay da varmazsəm, öldüğümü ol vaxt bilin.

Ayğır atım boğazlayıb aşım versin.

Yad qızı halalıma dəstur versin.
 Bəna tutan gərdəgə ayrıq girsin.
 Anam mənim üçün gög geyib, qara sarınsın.
 Qalın Oquz elində yasım tutsun.
 Mənim başım sənəin yoluna qurban olsun.
 Geri dön, baba -dedi.
 Oğlan bir dəxi söyləmiş, görəlim Xanım, nə söyləmiş:
 —Qarşı yatan qara dağlar
 Əsən olsa, el yaylar.
 Qanlı-qanlı sular, əsən olsa, qaynər -daşar.
 Qara qoç atlar əsən olsa qulun doğar.
 Qəytəbanda qızıl dəvə əsən olsa, törüm verər.
 Ağ yəldə ağça qoyun əsən olsa quzu verər.
 Bəg ərənlər əsən olsa oğlı doğar.
 Sən əsən ol, anam əsən olsun.
 Məndən yəgrək qadir sizə oğul verə!
 Ağ südünü anam mənə həlal eyləsün.
 Səvaşmağıl, qayıda döngil, baba, gerü -dedi.
 Xan Qazan burada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş, aydır:
 —Oğul, oğul, ay oğul!
 Qarşı yatan Qara dağım yüksəgi oğul!
 Güclü belim qüvvəti canım oğul!
 Qaranqulu gözlərim aydını oğul!
 Alar danla yerimdən durduğum səinçün,
 Qonur atım yorulutmuşam səinçün.
 Ağ donuma gir əyləndi səinçün.
 Mənim başım qurban olsun, canım oğul, səinçün!
 Sən gedəli ağlamağım gögdəikən yerə endi.
 Gumbur-gumbur tavllar dökülmədi.
 Ağır ulu divanım sürülmədi.
 Səni bilən bəg oğulları ağ çıxardı, qara geydi,
 Qaza bənzər qızım-gəlinim ağ çıxardı, qara geydi.
 Qarıcıq anan qan-yaş dökdi.
 Ağ saqqallı baban bögülü oldu.
 Qayıdiban buradan oğul evə varsam,
 Ağca yüzlü anan qarşıma gəlib, "oqu?" -desə,
 Ağ əlləri ardına bağlı deyimmi?
 Ağ boynunda qıl urğan taqılı deyimmi?
 Kafir yanınca yayaq yürür deyimmi?
 Mənim namusum qanda vara oğul!? -dedi.
 Qıl kəpənək boyuncuğun sürər deyimmi?

Ağır buqağı topuqcuğun döğər deyimmi?
 Arpa ətməgi acı soğan öynəciği deyimmi?
 Qazan genə aydır:
 —Qarşı yatan qara dağlar
 Qarısa otu bitməz, el yaylamaz.
 Aqıntılı görkli sular qurusa qara daşmaz.
 Qaytabanlar qarısa törüm verməz.
 Qara qoçlar qarısa qulun verməz.
 Ər yigitlər qarısa oğlu doğmaz
 Baban qarı, anan qarı
 Səndən yəgrək qadir bizə oğul verməz.
 /Versə/ dəxi səni nyerin duta bilməz.
 Asimanlı gögdə qara bulut oluban kafir üzərinə gurlayayım
 Ağ yıldırım olup şaqıyayım!
 Kafiri qamış kimi od oluban yandırayım.
 Doqquzunu bir-birinə saydırayım
 Uruşmadan döğüşmədən ələmi doldurayım,
 Yərədan Allahdan mədəd! -dedi, Qonur atından yerə endi. Aqıb
 gedən arı sudan abdest aldı. Ağ alını yerə qoydu, namaz qıldı. Ağla-
 dı, qadir Tanrıdan hacət dilədi, yüzün yerə sürdü, Məhəmmədə sala-
 vat gətirdi. Dəvə kibi kükrədi, aslan kibi ökürədi nə'rə urub, hayqırdı.
 Yapa-yalnız kafirə at dəpdi, qılıc urdu. Dönə-dönə bir zaman yaxşı
 savaşı eylədi. Kafiri alam -dedi, alamədi. Bir sətdə kafirə üç kərrə at
 dəpdi.
 Nagah gözü qapaqına qılıc toqundi, qara qanı şorladı, gözünə en-
 di, özün sərp yerlərə saldı.
 Görəlim indi yərədan neylər.
 Məgər Xanım Boyu uzun Burla xatun oğlancığını andı, qərarı qal-
 madı, qırq incə belli qız oğlanilə Qara ayqırı dartdırdı, bütün bindi. Qa-
 ra qılıcın quşandı. Başım tacı Qazan gəlmədi -deyü, izin izlədi, getdi,
 gəli-gəli Qazana yağın gəldi.
 Qazan həlalini tanımadı.
 Xan qızının, Qazan üzərinə gəldini, Aydır:
 —Qara ayqırın cilavsını mənə dartğıl, yigit!
 Dikə tutub yüzümə baqğıl, yigit!
 Altındağı Qara ayqırı mənə vergil yigit!
 Əlündəki sur cidanı, yanındağı gög poladını mənə vergil, yigit!
 Bu günümdə ümüd olğıl mənə,
 Qala ölkə verəyin sana -dedi.
 /Burla/ xatun aydır:
 —Qarşım ala yigit, mənə nə məklərsən.

Keçmiş mənim günümü nə andırırsan?!

Qalqıbanı yerindən duran Qazan!

Qara göz atın belinə binən Qazan!

İlqiyiban Qaradağım yıqan Qazan!

Gölgəlicə qaba aqacım kəsən Qazan!

Yalnızca oğlum Uruza qıyan Qazan!

Bıçaq alıb qanadlarım qıran Qazan!

At üstündə, əglən-məyüb yortən Qazan, sənün belin olmuş

Üzəngiyə durmayan dizin olmuş.

Xan qızı həlalını tanımayan gözün olmuş,

Bükülmüşsən sənə n olmuş?

Çal qılıcın, yetdim Qazan -dedi.

Bu məhəldə Oğuz ərənləri bir-bir yetdi, görələn Xanım kimlər yetdi.

Qara dərə ağzında qadir verən, qara buğa dərisindən puşəkinin ya-puğı olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, qara bığın yeddi yerdə əənsində düğən, Qazan qardaşı Qaragünə çapar yetdi -Çal qılıcın qardaş Qazan, yetdim -dedi.

Onun ardınca Xanım görələn kimlər yetdi. Dəmir qapı Dərvənddəki dəmir qapuyı dəpib, alan, altmış tutam ala köndərinin ucunda ər bö-gürdən, Qazan kibi pəhləvanı bir səvaşda üç kərrə atından yıqan Qı-yan Səlcuq oğlu Dəli Dondar çapar yetdi:

—Çal qılıcın, ağam Qazan -yetdim dedi.

Onun ardınca görələn kimlər yetdi:

Varıban dəstursuzca Bayındır xanın yağısın basan, altmış bin ka-fire qan qusduran Qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin çapar yetdi:

—Çal qılıcın, ağam Qazan, yetdim -dedi.

Onun ardınca görələn kimlər yetdi:

Parasın Bayburd hasarından pırlayıb uçan, apalaca gərdəginə qarşı gələn, Qalın Oğuz imrənçisi, Qazan bəgin inağı Boz ayqırlı Beyrək çapar yetdi:

—Çal qılıcın, Xanım Qazan yetdim -dedi.

Onun ardınca görələn kimlər yetdi:

Çəpək baqsa çalımı, çal qaraquş ərdəmli, qurqurama quşaqılı, qu-lağı altın küpəli, Qalın Oğuz bəglərini bir-bir atdan yıqan Qazılıq qoça oğlu Bəg Yəgnək çapar yetdi.

Çal qılıcın, ağam Qazan yetdim -dedi.

Onun ardınca görələn kimlər yetdi:

Yigirmi dörd /sancaq bəkləri/ boyun oxşayan Dəli Dondar yetdi. Onun ardınca Bin qövm başları Dügər yetdi.

Onun ardınca Bin bəkdüz başları Əmən yetdi. Onun ardınca Doq-quz Qoca başları Aruz yetdi. Saydıqımca Oğuz bəgləri dükənsə ol-

maz.

Qazanın bəgləri həp yetdi, üzərinə yıqnaq oldu.

Ari sudan əbdəst aldılar. İki rükət namaz qıldılar. Adı görklü Məhəmmədə səlavət gətirdilər. Bitəkəllöf kafirə at saldılar, qılıç urdu-lar. Ol gün cigerində olan yigitlər bəlirdi. Ol namərdlər səpa yer gözə-ttdi. Bir qiyamət səvaş oldu, meydan dolu baş oldu. Qiyamətin bir günü oldu. Bəg nökdərən, nökdər bəgdən ayrıldı.

Oğuz bəgləri ilə Dondar sağa dəpdi. Cilasın yigitlərilə Qarabudaq sola dəpdi. Qazan kəndü dibə dəpdi, Təkur ilə Şukili məliyə həvalə ol-du, bökürdübəni atdan yere saldı. Alca qanın yer üzərinə döktdü.

Sağ tərəfdə Qaratükin məlikə Dondar qarşı gəldi. Qılıcladı yere sal-dı.

Sol tərəfdə Buğacıq məlikə Qarabudaq qarşı gəldi. Sancıbanı yere çaldı. Dəprən-mədən başın kəsdi. Boyu uzun Burla xatun qara tuğun kafirin qılıcladı yere saldı.

Təkur alındı kafir qaçdı.

Dərələrdə kafirə qırqın girdi. On beş bin kafir kimi qırıldı, kimi tutul-dı.

Qazan oğlu üzərinə gəldi, endi əlin çözdü. Quca-quca ata ilə oğul görüldü. Üç yüz yigit Oğuzdan şəhid oldu. Qazan oğlancığın qurtardı, geri döndü. Qəza mübarək oldu. Oğuz bəgləri doyum oldu .

Ağcaqala, Sürməliyə gəlib Qazan qırq otaq dıkdırdı. Yeddi gün yed-di gecə yemə-içmə oldu.

Qırq ulu qulla qırq cariyyə oğlu başına çevirdi, azad eylədi. Cilasun ərənlərə qara ölkə verdi. Cübbə, çuqa verdi.

Dədəm Qurqut gəlibən şadlıq çaldı. Bu oquznaməyi düzdi-qoşdı, boylə dedi:

—İmdi qanı dedigim bəg ərənlər,

Dünya mənim deyənlər.

Əcəl aldı, yer gizlədi,

Fani dünya kimə qaldı.

Gəlimli-gedimli dünya,

Axır son ucu ölümlü dünya.

Yum verəyin Xanım:

—Yerli Qara dağın yıqılmasın.

Kölkəlicə qaba ağacın kəsilməsin.

Qamən aqan görklü suyun qurumasın.

Qanadların ucu qırılmasın.

Qadir sənə namərdə möhtac etməsin.

Çaparkən Ağ-boz atın bürməsin,

Çalışanda qara poladüz qılıcın kütəlməsin!
Allah verən ümüdin üzüməsin!
Axır-sonu ari imandan ayırməsın!
Ağ alında beş kəlmə dua qıldıq.
Qəbul olsun!
Yığışdırsın, duruşdursun, günahınızı adı görklü Məhəmmədə ba-
ğışlasın
Xanım hey!

DUXA QOCA OĞLU DƏLİ DOMRUL BOYINI BƏYAN EDƏR, XANIM HEY!

Məgər Xanım Oquzda Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul deyərlərdi bir
ər var idi. Bir quru çayın üzərnə bir köprü yaptırmışdı. Keçəndən otuz
üç aqça alırdı, keçməyənindən dögə-dögə qırq aqça alırdı.

Bunu neçün böylə edirdi?

Onunçün kim, məndən dəli, məndən güclü ər varmıdır çıqa
mənimlə səvaşa -deyərdi, mənim ərliğim, bəhadirliğim, cilasunlığım,
yigittligim Rumə, Şamə gedə çavlıana -deyərdi.

Məgər bir gün köprüsünün yəmacında bir bölük oba qonmuş idi. Ol
obada bir yaxşı xub yigit sayru düşmüş idi.

Allah əmrilə ol yigit öldü. Kimi oğul deyü, kimi qərdaş deyü ağladı.
Ol yigit üzərinə möhkəm qara şivən oldu.

Nagahandan Dəli Domrul çapar yetdi.

Aydır:

—Mərə, qavatlar nə ağlarsız? Mənim köprüm yanında bu qovğa
nədir? Niyə şivən edirsiniz? -dedi.

Aytdılar:

—Xanım, bir yaxşı yigidimiz öldü. Ona ağlarsız -dedilər.

Dəli Domrul aydır:

—Mərə, yigidinizi kim öldürdü?

Aytdılar:

—Vallah bəg yigit, Allah -təladən buyruq oldu. Al qanatlı Əzrayil
yigidin canın aldı.

Dəli Domrul aydır:

—Mərə, Əzrayil dediginiz nə kişidir kim adamın canın alır?

Ya qadір Allah! Birligin, varlığın həqqiycün Əzrayili mənim gözümə
göstərgil səvaşayım, çəkişəyim, dərşəyim yaxşı yigidin canın qurtara-
yım, bir dəxi yaxşı yigidin canın almaya -dedi. Qayıtdı, döndü Dəli

Domrul evinə gəldi.

Həqq-taalaya Domrulun sözü xoş gəlmədi:

Baq, baq! Mərə, Dəli qavat mənim birligim bilməz, birligümə şükür
qılmaz. Mənim ulu dərgahımda gəzəmənlilik eyləyə? -dedi, Əzrayilə
buyruq eylədi kim, ya Əzrayil var dəxi ol Dəli qavə gözünə görüngil,
bənzini saratğıl -dedi. Canını xırlatğıl, alğıl -dedi.

Dəli Domrul qırq yigidlən yeyüb-içüb oturarkən nəjahından Əzrayil
çıqa gəldi..

Əzrayili nə çavuş gördü, nə qapıçı. Dəli Domrulun görər gözü
görməz oldu. Tutar əlləri tutmaz oldu. Dünya ələm Dəli Domrulun gö-
zünə qaranqu oldu.

Çağırıb Dəli Domrul söylər, görəlim Xanım nə söylər.

Aydır:

—Can! və heybətli qocasan!?

Qapıçılar səni görmədi.

Çavuşlar səni duymadı

Mənim görər gözlərim görməz oldu.

Tutar mənim əllərim tutmaz oldu.

Ditrədi mənim canım cuşa gəldi

Altun əyağım əlimdən yerə düşdi.

Ağzım içi buz kibi

Sünüklərim duz kibi oldu.

Mərə, saqqalcığı ağca qoca,

Gözcigəzi çöngə qoca!

Mərə nə heybətli qocasan, degil mənə!

Qədam-bəlam toqunar bu gün sənə! -dedi.

Boylə degəc Əzrayilin acığı tutdu, aydır:

—Mərə, Dəli qavat!

Gözüm çöngədidgin nə bəgənməzsən?!

Gözü gögçək qızların, gəlinlərin

Canın çoğ almışam.

Saqqalım ağarduğın nə bəgənməzsən

Ağ saqqallı, qara saqqallı yigitlərin

Canın çoğ almışam

Saqqalım ağarduğının mə'nası budur -dedi.

—Mərə, Dəli qavat, ögünürdün,

Deyirdin al qanadlı Əzrayil mənim əlimə girsə, öldürəydim yaxşı yi-
gidin canın onun əlindən qurtaraydım -deyərdin. İmdi mərə, Dəli
gəldim ki, sənin canın ələm, verərmisən? Yoxsa mənimlə cəng edə-
rmisən? -dedi.

Dəli Domrul aydır:

—Mərə, al qanadlı Əzrayil sənmişən? -dedi.

—Əvət, mənəm -dedi.

—Bu yaxşı yigitlərin canını sənmi alırsan? -dedi.

—Əvət, mən alıram -dedi.

Dəli Domrul aydır:

—Mərə, qapıçılar! Qapıyı qapayın! -dedi.

Mərə, Əzrayil! Mən səni gen yerdə istərdim, dar yerdə eyi əlimə girdin olamı? -dedi. Mən səni öldürəyim, yaxşı yigidin canın qurtarayım -dedi! -qara qılıcın sıyırdı əlinə aldı. Əzrayili çalmağa həmlə qıldı.

Əzrayil bir gögərçin oldu, pəncərədən uçdu, getdi. Adəmilər urunu Dəli Domrul əlin-əlinə çaldı, qas-qas güldü, aydır:

—Yigitlərim! Əzrayilin gözünü oylə qorxutdum ki, gen qapıyı qoydı, dar bacadan qaçdı. Çünki mənim əlimdən gögərçin kibi quş oldu, uçdı. Mərə, mən anı qoarmıyam doğanə aldirmıyınca -dedi, durdu atına bindi, doğanın əlinə aldı, ardına düşdü. Bir-iki gögərçin öldürdü, evinə gəli yürürkən Əzrayil atının gözünə görünədi. At ürkdü, Dəli Domrulu götürdü, yerə urdu. Qara başı büküldü, bükülü qaldı. Ağ köksünün üzərinə Əzrayil basıb qondı. Bəya mırıldı, şimdi xırılamağa başladı.

Aydır:

—Mərə Əzrayil aman!

Tanrının birliginə yoqdır güman.

Mən səni boylə bilməz idim.

Oğurlayın can aldığın duymaz idim.

Dökməsi böyük bizim dağlarımız olur.

O dağlarımızda bağlarımız olur.

O bağların qara salqımları -üzümü olur.

O üzümü sıqarlar, al şərabi olur.

O şərabadan içən əsrük olur

Şərablıydım, duymadım.

Nə söylədim bilmədim.

Bəgliyə usanmadım,

Yigitliyə doymadım

Canım alma, Əzrayil! -mədəd! -dedi.

Əzrayil aydır:

—Mərə Dəli qavat! Mənə nə yalvarırsan? Allah-təalaya yalvar! Mənim də əlimdə nə var? Mən dəxi bir yovumuş oğlanam -dedi.

Dəli Domrul aydır:

—Ya pəs can verən, can alan Allah-təalamıdır?

—Bəli, oldur -dedi.

Döndü Əzrayilə:

—Ya pəs sən nə ilməklü qadasan! Sən aradan çıqqıl, mən Allah-

təala bilə xəbərleşim -dedi.

Dəli Domrul burada söyləmiş, görəlیم Xanım nə söyləmiş, aydır:

—Yucalardan yucasan,

Kimse bilməz necəsən,

Görklü Tanrı!

Neçə cahillər səni göydə arar, yerdə istər?!

Sən xud mö'münlərin könlündəsən,

Daim duran cabbar Tanırı!

Baqi qalan səttar Tanırı!

Mənim canımı alur olsan, sən alqıl!

Əzrayilə almağa qoymağıll! -dedi.

Allah-təaliyə Dəli Domrulun burada sözü xoş gəldi. Əzrayilə nida eylədi ki, çün Dəli qavat mənim birligim bildi. Birligimə şükür qıldı, ya Əzrayil Dəli Domrul can yerinə can bulsun, onun canı azad olsun! -dedi.

Əzrayil aydır:

—Mərə, Dəli Domrul Allah-təalanın əmri boylə oldı kim, Dəli Domrul canı yerinə can bulsun, onun canı azad olsun -dedi.

Dəli Domrul aydır:

—Mən necə can bulum. Məgər bir qoca babam, bir qarı anam var. Gəl gedəlim, ikisindən biri bulay ki, canın verə, alğıll! Mənim canımı qoyğıll! -dedi.

Dəli Domrul sürdü, babası yanına gəldi.

Babasının əlin öpüb söyləmiş görəlیم Xanım nə söyləmiş. Aydır:

—Ağ saqqallı əziz, izzətli baba!

Bilirmisən nələr oldu?

Küfr söz söylədim.

Haqq-təalaya xoş gəlmədi.

Gög üzərində al qanadlı Əzrayilə

Əmr eylədi, uçub gəldi.

Ağca mənim köksümü basıb qondu.

Xırıldadıb, dadlı canım alır oldu.

Baba, səndən can diləmə, verərmisən?

Yoxsa, oğlul Dəli Domrul deyü ağlarmısan?

Babası aydır:

—Oğul, oğul, ay oğul!

Canım parəsi oğul!

Doğduğunda doqquz buğra öldürdüyüm, aslan oğul!

Dünlügi altun ban evimin qumbərəsi oğul!

Qaza bənzər qızımın-gəlnimin çiçəgi oğul!

Qarşı yatan qara dağım gerekse
Söylə gəlsin Əzrayilin yaylası olsun!
Sovuq-sovuq pınarlarım gerekse,
Ona içət olsun!
Tavla-tavla şahbaz atlarım gerekse,
Ona binət olsun.
Qatar-qatar dəvələrım gerekse,
Ona yüklət olsun!
Ağa yəldə ağca qoyunum gerekse,
Qara mudbəq altında onun şüləni olsun!
Altun- gümüş pul gerekse,
Ona xərcəliq olsun!
Dünya şirin, can əziz
Canımı qıya bilmən, bəlli bilgil,
Məndən əziz, məndən sevgili anandır,
Oğul, anana var -dedi.

Dəli Domrul babasında yüz bulməyib, sürdi anasına gəldi, aydır:

—Ana bilirmisən nələr oldu,
Gög - yüzündən al qanadlı Əzrayil
Uçub gəldi.
Ağca mənim köksümi basıb qondı.
Xırladıb canım alur oldu.
Babamdan can dilədim, ana vermədi.
Səndən can dilərəm, ana,
Canın mənə verərmisən?
Yoxsa oğul Dəli Domrul deyü, ağlarmısan?
Acı dırnaq ağ yüzünə çalarmısan?
Qərğü kimi qara saçın yolarımısan, ana?! -dedi.
Anası burada söyləmiş, görəlīm Xanım nə söyləmiş.
Anası aydır:

—Oğul, oğul, ay oğul!
Doqquz ay dar qarnımda götürdüyüm oğul!
On ay deyəndə dünya yüzünə götürdügüm oğul!
Tolama beşiklərdə bələdügüm,,
Dolab-dolab ağ südümdən emizirdügüm oğul!
Ağca bürclü hasarlarda tutulaydın, oğul!
Saşı dinli kəfir əlində tutsaq olaydın, oğul!
Altun-aqça gücünə salubanı səni qurtaraydım,
Oğul, yaman yerə varmışsan, vara bilmən.
Dünya şirin, can əziz, canımı qıya bilmən.

Bəlli bilgil -dedi.
Anası dəxi canın vermədi.
Boylə degəc Əzrayil gəldi Dəli Domrulun canın almağa.
Dəli Domrul aydır:

—Mərə, Əzrayil aman,
Tanrının birliyinə yoxdur güman.
Əzrayil aydır:
—Mərə, Dəli qavat dəxi nə aman dilərsən?
Ağ saqqallı baban yanına vardın, can vermədi,
Ağ birçəkli anan yanına vardın, can vermədi,
Dəxi kim versə gerek? -dedi.
Dəli Domrul aydır:

—Həsərətım vardır, buluşayım -dedi.

Əzrayil aydır:
—Mərə, Dəli həsrətin kimdir?

Aydır:
—Yad qızı həlalım var. Ondan mənim iki oğlancığım var. Əmanə-
tim var, ismarlaram onlara, ondan sonra mənim canım alasan -dedi.

Sürdü Həlali yanına gəldi.

Aydır:
—Bilirmisən nələr oldu?
Gög yüzündən al qanadlı Əzrayil uçub gəldi,
Ağca mənim göksümi basıb qondı.
Dadlı mənim canımı alur oldu.
Babama ver-dedim, can vermədi,
Anama vardım, can vermədi.
Dünya şirin, can dadlı -dedilər.
İmdi: yüksək-yüksək qara dağlarım
Sənə yaylaq olsun.

Sovuq-sovuq sularım sənə içət olsun,
Tavla-tavla şahbaz atlarım
Sənə binət olsun!
Dünlüğü altın ban evim
Sənə kölgə olsun!
Qatar-qatar dəvələrım
Sənə yüklət olsun!
Ağa yəldə ağca qoyunum
Sənə şülən olsun!
Gözün kimi tutarsa,
Könlün kimi seversə,
Sən ona varğıll

İki oğlancığımı öksüz qoymağı!! -dedi.
Övrət burada söyləmiş, görəlím Xanım nə söyləmiş.

Aydır:

—Nə deyərsən, nə söylərsən!

Göz açub gördüğüm!

Könül verib sevdigüm!

Qoç yigidim, şah yigidim!

Dadlı damaq verib soruşduğum,

Bir yastıqda baş qoyub əmişdigüm!

Qarşı yatan qara dağları

Səndən sonra mən neylərəm?

Yaylar olsam, mənim gorum olsun!

Sovuq-sovuq suların içər olsam,

Mənim qanım olsun!

Altun- aqçan xərclər olsam,

Mənim kəfənim olsun!

Tavla-tavla şahbaz atun

Binərsə mənənim tabutum olsun!

Səndən sonra bir yigidi sevib varsam

Belə yatsam,

Ala yılan olub, mənəni soqsun!

Sənin ol müxənnət anan, baban

Bir canda nə var ki, sənə qıymamışlar?!

Ərş tanıq olsun!

Kürsi tanıq olsun!

Yer tanıq olsun!

Gög tanıq olsun!

Qadir Tanrı tanıq olsun!

Mənim canım sənin canına qurban olsun! -dedi, razı oldu.

Əzrayil xatunun canın almağa gəldi. Adəmilər urunu, yoldaşına qıyammedi. Allah-təalaya burada yalvarmış, görəlím necə yalvarmış.

Aydır:

—Yucalardan yucasən,

Kimsə bilməz necəsən,

Görgülü Tanrı!

Çoq cahillər səni gökdə arar,

Yerdə istər.

Sən xud mö'münlərin könülündəsən,

Daim duran cəbbar Tanrı!

Ulu yollar üzərinə imarətlər yapayım sənin üçün!

Ac görsəm doyurayım səniniyçün!

Yalıncaq görsəm donadayım sənin üçün!

Alırsan ikimizin canın bilə alğı!!

Qoyursan ikimizin canın belə qoyqu!!

Kərəmi çox qadir Tanrı! -dedi.

Haqq-təaliyə Dəli Domrulun sözü xoş gəldi. Əzrayilə əmr eylədi:

—Dəli Domrulun atasının-anasının canın al. Ol iki həlala yüz qırq il əmr verdim -dedi.

Əzrayil dəxi babasının, anasının dəfi canın aldı. Dəli Domrul yüz qırq yil dəxi yoldaşilə yaş yaşadı.

Dədəm Qorqut gəlübən boy boyladı, soy soyladı, bu boy Dəli Domrulun olsun! Məndən sonra alp ozanlar söyləsin! Alnı açıq comərd ərənlər dinləsin -dedi.

Yum verəyin Xanım:

—Yerli qara dağların yıqılmasın!

Kölgəlicə qaba ağacın kəsilməsin!

Qamən aqan görklü suyun qurumasın!

Qadir Tanrı səni namərdə möhtac etməsün!

Ağ alnında beş kəlmə dua qıldıq qəbul olsun!

Yığışdırsın, duruşdursun, günahınızı adı görklü Məhəmmədə bağışlasın, Xanım hey!

QANLI QOCA QANTURALI BOYINI BƏYAN EDƏR XANIM HEYİ HEYİ

Oquz zamanında Qanlı Qoca dəyərlərdi, bir görbuz ər vardı. Yetişmiş bir cilasun oğlu vardı, adına Qanturalı dəyərlərdi.

Qanlı qoca aydır:

—Yaranlar, atam öldü, mən qaldım, yerin-yurdun tutdum, yarınkı gün mən öləm, oğlum qala.

Bundan yəgrəgi yoxdır ki, gözüm görürkən oğul gəl səni evərayım -dedi.

Oğlan aydır:

—Baba, çün mənə evərayım deyərsən, mənə layiq qız necə olur?

Atası:

—Oqul sən necə qız istərsən? -dedi.

Qanturalı aydır:

—Baba, mən yerimdən durmadan ol durmuş ola. Mən Qara qoç atıma binmədən ol binmiş ola. Mən qanlı kafir elinə varmadan ol varmış ola, mənə baş gətirmiş ola -dedi.

Qanlı qoça aydır:

—Oğul, sən qız istəməzmişsən, bir cilasun bəhadır istər-mişsən
Onun arqasında yeyəsən, içəsən, xoş keçəsən.

Aydır:

—Bəli, canım baba, eylə istəyəm. Pəs varasan bir cici-bacı türk-
man qızını alasan, nəgahandan dayanam üzərinə düşəm, qarını yırtı-
la?—dedi.

Qanlı Qoça aydır:

—Oqul, qız görmək səndən, mal-rizq vermək bəndən -dedi.

Boylə degəc ərənlər urunu Qanturalı yerindən durdı. Qırq yigidin
yanına aldı. İç Oğuzu gördi, bulammədi, qayıtdı gerü döndi, evlərinə
gəldi.

Babası aydır:

—Oqul, qız buldunmı?

Qanturalı aydır:

—Yıqılsın Oğuz elləri, mənə yarər qız bulyammədim, baba -dedi.

Babası aydır:

—Hey oğul, qız diləyü varan boylə varmaz.

Qanturalı aydır:

—Ya necə varar, baba? —dedi.

Qanlı Qoca aydır:

—Oğul, sabah varib öylən gəlmək olmaz. Öylən varib axşam
gəlmək olmaz. Oğul sən mala becid ol yığ, mən səna qız arayı gedə-
yim -dedi.

Qanlı Qoca sevini, qüvəni uru durdu. Ağ saqqallı pir qocalar yanına
yıqtdı. İç Oquza girdi, qız bulyəmadı. Dolandı daş Oğuza girdi,
bulyəmədi. Dolandı Tirəbozanə gəldi. Məgər Tirəbozan təkurinin bir
əzim görklü məhbub qızı vardı. Sağına -soluna iki qoşa yay çəkərdi.
Atdığı ox yerə düşməzdi. Ol qızın üç çanivər qalınlığı-qaftanlığı var idi.
hər kim ol üç çanivəri bassa, yensə, öldürsə qızını ona verərəm deyü,
və'də eləmişdi. Basəmməsə başın kəsərdi. Boyləliklə otuz iki kafir
bəginin oğlunun başı bürç bədənində kəsilib asılmış idi.

Ol üç çanivərin biri qoğan aslanıdı. Biri qara buğa idi, biri dəxi qara
buğra idi. Buların hər birisi bir əjdərhaydı. Bu otuz iki baş kim, bürçdə
asılmış idi, qoğan aslanla qara buğranın yüzünü görməmişlərdi. An-
caq buğa buynuzunda həlak olmuşlardı.

Qanlı Qoca bu başları və bu çanivərləri gördi, başında olan bit əya-
ğına dərildi.

Aydır:

—Varayım, oğluma doqrı xəbər verəyim. Hünəri varsa gəlsin alsın,
yoxsa ovədəki qıza razı olsun -dedi.

At əyağı külək, ozan dili çevik olur. Qanlı Qoca gedərək, gəldi Oğu-
za çıqtdı.

Qanturalıya xəbər oldu. Baban gəldi -dedilər. Qırq yigidlə babasına
qarşı vardı, əlin öpdü.

Aydır:

—Canım baba, mənə yarar qız buldunmı?

Aydır:

—Buldim oğul, hünərin var isə —dedi.

Qanturalı aydır:

—Altun aqçamı istər, qatır-büsrekmi istər?

Babası aydır:

—Oğul, hünər gərək, hünər! -dedi.

Qanturalı aydır:

—Baba, yəlisi qara Qazlıq atıma əyər salayım. Qanlı kafir elinə
aqın çapayım, baş kəsəyim, qan dökəyim, kafirə qan qusdurayım. Qul
qaravaş gətirəyim, hünər göstərayım.

Qanlı Qoca aydır:

—Hay canım oğul!

Hünər dedigim ol degil. Ol qız üçün üç çanivər saqlamışlar. Hər
kim ol üç çanivəri bassa, ol qızı ona verərlər. Basıb öldürməsə, onun
başını kəsərlər, bürçə asarlar.

Qanturalı aydır:

—Baba, bu sözü sən mənə deməmək gərək idin. Çünki dedin,
əlbəttə, varsam gərək. Başıma qaxınc, yüzümə toxunc olmasın.

Qadın ana, bəg baba əsən qalın -dedi.

Qanlı Qoça aydır:

—Gördünmi mən mənə netdim! Oğlana qorxunc xəbərlər verəyim.
Ola kim, getmiyə, dönə -dedi.

Qanlı Qoca burada söyləmiş, görəlmiş Xanım nə söyləmiş.

Aydır:

—Oğul sən varacaq yerin dolamac-dolamac yolları olur.

Atlı batıb çıqamaz, onun balçığı olur.

Ala yılan sökəməz onun ormanı olur.

Göglə pəhlü uran onun qələsi olur.

Göz qaqubənin könül alan onun görklüsü olur.

Hay demədən baş götürən cəlladı olur.

Yağrınında qalqan oynar yayası olur.

Yavuz yerlərə yelləndin qayıda döngil.

Ağ saqqallı babanı, qarıcıq olmuş ananı bozlatmağıl -dedi.

Qanturalı qağıdı, aydır:

—Nə söylərsən, nə ayıdarsan, canım baba!

Bu qədər işdən qorxan yigitmi olur
 Alp ərə qorxu vermək eyib olur.
 Dolamac yollarını qadir qorsa,
 Dünle yortam,
 Atlu batıb çıqamaz onun balçığına
 Qumlar döşəyim.
 Ala yılan sökməz ormanını
 Çaqlımaq çaqlıq oda uram;
 Göglə pəhlü uran qəl'ələrin
 Qadir qorsa təpam, yıqam.
 Göz qıçıban könül alan
 Gözklüsünün boynun öpəm.
 Yağrınında qalxan oynar yayasının
 Qadir qorsa başın kəsir.
 Ya /varam/, ya varmayam,
 Ya gələm, ya gəlməyəm,
 Ya qara buqranın köksü altında qalam,
 Və ya buğanın buynuzunda ilişəm,
 Ya qoğan aslanın qıynağında didiləm,
 Ya varam, ya varmayam,
 Ya gələm, ya gəlməyəm!
 Yənə görüncə bəg baba, xatun anal
 Əsən qalın -dedi.
 Gördülər ki, namus üçün yenilməz, ayıtdılar:
 —Oğul, uğrun açıq olsun! Sağ-əsən varıb gələsən! -dedilər. Atasının, anasının əcəllərini öpdü. Qırq yigidin yanına biraqtdı. Yeddi gün, yeddi gecə yortdular, kafirin sərhəddinə irdilər. Çadır dikdilər.
 Yükrək atın yügürdüb Qanturalı gürzün gögə atar, enib yerə düşmədən qarvar tutar:
 —Hey qırq əşim, qırq yoldaşım,
 Yükrək olsa yarışım
 Güclü olsa görüşüm,
 Həqq-təala inayət eyləsə,
 Üç canıverə öldürsəm,
 Gözəllər sərvəri Sarı donlu
 Selcan xatunu alsam.
 Atam-anam evinə dönsəm.
 Hey, qırq əşim, qırq yoldaşım!
 Qırqınıza qurban olsun mənim başım
 —dəyü, söylərdi.
 Bunlar bu sözdəikən Xanım, təkura xəbər vardı:

—Oğuzdan Qanturalı deyirlər bir yigit var imiş, qızın diləyi gələb-dürür -dedilər
 Kafirlər yeddi ağac yer qarşı gəldilər:
 —Niye gəldiniz, yigit -dedilər.
 —Verişməgə, alışmağə gəldik-dedilər.
 İzzət hörmət eylədilər, ağ çadır dikdilər. Ala qalı döşədilər. Ağca qoyun qırdılar. Yeddi illiq al şərab içirdilər. Aluban bunları təkura gətürdilər.
 Təkur xətt üzərində oturmuşdu. Yüz kafir için geyinmişdi. yeddi qat meydanı dolandı. gəldi.
 Məgər qız meydanda bir köşk yapdırmış idi. Cəmi yanında olan qızlar al geymişlərdi. Kəndi sarı geymiş idi, yuqarıda təməşə edirdi.
 Qanturalı gəldi qara şapqalı təkura salam verdi. Təkur əleyk aldı. Ala qalı döşədilər, oturdu.
 Təkur aydır:
 —Yigit,nə yerdən gəlirsən?
 Qanturalı yerindən duru gəldi. Apul-apul yürüdü, ağ alnını açdı, ağ biləklərin sığadı ayıtdı kim:
 —Qarşı yatan qara dağını aşmağa gəlmişəm.
 Aqındılı suyunu keçməgə gəlmişəm.
 Dar ətəgünə, gen qoltuğuna sığınu gəlmişəm.
 Tanrı buyruğu ilə, peyğəmbər qövliylə
 Qızını almağa gəlmişəm -dedi.
 Təkur aydır:
 —Bu yigidin sözü yükürək, əgər əlində hünəri var isə! -dedi.
 Təkur aydır:
 —Bu yigidi anadan doğma soyun!
 Soyduklar.
 Qanturalı altunlu incə kətan bezini belinə sarıdı.
 Qanturalıyı alub meydana gətirdilər.
 Qanturalı camal və kamal iyəsi yigit idi.
 Oğuzda dörd yigit niqabla gəzirdi. Biri Qanturalı, biri Qara Çəkür və oğlu Qırq Qunuq və Bozayqırlı Beyrək.
 Qanturalı niqabın sərpdi. Qız köşkdən baqırdı. Daraqlığı boşaldı, kədusi mavulladı. Övsəl olmuş dana kibi ağzının suyu aqdı. Yanındağı qızlara ayıdır:
 —Həqq-təala atamın könlünə rəhmət eyləsə, kəbin kəsib məni ol yigide versə, bunun kibi yigit heyf ola ki, canıverlər əlində həlak ola -dedi.
 Bu məkəldə dəmir zəncirlə buğayı gətirdilər.
 Buğa dizin çökdü. buynizilə bir mermər daşı yoqurdu, penir kibi dit-

di.

Kafirler aydır:

—Şimdi yigidi atar, yıqar, sərər, yırtar.

Yıqılsın Oğuz elləri, qırq yigit bir bəg oğlilə bir qızdan ötrü n olur?!—
dedilər.

Bunu eşidcək qırq yigit ağlaşdılar. Qanturalı saqına baqdı, qırq yigidin ağlar gördü, soluna baqdı eylə gördü, aydır:

—Hey qırq əşim, qırq yoldaşım!

Niyə ağlarsız?! Qolça qopuzum götürün ögün mənə -dedi.

Burada qırq yigit Qanturalıyı ögmüşlər, görəlim Xanım, necə ögmüşlər.

Aydır:

—Sultanım Qanturalı!

Qalqubəni yerindən durmadınmı?

Yəlişi qara Qazlıq atın binmədinmi?!

Ərqubelli Ala dağı ovluyuban, quşluyuban /aşmadınmı/?

Babanın ağ ban eşigində

Qaravaşlar inək sağar görmədinmi?

Buğa-buğa dedikləri qara inək buzaqısı degilmidir?

Alp ərənlər qırımından qayıdırmı olur?

Sarı donlu Selcan xatun köşkdən baqır,

Kimə baqsa eşqlə oda yaqır.

Qanturalı Sarı donlu qız eşqinə bir hu dedi.

—Mərə, buğanızı qoyu verin gəlsin -dedi.

Buğanın zəncirin aldılar. Salı verdilər. Buynuzu almaz cida kibil
Qanturalının üzərinə sürdü.

Qanturalı adı görklü Məhəmmədə salavat gətirdi. Buğanın alnına bir yumruq, elə urdu kim, buqayı götü üzərinə çökdürdü, alnına yumruğun dayadı, sürdü meydanın başına çıxardı.

Çoq çalışdılar. Nə buğa yənər, nə Qanturalı yənər. Küt-küt buğa savulmağa başladı. Ağzı köpükləndi.

Qanturalı aydır:

—Bu dünyanı ərənlər əqlə bulmuşlardır, bunun önündən sıçrayım, nə hünərim varsa ardından göstərayım -dedi. Adı görklü Məhəmmədə salavat gətirdi, buğanın önündən savuldu.

Buğa buynuzu üzərinə dikəldi. Quyuğundan üç kərre götürüb yerə saldı. Süngləri xırd oldu. Basdı boğazladı. Bıçaq çıxarıb dərisini yüzdü. Ətin meydanda qoyub dərisini təkurun önünə gətirib aydır:

—Danla qızını mənə verərsən -dedi.

Təkur aydır:

—Mərə, qızı verin, şəhərdən sürün, çıqsın getsin -dedi.

ölmək

Təkurun qardaşı oğlu vardı. Aydır:

—Canivərlər sərvəri aslandı. Onunla dəxi oyun göstərsin, qızı ondan sonra verəlim -dedi.

Vardılar aslanı çıxardılar, meydana gətirdilər. Aslan hayqırdı, meydana nə qədər at varsa qan qaşandı.

Yigitləri aydır:

—Buğadan qurtuldu, aslandan necə qurtula -dedilər, ağlaşdılar.

Qanturalı yigitlərin ağlar gördi, aydır:

—Mərə, qolça qopuzum ələ alun, mənə ögün, sarı donlu qız eşqinə bir aslandan dönəyimmi? -dedi.

Yoldaşları burada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş, aydır:

—Sultanım, Qanturalı!

Ağca sazlar içində sarı günlər görübən, daylar basan,

Ön damarın dəlibən damarın soran,

Qara poladüz qılıcdan qayıtmayan,

Ağca tozlu qatı yaydan dərsinməyən,

Ağ yələklü ötgün oxdan qayqımayan,

Canivərlər sərvəri Qoğan aslan,

Quduran ala köpək ənəyinə kəndüzün daladarmı?

Alp yigitlər səvaş günü qırımından qayıdarmı? -dedilər.

Sarı donlu Selcan xatun köşkdən baqar,

Kimə baqsa eşqlə oda yaqar.

Sarı donlu qız eşqinə bir hu - dedi Qanturalı:

—Mərə kafir, aslanını qoyu ver gəlsin -dedi.

Qara poladüz qılıcım yox kim, qırvaşduğı dəm iki biçəydim. Sənə sıqındım, cövmərdlər cövmərdi gəni Tanrı, mədəd! -dedi.

Aslanı qoyu verdilər, sürdi gəldi. Qanturalı bez kədənini pıçağına doladı, aslanın pəncəsinə suni verdi. Adı görklü Məhəmmədə salavat gətirdi. Aslanın alnını gözətib, bir yumruq eylə urdu kim, yumruq çənəsinə doqundı, ovatdı. Sügsünündən tutdu, belini üzdü. Ondan götürüb yerə urdı, xurd oldu. Təkur önünə gəldi, ayıtdı:

—Yarın qızını mənə vergil -dedi.

Təkur aydır:

—Qızı getirin, verin bu yigidi gözüm gördi, köniüm sevdi. Gərək dursun, gərək getsün -dedi.

Yenə qardaşı oğlu aydır:

—Canivərlər sərhəngi dəvədir. Onunla dəxi oyunun oynasın -dedi. Ondan sonra qızı verəvüz -dedi.

Çün inayət Tanrıdan oldu, bəgin, paşanın himməti Qanturalıya oldu.

Təkur: -dəvənin ağzını yeddi yerdən bağliyyın -dedi. Həsud kafirlər

bağlamadılar, yuvların sıyır b salı verdilər.

Qanturalı qızar, dəvənin qoltuğundan girər, fırlar çıxar.
Sərxoş yigit hələ iki canivərlə savaşırdı. dayandı, düşdü.

Altı cəllad ənsəsinə gəldilər. Yalın qılıc tutdular.

Burada yoldaşları söyləmiş görəlīm Xanım nə söyləmiş:

—Qalqubəni Qanturalı yerindən duru gəldin.

Yelisi qara Qazlıq atın bütün bindin.

Ala gözlü yigitlərin yanına aldın?

Ərqubelli ala dağı dün aşdın.

Aqındılı suyun dünnən keçdin.

Qanlı kafir elinə dünnən girdin.

Qara buğa gəldigində nə kiçidin?

Qara-qara dağlardan xəbər aş

Qanlı-qanlı suların xəbər keçə,

Qalın Oğuz elinə xəbər varə,

Qanlı Qoca oğlu Qanturalı netmiş? -deyələr.

Qara buğa gəldigində qılçatmamış,

Qoğan aslan gəldigində belin bükmüş,

Qara buğa gəldigində nə kiçikmiş -deyələr.

Ulu-kiçi qalmaya, söz edinə.

Qarı-qoca qalmaya qu edinə.

Ağsaqqallu baban bükülü ola.

Qarıciq olmuş anan qan yaş dökə.

Xanım, qalqıbanı yerindən durmaz olsan.

Altı cəllad ənsəndə yalın qılıc dutar.

Qafillicə görklü başın kəsər.

Aşağıdan yuqarı baqmazmısan?

Qarşına ala qaz gəldi, şahinin atmazmısan?

Sarı donlu Selcan xatun işarət edər, görməzmisən?

Sena dəvə burnundan zəbun olur -dedilər, bilməzmisən?

Sarı donlu Selcan xatun köşkdən baqar.

Kimə baqar, eşqlə oda yaqar.

Sarı donlu qız eşqinə bir "hul" -dedi.

Qanturalı uru durdu, aydır:

—Mərə, mən bu dəvənin burnuna yapışcaq, ol qız sözü ilə yapışdı-
deyərlər. Yarın Oğuz elinə xəbər varə: "dəvə əlində qalmışdı, qız
qurtardı -deyərlər.

Mərə, qolça qopuzum çalın ögün mən!

Yaradan qadir Tanrıya sığındım. Bir buğradan dönəyinmi? -
İnşallah, bunun dəxi başın kəsəyim -dedi.

Yigitləri Qanturalıyı ögü, söyləmiş görəlīm Xanım nə söyləmiş:

—Qara qayalar başında yuva dutan,

Qadir ulu Tanrıya yaqın uçan,

Mancanağı ağır daşdan qızıldaıy b qatı enan,

Arı gölün ördəgin şaqıy b alan,

Qaba öynə -deyib yürəgin dartı b üzən

Qarınıcığı ac olsa qalqı b uçan,

Cümlə quşlar sultanı Çal qaraquş,

Qanadı ala saqsaqana kəndüzün şaqıdarmı?

Alp yigitlər qırış günü qırımından qayıdarmı? -dedilər.

Sarı donlu Selcan xatun köşkdən baqar.

Kimə baqsa eşqlə oda yaqar.

Sarı donlu qız eşqinə bir "hu"! -dedi.

Qanturalı adı görklü Məhəmmədə salavat gətirdi, dəvəyə bir
dəpmə urdu, dəvə baqırdı. Bir dəxi urdu, dəvə ayağı üzərinə duramm-
edi, yıqıldı. Bası b iki yerdən boğazladı. Arqasından iki qayış çıqardı,
Təkurun önünə buraqdı, aydır:

—Aqıncıların tərkeşi bağı, üzəngisi qayışı üzülər, dikməgə gerek
olur -dedi.

Təkur aydır:

—Vallah, bu yigidi gözüm gördü, könlüm sevdi -dedi.-Qırq yerdə
otaq dikdirdi. Qırq yerdə qızıl ala gərdək dikdirdi.

Qanturalı qızı gətirib gərdəgə qoydular.

Ozan gəldi, yeltəmə çaldı.

Oğuz yigidinin öpgəsi qabardı, qılıcın çıqardı, yeri çaldı, kərti,
ayıtdı kim:

—Yer kibi gərtileyin, topraq kibi savrılayın, qılıcına doğranayın,
oxuma sancıləyin! Oğlum doğmasın! Doğarsa on günə varmasın: bəy
babamın, qadın anamın yüzün görmədən bu gərdəgə girsem! -dedi.

Evini çözdü, qaytabanın bozlatdı. Qara qoçun kişnətdi. Dün qatdı
köçdü.

Yeddi gün, yeddi gecə yortdı, Oğuzun sərhəddinə çıqdı, çadır dik-
di.

Qanturalı aydır:

—Hey, qırq eşim, qırq yoldaşım,

Qurban olsun sizə mənim başım!

Haq-təala yol verdi, vardım.

Ol üç canivəri öldürdüm.

Sarı donlu Selcan xatunu aldım, gəldim.

Xəbər eyləyin, babam mənə qarşı gəlsin -dedi.

Qanturalı baqdı, bu qonduğı yerdə quğı quşları, durnalar, turaclar,

kəklilər uçurlar. Sovuq-sovuq sular, çayırlar, çəmənlər! Selcan xatun bu yeri görklü gördü, begəndi, düşdülər, işrətə məşqul oldular. Yedilər içdilər.

Ol zəmanda oquz yigitlərinə nə qəza gəlsə uyxudan gəlirdi. Qanturalının uyxusu gəldi, uyudu. Uyuyarkən qız aydır:

—Mənim mühüblərim çoxdur. Nagah ilqarla gəlməsin! Tutuban yigdim öldürməsinlər! Ağca yüzlü mən gəlini tutub atam-anam evinə elətməsinlər -dedi, Qanturalının atını için tutdu, geydirdi. Kəndi dəxi için tutdu, geyindi, süküsün əlinə aldı. Bir yüksək yerə çıxdı, gözlədi.

—Məgər xanım təkür peşiman oldu. Üç canıver öldürdüyüçün bir qızıqazımı aldı, gəldi -dedi.

İçin qara donlu, gög dəmirli altı yüz kafir seçdi. Gecə-gündüz yortular, nahahından yetdilər.

Qız hazır idi. Baqdı gördü ilqar yetdi. Atın oynatdı, Qanturalının üzərinə gəldi. Söyləmiş, görələn Xanım nə söyləmiş, aydır:

—Qafil olma, qara başın qaldır, yigit!

Ala qıyma görklü gözün açğıl, yigit!

Qarularından ağ ɵllərin bağlanmadan,

Ağ alnın qara yerə dəpilmədən,

Qafilləm görklü başın kəsilmədən.

Alca qanın yer yüzünə dökülmədən,

Yağı yetdi, düşməni irdi, nə yatırsan, qalqğıl!

Qab-qayalar oynamadan yer übrəldi,

Qarı beglər ɵlmədən el boşaldı.

Qırcaşıban, uqraşıban dağdan endi.

Yassanıban üzərinə yağı yetdi

Yatacaq yermi buldun, yurtmu buldun?

Noldı sənə? -deyü, çağırdı.

Qanturalı sərmərdi oyandı, uru durdu, aydır:

—Nə söylərsən görklüm? -dedi.

Aydır:

—Yigdim, üzərinə yağı gəldi. Oyarmaq bəndən, savaşıban hünər göstərmək səndən-dedi.

Qanturalı gözün açdı, qapaqların qaldırdı, gördü gəlin at üzərində geyinmiş, süküsü əlində. Yer ɵpdü, ayıtdı:

—Amənnə, səddəqna məqsudumuz haqq-təala dərgahında hasil oldu -deyib arı sudan abdəst aldı? Ağ alnını yerə qoydu, iki rükət namaz qıldı, atına bindi. Adı görklü Məhəmmədə salavat gətirdi. Qara donlu kafirə at saldı, qarşı vardı.

Selcan xatun at oynatdı, Qanturalının önünə keçdi.

Qanturalı aydır:

—Görklüm qanda gedirsən? -dedi.

Aydır:

—Bəg yigit baş əsən olsa bork bulunmazmı olur? Bu gələn kafir çox kafirdir. Savaşalım, döğüşəlim. ɵlənimiz ɵlsün, diri qalanımız odaya gəlsin- dedi.

Bu arada Selcan xatun at saldı, qırımın basdı. Qaçanın qovmadı, aman deyənı öldürmədi. Elə sandı kim, yağı basıldı. Qılıcının balçığı qan, odaya gəldi. Qanturalıyı bulyəmadı.

Ol məhəldə Qanturalının babası, anası çıqa gəldi. Gördülər kim, bu gəlin kişinin qılıncının balçığı qanlı, oğlu görünməz. Xəbər sordular görələn necə sordular.

Anası aydır:

—Anam kişi, qızım kişi!

Ala danla yerindən duru gəldin.

Oğlumu dutdurdunmu?!

Qafilləm görklü başın kəşdirdinmi?

Qadın ana, bəg baba -deyü bozlatdınımı?

Sən gəlirsən, bir bəbəgim görünməz,

Bağrım yanar, aqız-dildən bir qaç kəlmə xəbər mənə!

Qara başım qurban olsun, gəlin, sənə!

Qız bildi kim, qayınanası, qayınatsıdır, qamçilə işarət qılıb: — Odaya düşün! Nə yerdə enir-qarışır toz varsa və nə yerdə qarğa-quzğun oynarsa onda istəyəlim -dedi, atına məhmuz urdı.

Bir yüksək yerə çıxdı, gözlədi. Gördü kim, bir dərənı içində toz gah dərilir, gah dağılır. Üzərinə gəldi. Gördü kim, Qanturalının atını oxlamışlar, gözünün qapağın oxlamışlar yüzünü qan bürümüş, durmaz qanın silər. Kafirlər irişər. Qılıcın yalın eylər, kafiri önünə qatıb qovar.

Selcan xatun bunu boylə gördü, içinə od düşdü. Bir bölük qaza şahin girmiş kibi kafirə at saldı. Bir ucundan qırıp kafiri ol bir ucuna çıxdı.

Qanturalı baqdı gördü kim bir kimsənə yağıyı önünə qatmış, qovar. Selcanıdgün bilmədi. Qaqıdı bu arada söyləmiş, Xanım görələn nə söyləmiş.

Aydır:

—Qalqubanı yerindən duran yigit, nə yigitsən?!

Yəlisi qara qazılıq ata binən yigit, nə yigitsən?!

Qafillüce başlar kəsən,

Dəstursuzca mənim yağıma girən yigit nə yigitsən?!

Dəstursuzca yağıya girmək bizim eldə eyib olur!

Mərə, yürü!

Toğan quş oluban uçayınmı?
 Saqqalınla, boğazından tutayınmı?
 Qafillicə sənün başın mən kəsəyinnmı?
 Alca qanın yer yüzünə tökəyinnmı?
 Qara başın tərkinə asayinnmı?
 Mərə qəzası yetmiş yigit nə yigitsən?
 Qayıda döngil-dedi.
 Selcan xatun burada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş.
 Aydır:
 —Hey! Yigidim, bəg yigidim!
 Qaytabanda /qızıl dəvə/ törümündən dönərmi olur?!
 Qaraqoçda qazlıq atlar
 Quluncuğun dəbərmi olur?
 Ağa yəldə ağca qoyun
 Quzucuğun süsərmi olur?!
 Alp yigitlər, bəg yigitlər
 Görlüsünə qıyarmı olur?!
 Yigidim, bəg yigidim!
 Bu yağının bur ucun mənə, bir ucun sənə -dedi.
 Qanturalı bildi kim, bu yağırı basıb dağıdan Selcan xatundur. Bir
 tərəfinə dəxi kəndü girdi, qılıc dartıb yürüdü, kafir başın kəsdi.
 Yağı basıldı, düşmən sındı.
 Selcan xatun Qanturalıyı at ardına aldı, çıxdı.
 Gedərək Qanturalının fikrinə bu gəldi kim:
 —Qalqubəni Selcan xatun durduğunda,
 Yəlisi qara qazlıq atın bindiginde,
 Babamın ağ ban eşiginə düşdüyündə,
 Oğuzun ala gözlü qızı-gəlini bildiqdə,
 Hər kişi sözün söylədikdə,
 Sən orada durasan, ögünasan:
 Qanturalı zəbun oldu.
 At ardına aldım çıxdım - deyəsən!
 Gözüm döndü, könlüm getdi!
 Öldürərəm səni! -dedi.
 Selcan xatun hal nəyidigin bilib söyləmiş, görəlim Xanım, nə söylə-
 miş, aydır:
 —Bəg yigit ögünərsə ər yigit ögünsün, aslandırl!
 Ögünmək övrətlərə böhtandır!
 Ögünməklə övrət ər olmaz!
 Ala yorğan içində sənünlə dolaşmadım.
 Datlı damaq tutubəni soruşmadım.

Al duvağım altından söyləşmədim.
 Tez sevdin, tez usandın!
 Qavat oğlu qavat!
 Qadir allah bilir mən sənə munisəm.
 Yarım, qıyma mənə! -dedi.
 Qanturalı aydır:
 —Yox əlbəttə öldürsəm gərəkdir -dedi.
 Qız qağıdı, aydır:
 —Mərə, qavat oğlu qavat! Mən aşağı qulpa yapı. Mən, sən yuqarı
 qulpa yapırsan. Mərə, qavat oğlu, oxunlamı, qılıclılamı? Gəl bəri
 söyləşəlim! - dedi, atın dəpdi, bir yüksək yerə çıxdı. Sadaqından doq-
 san oxun yerə dökdü. İki oxun dəmrinin çıxardı. Birin gizlədi, birin
 əlinə aldı. Dəmrənlə oxla atmağa qıyammədi. Aydır:
 —Yigit, at oxun!
 Qanturalı aydır:
 —Qızların yolu əvvəldir. Əvvəl sən at -dedi.
 Qız bir oxla Qanturalıyı atdı. Şöylə kim, başında olan bit əyağına
 endi.
 İləri gəlib Selcan xatunu qucaqlayıb barışmışlar, soruşmuşlar.
 Qanturalı söyləmiş, görəlim Xanım, nə söyləmiş:
 Aydır:
 —Yələb-yələb yələbiyən incə donlum!
 Yer basmayıb yürüyən!
 Qar üzərinə qan dammış kibi qızıl yanaqlım!
 Qoşa badam (sıgmayan) dar ağızlım!
 Qələmçilər çaldığı qara qaşlım!
 Qurması qırq tutam qara saclım!
 Aslan uruğu, sultan qızı!
 Öldürməgə mən səni qıyarmıdım?!
 Öz canıma qıyam, mən sənə qıymayam!
 Mən səni sınırdım! -dedi.
 Selcan xatun dəxi bu arada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş:
 Aydır:
 —Qalqubəni yerimdən durar idim,
 Yəlisi qara qazlıq atıma binardım,
 Babamın ağ ban evindən çıxdım,
 Ərqu billi ala dağı ovlarıdım,
 Ala kəklik sığın keyik qovar idim,
 Dar yanda bir oxla nemələrdim
 Dəmrinsiz oxla yigit səni sınırdım!
 Öldürməgə, yigidim, mən səni qıyarmıdım?! -dedi.

İrağından, yaqınından gəlişdilər,
Gizli yaxa tutubən yiləşdilər.
Dafli damaq veribən soruşdular.
Ağ boz atlar binibən yortuşdular.
Bəg babası yanına irişdilər.

Babası oğlancığın gördü, Allaha şükürlər eylədi. Oğluyla, gəliniylə Qanlı Qoca Oğuz girdi.

Gög ala görklü çəməne çadır dikdi. Atdan-ayqırdan, dəvədən - buğra, qoyundan qoç qırdırdı, düğün etdi. Qalın Oğuz bəglərin ağırladı. Altunlucə günlüğün dikib Qanturalı gərdəginə girib, muradına, məqsuduna irişdi.

Dədəm Qorqut gəlib şadlıq çaldı. Boy boyladı, soy soyladı, qazi ərənlər başına nə gəldigin söylədi.

İmdi qanı dedigim bəg ərənlər.

Dünya mənim deyənlər

Əcəl aldı, yer gizlədi

Fani dünya kimə qaldı.

Gəlimli-gedimli dünya,

Son ucu ölümlü dünya!

Əcəl gəldigində ari imandan ayırmasın!

Qadir səni namərdə möhtac etməsin.

Allah verən ümidin üzülməsin.

Ağ alnında beş kəlmə dua qıldıq, qəbul olsun!

Amin deyənlər didar görsün!

Yığışdırsın, duruşdursun, günahınızı adı görklü Məhəmməd, Mustafağa bağışlasın,

Xanım hey!

QAZILIQ QOCA OĞLU YEGNƏGİN BOYINI BƏYAN EDƏR, XANIM HEY!

Qamğan oğlu xan Bayındır yerindən durmuşdu. Qara yerin üzerine ağ ban evin dikmişdi. Ala seyvan gög yüzünə aşınmışdı. Bin yerdə ipək xaliçə döşənmişdi. İç Oğuz, (Daş Oğuz) bəgləri söhbətə dərilmişdi, yemə-icmə idi.

Qazlıq Qoca deyirlərdi bir kişi varıdı. Bayındır Xanın vəziri idi. Şərabın itisi başına çıxdı. Qaba dizinin üzerine çökdi, Bayındır xandan aqın dilədi.

Bayındır xan dəstür verdi: —nərəyə dilərsən, var! -dedi.

Qazlıq Qoca iş görmüş, işə yarar adam idi. Yarar qocaların yanına cəm eylədi. Yadığı-yarağı ilə yola girdi.

Qoç dağlar, dərə-təpə keçdi. Günlərdə bir gün Düzmürd qəl'əsinə gəldi. Qara dəniz kənarında idi. Ona iribən qondular. Ol qəl'enin bir təkuru var idi, adına Ərşun oğlu Dirək təkür dəyərlərdi. Ol kafirin altmış ərşin qaməti vardı. Altmış batman gürz salırdı. Qatı möhkəm yay çəkirdi. Qazlıq Qoca qələyə yetdiküylən cəngə başladı.

Pəs ol təkür qəl'ədən daşra çıxdı, meydana girdi, ər dilədi.

Qazlıq Qoca anı gördüğüylə yel kibi yetdi, yeləm kibi yapışdı. Kafirin ənsəsinə bir qılıç urdu, zərrə qədər kəsdirəmədi. Nöbət kafirə döndü. Ol altmış batman gürz ilə Qazlıq Qocaya təpərə dutub çaldı, yalan dünya başına dar oldu. Dündük kibi qan şorladı. Qazlıq Qocayı qarmə-ləyib dutub qəl'əyə qoydular. Yigitləri durmayıb qaçdılar.

Qazlıq qoca tamam on-altı yil hasarda tutsaq oldı.

Sonra Əmən deyirlərdi bir kişi altı kərrə varıb, hasarı alıyemmədi.

Məgər Xanım Qazlıq Qoca dutsaq olduğu vaxt bir oğlancığı vardı bir yaşındaydı. On beş yaşına girdi, yigit oidu. Babasın öldi bilirdi. Yasaq eyləmişlərdi. Dutsaq olduğun oğlandan saqlarlardı. Ol oğlanın adına Yegnek deyirlərdi.

Günlərdə bir gün Yegnek oturub bəglər ilə söhbət edirkən Qara-günə oğlu Budaq ilə uz düşmədi, bir-birinə söz atışdılar.

Budaq aydır:

—Bunda laf urub nedirsən. Çünki ər dilərsən, varıb babanı qurtar-sana! Nə on altı yıldır dutsaqdır? -dedi.

Yegnek bu xəbəri eşidəcək yürəgi oynadı, qara bağı sarsıldı. Qalqıd Bayındır xanın nəzərinə vardı. Yüz yerə qoydı, aydır:

—Əlan sabah səpa yerdə dikiləndə

Ağ ban evli!

Atlas ilə yapılanda gög seyvanlı.

Tovla-tovla çekiləndə şahbaz atlı.

Çağırban dad verəndə yol çavuşlu,

Yağ töküləndə bol ne'mətlü

Qalmış yigit arxası,

Bizə miskin ümidi,

Türkistanın dirəgi,

Toğlu quşun yavrusu,

Ümmət soyunun aslanı,

Qaraçuğun qaplanı,

Dövlətli Xan, mədəd!

Məna ləşgər ver,

Məni babam dutsaq olduğu qəl'əyə göndər -dedi.

Bayındır xan buyurdu:

—Yigirmi dörd sancaq bəgi gəlsin -dedi.

Əvvəl Dəmir (qapı) Dərvəndində bəg olan qarğu sügü ucunda ər gürdən, qırma yetdigində: —kimsən? -deyü sormayan Qıyan İcuk oğlu Dəli Dondar səninlə belə varsun -dedi.

Ayğır gözlü /suyundaat/ yüzdürən, əlli yeddi qəl'ənin gilindin alan Əlik Qoca oğlu Düləkuran belə varsun -dedi.

Qoşa bürçdən qayın oqu əglənməyən, Buqrançı oğlu Elalmış nınlə belə varsun! -dedi.

Üç kərrə yağı görməsə qan ağlayan Doğsun oğlu Rüstəm belə var -dedi.

Əjdəhalar ağzından adam alan Dəliuran belə varsin.

Yerin bir ucundan bir ucuna yetəm deyən Soğan Sarı belə varsin!

Sayıllaqla Oğuz ərənləri dükənsə olmaz.

Bayındır xan yigirmi dörd bəhadır sancaq bəgini Yegnəqlə yoldaşlı-belə qoşdı.

Bəglər cəm olub, yaraqların gördülər.

Məgər ol gecə Yegnək düş gördü. Düşün yoldaşlarına söy-lədi, rəlim Xanım nə söylədi. Aydır:

—Bəglər! Qafillicə qara başım-gözüm uyxuda ikən düş gördi.

Ala gözüm açuban dünya gördüm.

Ağ-boz atlar çapdırar alpanlar gördüm.

Ağ aşığı alpları yanıma saldım,

Ağ saqqallı Dədə Qorqutdan ögüt aldım.

Ala yatan qara dağları aşdım,

İləri yatan Qara dənizə girdim

Gəmi yapıb, kömləgim çıxardım, yelkən qurdum,

İləri yatan dənizi dəldim keçdim,

Ötəki qara dağın bir yanında,

Alını başı balqər bir ər gördüm,

Qarğu dallü öz sügümü qapdım

Qarşılayü ol ərə vardım.

Qarşısından ol əri sanctum vəqt

Döndüm göz ucuyla ol ərə baqdim.

Dayım Əmən imiş, anı bildim.

Döndüm, ol ərə salam verdim.

—Oğuz ellərində kimsən? -dedim.

Qapaqların qaldırıp yüzümə baqdı:

—Oğul Yegnək qanda gedirsən? -dedi, söylədi.

Mən ayıtdım:

—Düzmürd qəl'əsinə gedirəm. Babam onda tutsaq imiş -dedim.

Burada dayım mənə söylədi, aydır:

—Yetdigimdə yel yetməzdi

Yeddi urğunum.

Yeni bayırın qurduna bənzərdi yigidlərim.

Yeddi kişiylə qurulardı mənim yayım,

Qayın dallı yeləgindən altunlu mənim oxum.

Yel əsdi, yağmur yağdı bükü qopdı.

Yeddi qatla vardım ol qəl'əyi alıyamədim,

Gerü döndüm.

Məndən dəxi ər qopmayasan!?

Yegnəgim dön -dedi.

Yegnək düşündə dayısına söyləmiş, aydır:

—Qalqubanı yerindən durduğunda,

Ala gözlü bəg yigitləri yanına salmadın,

Adı bəlli bəglərlə sən yortmadın,

Beş aqçalı ulfaçılar yoldaş etdin,

Anın üçün ol qəl'əyi sən alıyəmmədin -demiş.

Yegnək genə aydır:

—Kasa-kasa yeməgə yəxni yaxşı,

Kəsər gündə sərcəşmə yükrük yaxşı.

Daim gəldigində dursa dövlət yaxşı.

Bildigin unutmasa əqil yaxşı.

Qırımından dönməsə, qaçmasa ərlik yaxşı -dedi.

Bu düşü Yegnək yoldaşlarına hekayət eylədi.

Məgər dayısı Əmən ol arada yaqın idi. Cümlə bəglərlə yoldaş olub getdilər. Taki Düzmürd qəl'əsinə yetdilər.

Çevrə alıb getdilər, qondular. Çünki kafirlər bunları gördülər, Ərşun oğlu Dirək təkürə xəbər verdilər.

Ol məl'un dəxi qəl'ədən daşra gəlib, bunlara müqabil oldu, ər dilədi.

Qıyan Səlcuq oğlu Dəli Dondar yerindən duru gəldi. Altmış tutam sur cidasın qoltuq qısıb, ol kafiri qarşısından süsəm -dedi, süsəmədi. Kafir təkür qarmalayıb zərb etdi. Süküsün çəkdi əlindən aldı. Ol altmış batman gürz ilə Dondarı dəpərə tutub çaldı, gen dünya başına dar oldu. Qazlıq atın döndərdi, qayıda döndi.

/Dönə/ bilməz Dülək uran altı pərli çumağilə at dəpib, gəlib yuqarıdan aşağı kafiri qatı urdu, alıyəmədi. Təkür qarmalayıb əlindən çomağın aldı. Anı dəxi gürz ilə urdı. Ol dəxi qazlıq atın döndərdi, qayıda döndi.

Xanım, yigirmi dörd sancaq bəgi təkür əlində zəbun oldu.

Pəs Qazılıq Qoca oğlu Yegnək, təzə yigitcik yarıdan Allaha sığın-dı, bizəval mə'budi ögdi, aydır:

—Yucalardan yucasan
 Kimsə bilməz necəsən.
 Əziz Tanrı!
 Anadan doğmadın,
 Sən atadan olmadın,
 Kimsə rizqin yemədin,
 Kimsəyə güc etmədin.
 Qamu yerdə əhədsən,
 Allahi səmədsən
 Adəmə sən tac urdun
 Şeytana lə'nət qıldın.
 Bir suçdən ötürü
 Dərgahdan sürdün.
 Nəmrud gögə ox atdı,
 Qarnı yarıq balığı qarşı tutdun.
 Ululuğnə həddin
 Sənin boyun, qəddin yoq.
 Ya cismlə cəddin yoq,
 Urduğun ulatmıyan, ulu Tanrı!
 Basdığın bəliktməyən, belli Tanrı!
 Götürdüyün gögə yetirən, görklü Tanrı,
 Qağıdığın qəhr edən, qəhhar Tanrı!
 Birliginə sığındım!
 Çələbim, qadir Tanrı, mədəd səndən!
 Qara donlu kafirə at dəpirəm,
 İşimi sən önar! -dedi.

Həman dəm at saldı. Yel kibi yetdi, yeləm kibi yapışdı. Kafirin çiginə bir qılıc urdu, geyimini-keçimini doğradı, altı barmaq dərinliyi zəxm irişdirdi. Qara qanı şorladı, qara sağrı soqmanı dolu qan oldu. Qara başı bunalıdı, bunalı oldu. Həman döndü qəl'əyə qaçdı. Yegnek ardından yetdi, hasar qapısına girmişkən qara poladüz qılıclə ənsəsinə elə çaldı kim, başı top kibi yerə düşdi.

Andan Yegnek atın döndərdi, ləşkərə gəldi.

Dutsaq olan Qazılıq Qocayı salı vermişlər, çıxıb gəldi: Hay, bəg yigitlər kafiri kim öldürdü -deyü söyləmiş görəlim, Xanım nə söyləmiş.

Aydır:

—Qəytabanın mayasını yüklü qoydum-
 Nərmidir, mayamıdır, anı bilsəm.
 Qara ayılum qoyununu yüklü qoydum-
 Qoçmudur, qoyunmudur, anı bilsəm.
 Ala gözlü həlalim yüklü qoydum-

Ərkəkmdir, qızımıdır, anı bilsəm.

Mərə, bəg yigitlər, xəbər mənə,

Yaradanın eşqinə -dedi.

Yegnek burada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş:

Aydır:

—Qəytabanın mayasını yüklü qoydun-

Nər oldu!

Qara ayıllu qoyununu yüklü qoydun-

Qoç oldu!

Ala gözlü görklü həlalın yüklü qoydun-

Aslan oldu! -dedi.

Yegnek babasılə görüşdi, andan qalan bəglər görüşdi.

Pəs bir uğurdan bəglər hasara yürüş etdilər, yəğmaladılar.

Babasılə Yegnek gizli yəqa tutuban yiləşdilər. İki həsrət kibi bir-birinə buluşdular. İyəsiz yerin qurdu kibi ulaşıdılar. Tanrıya şükürlər qıldılar. Qəl'ənin kəlisəsini yıqıb yerinə məscid yaptılar. Əziz Tanrı adına xütbə oqutdular.

Qoşun ala qatını, qaşın irisini, qızın göğçəğini, doqquzlama cırqab çuqa Bayındır xana pəncyek çıxardılar. Baqışın qazilərə bəxş etdilər, döndülər evlərinə gəldilər.

Dədəm Qorqut gəlibən boy boyladı, soy söylədi: -Bu oquzname

Yegnəgin olsun-dedi.

Yum verəyin Xanım:

—Yerli qara dağların yıqılmasın!

Kölkəlicə qaba ağacın kəsilməsin!

Ağ saqqallu baban yeri uçmaq olsun!

Ağ birçəklü anan yeri behişt olsun!

Axır sonu ari imandan ayırmasın!

Ağ alınında beş kəlmə dua qıldıq qəbul olsun!

Günahınızı adı görklü Məhəmməd Mustafa yüzü suyuna bağışlasın Xanım hey!

BASAT TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜGÜ BOYINI BƏYAN EDƏR. XANIM HEY!

Məgər Xanım bir gün Oquz otururkən üstünə yağı gəldi. Dün içində ürkdü, köçdi.

Qaçub gedərkən Aruz qocanın oğlancığı düşmüş, bir aslan bulub

götürmüş, bəsləmiş.

Oğuz genə əyyamla gəlib yurduna qondı. Oğuz xanın ilxıçısı gəlib xəbər gətirdi, aydır:

—Xanım, sazdan bir aslan çıxır, at urur, apul-apul yürüşü adam ki-bi. At basıban, qan sümürür.

Aruz aydır:

—Xanım, ürğdigimiz vaxtdə düşən mənim oğlancığımdır bəlkə -dedi.

Bəglər bindilər, aslan yatağı üzərinə gəldilər. Aslanı qaldırıb oğlanı tutdular. Aruz oğlanı alub, evinə gətirdi. Şadlıq etdilər. Yemə-icmə oldu. Amma oğlanı nə qədər gətirdilərsə durmadı, gerü aslan yatağına vardı. Gerü tutub gətirdilər.

Dədəm Qorqud gəldi, aydır:

—Oğlanım, sən insansan, heyvanla müsahib olmağil. Gəl yaxşı at bin, yaxşı yigitlərilə eş yort -dedi. -Ulu qardaşın adı Qiyan Səlcuqdır, sənin adın Basat olsun. Adını mən verdim yaşını Allah verisin -dedi.

Oğuz bir gün yaylaya köçdi. Aruzun bir çobanı vardı, adına Qonur Qoca Sarı çoban deyərlerdi. Oğuzun önüncə bundan əvvəl kimsə köçməzdi.

Uzun binar deməklə məşhur bir binar vardı. Ol binara pərilər qonmuşdı. Nagahından qoyun ürkdü. Çoban erkəcə qağıdı, irəli vardı. Gördi kim, pəri qızları qanat qanada bağlamışlar, uçurlar.

Çoban kəpənəğini üzərlərinə atdı. Pəri qızının birini tutdu. Təm'e edib dərhal cima eylədi. Qoyun ürkməyə başladı. Çoban qoyunun önünə səgirtidi. Pəri qızı qanat urub uçdı.

Aydır:

—Çoban yil təmam olıcaq məndə əmanətin var, gəl al -dedi; amma Oğuzun başına zəval gətirdin -dedi.

Çobanın içinə qorxu düşdü. Amma qızın dərindən bənizi sarardı. Zəmanla Oquz yenə yaylayə köçdi. Çoban genə bu binara gəldi. Genə qoyun ürğdi. Çoban iləri vardı. Gördi kim, bir yığanaq yatır, yıldır-yıldır yıldırrır.

Pəri qızı gəldi, aydır:

—Çoban əmanətin gəl al! Amma Oğuzun başına zəval gətirdin -dedi.

Çoban bu yığnağı görcək ibrət elədi, geri döndi, sapan daşına dutdı. Urduqça böyüdi.

Çoban yığanağı qoydı qaçdı. Qoyun ardına düşdi.

Məgər ol dəm Bayındır xan bəglər ilə seyrənə binmişlərdi. Bu binarın üzərinə gəldilər. Gördülər bir ibrət nəsnə yatır, başı-götü bəlsirsiz. Çevrə aldılar. Endi bir yigit bunu dəpdə. Dəpdikcə böyüdi. Bir qaç yigit

dəxi endilər dəpdilər. Dəpdik-lərincə böyüdi. Aruz qoca dəxi enib dəplədi. Məhmuzi doqundı, bu yığanaq yarıldı, içindən bir oğlan çıqdı -gövdəsi adam, təpəsində bir gözü var.

Aruz aldı bu oğlanı ətəginə sarıdı, aydır:

—Xanım münü məna verin, oğlum Basatla bəslıyayın -dedi.

Bayındır xan:

—Sənin olsun -dedi.

Aruz Təpəgözü aldı evinə gətirdi. Buyurdi bir dayə gəldi. Əmçəğini ağzına verdi. Bir sordu, olanca sūdün aldı. İki sordu, qanın aldı. Üç sordu, canın aldı. Bir qaç dayə gətirdilər, həlak etdi. Gördülər olmaz: -sūd ilə bəsləyalım -dedilər.

Gündə bir qazan sūd yetməzdi.

Bəslədilər böyüdi, gəzər oldı. Oğlancılqlarla oynar oldu. Oğlancılqların kiminin burnun, kiminin qulağın yeməgə başladı. Əlhasili ordu bunun ucundan qatı incidilər, aciz qaldılar. Aruza şikayət edib, ağlaşdılar.

Aruz Təpəgözü dökdi, sökdı, yəsaq elədi, uslamadı, axır evindən qovdı.

Təpəgözün pəri anası gəlib oğlanın barmağına bir yüzük keçirdi:

—Oqul, səna ox batmasın, tənini qılıc kəsməsin -dedi.

Təpəgöz Oğuzdan çıqdı. Bir yuca dağa vardı. Yol kəsdi, adam aldı, böyük hərami oldı.

Üzərinə bir qaç adam göndərdilər, ox atdılar batmadı, qılıc urdular, kəsmədi. Sügiylə sancdılar, əyləmədi. Çoban-çoluq qalmadı, həp yədi. Oğuzdan dəxi adam yeməgə başladı.

Oğuz yığılıb üzərinə vardı, Təpəgöz görüb qağıdı. Bir ağacı yerindən qopardı, atıb əlli-altmış adam həlak eylədi. Alplar başı Qazana zərb urdu, dünya başına dar oldı. Qazanın qardaşı Qaragünə Təpəgöz əlində zəbun olı. Dözən oğlu Alp Rüstəm şəhid oldı; Uşun qoca oğlu kibi pəhləvan əlində şəhid oldu. İraq candan iki qarındaşı Təpəgöz əlində həlak oldı. Dəmirdonlu Mumaq əlində həlak oldı. Bığı qanlı Bəkdüz Əmən əlində zəbun oldı. Ağ saqqallı Aruz qocaya qan qusdurdu. Oğlu Qiyan Səlcuqun ödü yarıldı. Oğuz Təpəgözə kar qılmadı. Ürküdü qaçdı, Təpəgöz çevirib önün aldı, Oğuzu salı vermədi, geri yerinə qondurdu.

Əlhasil Oğuz yeddi kərrə ürkdı, Təpəgöz önün alıb, yeddi kərrə yerinə gətirdi. Oğuz Təpəgöz əlində təmam zəbun oldı.

Vardılar Dədə Qorqutu çağırdılar, onunla danışdılar: —Gəlin kəsım kəsəlim -dedilər.

Dədəm Qorqudu Təpəgözə göndərdilər, gəldi. Səlam verdi, aydır:

—Oğul, Təpəgöz! Oğuz əlində zəbun oldı, bunaldı. Ayağın torpağı-

na mənı saldılar. Sənə kəsım verəlim -deyirlər -dedi.

Təpəgöz aydır:

—Gündə altmış adam verin yeməgə -dedi.

Dədə Qorqud aydır:

—Bu vəchlə sən adam qoymaz, dükədərsən -dedi. -Amma gündə iki adam ilə beş yüz qoyun verəlim -dedi.

Dədə Qorqud boylə degəc Təpəgöz aydır:

—Xoş, oylə olsun. Əvət həm mənə iki adam verin, yeməgim bənım bişirsın, mən yeyayım -dedi.

Dədə Qorqud döndü, Oğuzə gəldi, aydır:

—Yunklu Qoca ilə Yapaqlı Qocayı Təpəgözə verin aşın bişirsın -dedi və həm gündə iki adam ilə beş yüz qoyun istədi -dedi.

Bunlar dəxi razı oldı. Dört oğlu olan birin verdi, üçü qaldı. Üç olan birin verib, iki qaldı. İki olan birin verdi, biri qaldı.

Qapıqqan deyirlər, bir kişi var idi., bir oğlun verib, biri qalmış idi. Gerü növbət dolanıb ona gəlmişdi. Anası fəryad edib ağladı, zarlıq elədi.

Məgər Xanım Aruz oğlu Basat qəzayə getmiş idi. Ol məhəldə gəldi.

Qarıciq aydır:

—Basat şimdi aqından gəldi. Varayın bulay ki, mənə bir əsir verəydi, oğlancığım qurtaraydım -dedi.

Basat altunlu günlüğün tikib, oturarikən gördülər ki, bir xatun kişi gəlir. Gəldi içəri Basata, gördü, səlam verdi, ağladı.

Aydır:

—Avcuna sığmayan əlökli oğlu,

Ərdil təkə buynuzundan qatı yaylı,

İç Oğuzda, Daş Oğuzda adı bəlli

Aruz oğlu Xanım Basat, mənə mədəd -dedi.

Basat aydır:

—Nə dilərsən?

Qarıciq aydır:

—Yalançı dünya üzündə bir ər qopdı,

Yaylımında Oğuz elin qondurmadı,

Qara poladüz qılıçlar kəsən qılını kəsdirmədi.

Qarğu cida oynadanlar aldırəmmədi.

Qayın oxu atanlar kar qılmadı.

Alplar başı Qazana bir zərb urdı.

Qardaşı Qaragünə əlində zəbun oldı.

Bıgı qanlı Bəkdüz Əmən əlində zəbun oldı.

Ağ saqqallı baban Aruza qan qusdurdı.

Meydan yüzündə qardaşın Qıyan Səlcuqun ödü sıtdı,

can verdi.

Qalın Oğuz bəglərin dəxi kimini zəbun edib,

Kimini şəhid eylədi. Yeddi qatla Oğuzu yerindən sürdi. Kəsım dedi, kəsdi. Gündə iki adam, beş yüz qoyun istədi. Yünlü qoca ilə Yapaqlı qocayı ona xidmətkar verdilər. Dört oğlu olan birin verdi. İki olan birin verdi. İki oğlancığım vardı, birin verdim, biri qaldı. Çevrildi növbət gerü mənə gəldi. Anı dəxi istərlər, Xanım mənə mədəd! -dedi.

Basatın qaranqulu gözləri yaşla doldu. Qarındaşıyçün söy-ləmiş görəlım Xanım, nə söyləmiş.

Aydır:

—Qıraq yerdə tikilmiş

Otaqların o zalım,

Yıqdırdı ola qardaş!

Yükrek olan atların

Tovlasından o zalım

Səçdirdi ola qardaş!

Bisrik-bisrik dəvələrin

Qatarından o zalım

Ayırdı ola qardaş!

Şülənində qırdığın

Qoyunun o zalım

Qırdı ola, qardaş!

Küvəncimlə gətirdigin

Gəlincikin o zalım

Səndən ayırdı ola qardaş!

Ağ saqqallı babamı

Oqul deyü-

Ağlatdın ola qardaş!

Ağca yüzlü anamı

Sızlatdın ola qardaş!

Qarşı yatan qara dağım

Yüksəgi qardaş!

Aqıntılı görklü suyumun

Daşqını qardaş!

Güclü belim qüvvəti,

Qaranqu gözlərimin aydını qardaş!

Qardaşımdan ayrıldım -deyib, çox ağladı, zarlıq qıldı. Ol xatun ki-
şiyə bir əsir verdi:

—Var oğlunu qurtar -dedi.

Xatun aldı, gəldi. Oğlu yerinə verdi. həm oğlun gəldi -deyü Aruzu
muştuladı.

Aruz sevindi. Qalın cğuz bəgləri ilə Basata qarşı gəldi.

Basat babasının əlin öpdü. Ağlaşdılar, bozlaşdılar. Anasının evinə
gəldi. Anası qarşı gəldi oğlancığını quçdı. Basat anasının əlin öpdü.
Görüşdülər, bozlaşdılar.

Oquz bəgləri dəridi, yemələr-içmələr oldu.

Basat aydır:

—Bəglər qardaş uğruna Təpəgöz ilə buluşuram, nə buyurursuz -
dedi.

Qazan bəg burada söyləmiş, görəlim Xanım necə söyləmiş, aydır:

—Qara ürən qopdı Təpəgöz,

Ərş yüzündə çevirdim aliyəmadım, Basat!

Qara qaplan qopdı Təpəgöz,

Qara-qara dağlarda çevirdim, aliyəmadım, Basat!

Qoğan aslan qopdı Təpəgöz

Qalın sazlarda çevirdim, aliyəmadım, Basat!

Ər olsan, yeg olsan,

Mərə, mən Qazanca olmayəssan! Basat -dedi.

Ağ saqqallı babanı ağlatmağıl,

Ağ birçəkli ananı bozlatmağıl!

Basat aydır:

—Əlbəttə, vararam!

Qazan aydır:

—Sən bilərsən!

Babası ağladı, aydır:

—Oğul! Ocağım iəsiz qoyma!

Kərəm eylə varma! -dedi.

Basat aydır:

—Yoğ, ağ saqqallı əziz baba, vararım -dedi, uslamadı. Yeləgindən
bir tutam ox çıxardı, belinə soqdu. Qılıcın həmayil quşandı. Yayın qa-
rusuna buraqdı. Ətəklərin qıvradı. Babasının, anasının əlini öpdü,
hələllaşdı, xoş qalın! -dedi.

Təpəgöz olan Sallaxana qayasına gəldi. Gördi Təpəgöz günə qarşı
arxasın vermiş yatır. Çəkdi belindən bir ox çıxardı, Təpəgözün baqırı-

na bir ox urdu. Ox keçmədi, paralandı. Bir dəxi atdı. Ol dəxi para-para
oldı.

Təpəgöz qocalara ayıtdı:

—Bu yerin sigənəgi bizi üşəndirdi -dedi.

Basat bir dəxi atdı, ol dəxi paralandı. Bir parası Təpəgözün önünə
düşdü. Təpəgöz sıçradı, baqdı, Basatı gördü. Əlin-əlinə çaldı, qas-qas
güldi.

Qocalara aydır:

—Oğuzdan yenə bizə bir türfəndə quzu gəldi -dedi. Basatı önünə
qatdı tutdu. Boğazdan sallandırdı, yataqına gətirdi, ədügünün kun-
cünə soqdı, aydır:

—Mərə, qocalar, ikinci vətə münü mənə çevirəsiz yeyam -dedi,
yenə uyudu.

Basatın xəncəri vardı. Ədüyü yardı, içindən çıqdı.

Aydır:

—Mərə, qocalar, munun ölümü nədəndir?

Ayıtdılar:

—Bilməziz. Əmma gözündən qeyri yerdə ət yoqdur -dedilər. Basat
Təpəgözün başı ucuna gəldi. Qapaq qaldırdı baqdı, gördü kim, gözü
ətdir.

Aydır:

—Mərə qocalar süklüğü ocağa qoyun, qızsın -dedi.

Süglüğü ocağa buraxdılar, qızdı. Basat əlinə aldı. Adı görklü
Məhəmmədə səlavət gətirdi, süglüğü Təpəgözün gözüne elə basdı
kim, Təpəgözün gözü həlak oldu.

Şöylə nə'rə urdu, hayqırdı kim, dağ daş yanqulandı.

Basat sıçradı qoyun içinə -mağaraya düşdü.

Təpəgöz bildi kim, Basat mağaradadır. Mağaranın qapısını alıb, bir
ayağın qapının bir yanına, birini dəxi bir yanına qoydı.

Aydır:

—Mərə, qoyun başları erkəc!

Bir-bir gəl keç! -dedi.

Bir-bir gəlib keçdi.

hər birinin başların sığadı:

—Toğlucuqlar dövlətim səqarə qoç,

Gəl keç! -dedi.

Bir qoç yerindən qalqıdı. Gərinib sündi. Dəfi Basat qoçu basıb bo-
ğazladı. Dərisini yüzdi. Quyruğı ilə başını dəridən ayırmadı. İçinə girdi.

Basat Təpəgözün önünə gəldi. Təpəgöz bildi kim Basat dəri içind-
ədir, aydır:

—Ey səqar qoç! Mənim nə yerdən həlak olacağım bildin! Şöylə ça-

layım səni mağarə divarına kim, quyruğun maqarayı yağlasın -dedi.
 Basat qoçun başını Təpəgözün əlinə sundi Təpəgöz buynuzundan bərk tutdu. Qaldıracaq buynuz dərilə əlində qaldı.
 Basat Təpəgözün budu arasından sıçrayıb çıxdı. Təpəgöz buynuzunu götürüb yerə çaldı.
 Aydır:
 —Oğlan qurtuldunmi?
 Basat aydır:
 —Tanrım qurtardı.
 Təpəgöz aydır:
 —Mərə, oğlan, al şol barmağımdakı yüzüğü barmağına taq, sənə ox və qılıc kar eyləməsin.
 Basat aldı, yüzüğü barmağına keçirdi.
 Təpəgöz aydır:
 —Oğlan, yüzüğü alıb taqdinmi?
 Basat aydır:
 —Taqdım.
 Təpəgöz Basatın üzərinə qovdu, xəncərlə çaldı, kəsdi, sıçradı, gen yerdə durdu, gördü kim, yüzük genə Təpəgözün ayağı altında yatır.
 Təpəgöz aydır:
 —Qurtuldun?
 Basat aydır:
 —Tanrım qurtardı.
 Təpəgöz aydır:
 —Oğlan, şol günbədi gördünmi?
 Aydır:
 —Gördüm.
 Təpəgöz aydır:
 —Mənim xəzinəm var. Ol qocalar almasınlar. Var, möhürlə -dedi.
 Basat günbədin içinə girdi. Gördi kim, altun- aqça yığılmış. Baqaraq kəndüzün unudtu.
 Təpəgöz günbədin qapısını aldı, aydır:
 —Günbədə girdinmi?
 Basat aydır:
 —Girdim.
 Təpəgöz aydır:
 —Şöylə çalayım ki, günbədlə dar-dağan olasan -dedi.
 Basatın dilinə bu gəldi kim: La ilahə illəllah, Məhəmmədən rəsulallah -dedi.
 Dedi, həmin dəm günbəd yarıldı, yeddi yerdən qapı açıldı. Birindən daşra gəldi.

Təpəgöz günbədə əlin soqdı, elə qacıddı kim, günbəd zirzəbər oldı.
 Təpəgöz aydır:
 —Oğlan, qurtuldunmu?
 Basat aydır:
 —Tanrım qurtardı -dedi.
 Təpəgöz aydır:
 —Sənə ölüm yoxmuş. Şol maqarayı gördünmi?
 Basat aydır:
 —Gördüm.
 Aydır:
 —Onda iki qılıc var. Biri qınlı, biri qınsız. Ol qınsız kəsər mənim başımı. Var gətir mənim başımı kəs -dedi.
 Basat mağara qapısına vardı. Gördi bir qınsız qılıc durmaz, enər-qıqar.
 Basat aydır: mən muna bitəkəlləf yapışmayım -deyib, kəndi qılıcın çıxardı, tutdı. İki para buldı. Vardı bir ağac gətirdi, qılıça tutdı. Onu dəxi iki para eylədi. Pəs yayını əlinə aldı, ol qılıc asılı zənciri urdı. Qılıc yerə düşdi, gömüldü. Kəndü qılıcın qınına soqdu. Balçığından ol qılıcı bərk tutdı, gəldi.
 Aydır:
 —Mərə, Təpəgöz, necəsən? -dedi.
 Təpəgöz aydır:
 —Mərə, oğlan dəxi ölmədinmi?
 Basat aydır:
 —Tanrım qurtardı.
 Təpəgöz aydır:
 —Sənə ölüm yoxmuş -dedi.
 Çağırub Təpəgöz söyləmiş, görələn nə söyləmiş, aydır:
 —Gözüm-gözüm, yalnız gözüm!
 Sən yalnız gözlə mən Oğuzu sındırmışdım.
 Ala gözdən ayırdın yigit məni.
 Datlı candan ayırsın qadın səni.
 Elə kim mən çəkərəm göz bununu
 Heç yigide verməsin qadın Tanrı göz bununu -dedi.
 Təpəgöz genə aydır:
 —Qalarda-qoparda yigit yerin nə yerdir?
 Qaranqu dün içində yol azsan, umun nədir?
 Qaba ələm götürən xanınız kim?
 Qırıq günü öndən təpən alınız kim?
 Ağ saqqallı baban adı nədir?
 Alp ərən ərden adın yaşımaq eyib olur.

Adın nədir yigit, degil mənə -dedi.
 Basat Təpəgözə söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş:
 —Qalarda-qoparda yerim -Günortac!
 Qaranqu dün içrə yol azsam umum -Allah!
 Qaba ələm götürən xanımız -Bayındır xan!
 Qırım günü öndən dəpən alpımız Salur oğlu Qazan!
 Atam adın sorar olsan -Qaba ağac!
 Anam adın deyərsən Qoğan aslan!
 Mənim adım sorarsan - Aruz oğlu Basatdır -dedi.
 Təpəgöz aydır:
 —İmdi qardaşıq! -Qıyma mənə -dedi.
 Basat aydır:
 —Mərə qavat, ağ saqqallı babamı ağlatmışsan,
 Qarıcıq ağ birçəkli anamı bozlatmışsan,
 Qardaşım Qıyanı öldürmüşsən,
 Ağca yüzlü yengəmi dul eləmişsən,
 Ala gözlü bəbəklərin öksüz qoymuşsan,
 Qoyurmuyam səni qara poladüz qılıcımı dartmıyınca,
 Qafalu-börklü başın kəsməyincə.
 Alca qanın yer yüzünə tökmüyüncə,
 Qardaşım Qıyanın qanın almayınca,
 Qoymazam -dedi.
 Təpəgöz dəxi burada söyləmiş, aydır:
 —Qalqıbanı yerimdən duram, deyərdim,
 Qalın Oğuz bəglərindən əhdim pozam -deyərdim.
 Yenidən doğanın qıram -deyərdim.
 Bir göz adam ətinə doyam -deyərdim.
 Qalın Oğuz bəgləri üzərimə yığılıb gələ -deyərdim,
 Qaçubanı Sallaxana qayasına girəm -deyərdim.
 Ağır mancalaq daşı atam -deyərdim.
 Enib daş başıma düşübən öləm -deyərdim.
 Ala gözdən ayırdın yigit mən!
 Datlu candan ayırsın qadir səni! -dedi.
 Təpəgöz bir dəxi söyləmiş, aydır:
 —Ağ saqqallı qocaları çox ağlatmışam,
 Ağ saqqalı qarıyışı tutdu ola gözüm səni.
 Ağ birçəklü qarıcıqları, püxtələri çox ağlatmışam,
 Gözü yaşı tutdı ola gözüm səni!
 Bacağı qararmış yigitcikləri çox yemişəm,
 Yigitlikləri tutdı ola, gözüm səni,
 Əlçikezi qınalı qızcağazları çox yemişəm,

Qarıyışları tutdu ola, gözüm səni!
 Elə kim, çəkirəm mən göz bununu,
 Heç yigidə verməsin qadir tanrı göz bununu.
 Gözüm-gözüm, ay gözüm, yalnız gözüm -dedi.
 Basat qaçıyıb yerindən durı gəldi, buğra kibi, Təpəgözü dizi üzə-
 rinə çökdürdi.
 Təpəgözün kəndü qılıcılə boynunu urdı.
 Dəldi, yay kırışın taqdı. Sürüyə-sürüyə maqara qapısına gəldi. Yun-
 lu qoca ilə Qapaqlı qocayı Oquza muştçu göndərdi. Ağ-boz atlar bi-
 nibən yürüşdülər.
 Qalın Oğuz ellərinə xəbər gəldi. At ağızlı Aruz qoca evinə, çapar
 gəldi. Atasına Basatın sevinc verdi:
 —Muştuluq! Oğlun Təpəgözü dəplədi -dedi.
 Qalın Oğuz bəgləri yetdilər. Sallaxana qayasına gəldilər. Təpəgö-
 zün başını ortaya gətirdilər.
 Dədəm Qorqud gəlibən şadlıq çaldı. Qazi ərənlər başına nə gəldi-
 gin ayıdı verdi. Həm Basata alqış verdi:
 Qara dağa yetdigində aşıt versin.
 Qanlı-qanlı sülardan keçit versin -dedi.
 Ərlilə qardaşın qanın aldın,
 Qalın Oğuz bəglərin yükdən qurtardın,
 Qadir Allah yüzün ağ etsin, Basat! -dedi.
 Ölüm vəqti geldigində,
 Ari imandan ayırməsın.
 Günahınızı adı görklü
 Məhəmməd Mustafayə bağışlasın.
 Xanım hey!

BƏKİL OĞLU İMRANIN BOYINI BƏYAN EDƏR

Qamğan oğlu xan Bayındır yerindən durmuşdı. Ağ ban evini qara
 yerin üzərinə dikmişdi. Ala seyvan gög yüzünə asınmışdı. Bin yerdə
 ipək xaliçə döşətmışdi.

İç Oğuz, Daş Oğuz bəgləri yıqnaq olmuşdı.

Doqquztümən Gürcüstanın xəracı gəldi. Bir at, bir qılıc, bir çomaq
 gətirdilər.

Bayındır xan qatı səxt oldı.

Dədəm Qorqud gəldi şadlıq çaldı: -Xanım, nəyə səxt olursan?-
 dedi.

Aydır:

—Necə səxt olmayam?! Hər yıl altun -aqça gəlirdi, yigidə, bəgə verərdik, xatirləri xoş olurdu. Şimdi bunu kimə verəgin kim, xatiri xoş ola -dedi.

Dədə Qorqud aydır:

—Xanım bunun üçün dəxi bir yigidə verəlim -dedi, Oğuz elinə qaraul olsun -dedi.

Xan Bayındır: -kimə verəlim? -dedi, sağına-soluna baqdı, kimə razı olmadı. Bəkil deyirdilər bir yigit vardı, ona baqdı, aydır:

—Sən nə deyirsən?

Bəkil razı oldu, qalqdı, yer öpdü. Dədəm Qorqud himmət qılıcın belinə bağladı, çomağı umuzuna buraqdı. Yay qarusuna keçirdi, şahbaz ayqırını çəkirdi, buda bindi. Xismini, qövmünü ayırdı. Evini çözdü. Oğuzdan köç elədi.

Bərdəyə, Gəncəyə varıb vətən tutdu. Doqquztümən Gürcüstan ağzına varıb qondı, qaraulluq eylədi. Yad kafir gəlsə başın Oğuza ermağan göndərdi. Yildə bir kərrə Bayındır xan divanına varardı.

Yenə Bayındır xandan adam gəldi. "Tez gələsən" -deyü. Pəs Bəkil gəldi. Pişkəş çəkdi, Bayındır xanın əlin öpdü. Xan dəxi Bəkili qonaqladı. Yaxşı at, yaxşı qaftan, vafir xarclıq verdi. Üç gün təmam ağırladı. Üç gün dəxi Bəkili av-şıkar etilə qonaqlayalım, bəglər -dedi.

Av çağırtdılar. Çün av yarağı oldu, kim atın ögər, kim qılıcın kim / yay/ çəkib ox atmağın ögər.

Salur Qazan nə atın ögdi, nə kəndin ögdi. Amma bəglərin hünərin söylədi.

Üç yüz altmış atlı alp ava binsə qanlı keyik üzərinə yürüş olsa, Bəkil nə yay qurardı, nə ox atardı. həman yayı belindən çıxarardı, buğanın, sığının boynuna atardı. Çəkib durqurardı. Aریق olsa qulağın dələrdi avda bəlli olsun deyü. Amma simiz olsa boğazlardı. Əgər bəglər keyik avlasa, qulağı dəlik olsa Bəkil suncıdır -deyü, Bəkile göndərərlərdi.

Qazan bəg aydır:

—Bu hünər atınmıdır, ərinmidir?

—Xanım, ərindir, -dedilər.

Xan aydır:

—Yoq! At işləməsə, ər ögünməz, hünər atındır -dedi.

Bu söz Bəkile xoş gəlmədi

Bəkil aydır:

—Alplar içində bizi qusqunumuzdan palçığa baturdın -dedi. Bayındır xanın bəxşişin önünə dökdü, xana küsdi, divandan çıxdı.

Atın çəkdi. Ala gözlü yigitlərin alıb evinə gəldi.

Oğlancıkları qarşı gəldi oxşamadı. Ağ yüzlü xatununa söyləmədi.

Xatun burada söyləmiş görəlim Xanım nə söyləmiş, aydır:

—Altun təxtim iyəsi,

Bəgim yigit!

Göz açuban gördüğüm,

Könül verib sevdigim.

Qalqubanı yerindən durı gəldin

Ala gözlü yigitlərin yanına saldın.

Ərqu belli Ala daqdan dünnən aşdın.

Aqıntılı görklü sudan dünnən keçdin.

Ağ alınlı Bayındır xanın divanına dünnən vardın,

Bəklərlə yedin, içdin,

Qövmü qövmilə kanəşdimi?

Qərib başın qovğada qaldımı?

Qanı Xanım, altunda yaxşı atın yoq,

Alnında altun aşiq cübbəsi yoq!

Ala gözlü bəbəklərin oxşamazsan.

Ağca yüzlü görklünlə söyləşməzsən!

Nədir halın? -dedi.

Bəkil söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş, aydır:

—Qalqubanı yerimdən durı gəldim,

Yəlişi qara qazlıq atın bütün bindim.

Ərqu belli Ala daqdan dünnən aşdım.

Aqıntılı görklü suyu dəlib dünnən keçdim.

Ağ alınlı Bayındırın divanına çapar vardım.

Ala gözlü bəglərlə yedim, içdim,

Qövmü qövmilə görklü gördüm.

Xanımızın nəzəri bizdən dönmüş gördüm,

Eli- günü köçürün,

Doqquztümən Gürcüstana gedəlim.

Oğuza asi oldum bəlli bilün! -dedi.

Xatun aydır:

—Yigidim, bəg yigidim! Padşahlar tanrının kölgəsidir. Padşahına asi olanın işi rast gəlməz. Arı könlüdə pas olsa şərab açar. Sən gedəli Xanım ərquri yatan ala dağların avlanmamışdır. Ava bingil, könlün açılısun -dedi.

Bəkil gördü xatun kişinin əqli-gələcisi eyüdir. Qazlıq atın çəkdirib bütün bindi, ava getdi.

Av avlayıb gəzərkən önündən bir yaralı keyik çıxdı. Bəkil buna at saldı. Buğanın ardından irdi. Yay kərişin boynuna atdı. Buğa acıımışdı, kəndüyi bir yuca yerden atdı. Bəkil at çilavusun yenəmədi belə uçdu. Sağ oyluğu qayaya doqundı, sındı.

Bəkil uru durdu, ağladı, aydır:

—Ulu oğlum, ulu qardaşım yox

Haman biləgindən göz çıxarıb, atın tərkiələrini dartdı, urdu. Qaftanı altından ayağın bərk sarıdı ata. Var qüvvətilə atının belinə düşdü. Avçılardan ayrı dolbəndi boqazına keçdi. Ordusu ucuna gəldi.

Oğlancığı İmran bəhadir babasına qarşı gəldi, gördi bənizi saralmış, dolbəndi boqazına keçmiş. Yoldaşlarını sorub oğlan burada söyləmiş, görələn Xanım nə söyləmiş:

—Qalqubanı yerindən durı gəldin,

Yəlisi qara qazlıq atın bütün bindin.

Ərquri yatan ala dağlar ətəginə ava vardın,

Qara donlu kafirlərə uqradınmı?

Ala gözlü yigitlərin qırdırdınmı?

Ağız dildən bir qac kəlmə xəbər mənə, -dedi.

Qara başım qurban olsun, ağam səna -dedi.

Bəkil oğluna söyləmiş, görələn Xanım nə söyləmiş:

Aydır:

—Oğul, ay oğul!

Qalqubanı yerimdən durı gəldim.

Qara dağlar önünə ava bindim

Qara donlu kafirlərə uqramadım.

Ala gözlü yigitlərim qırdırdım.

Saqdır, əsəndir yigitlərim.

Oğul, qayıрма!

Üç gündür xoşluqum yox.

Oğul, at üzərindən məni qap döşəgimə çıxar -dedi..

Aslan əniyi yenə aslandı. Atasını qırvadı tutdı, döşəginə çıxardı. Çübbəsin üzərinə bürüdü. Qapusın örtüdü.

Bu yana yigit bəglər gördülər kim av pozulmuş, hər biri evli evinə gəldi.

Bəkil beş gün oldu divana çıxmadı. Əyaqının sındığını kimsəyə demədi.

Bir gecə döşəgində qatı-qatı inlədi, ah etdi. Xatunu ayıtdı:

—Bək yigidim!

Qalabalıq yağlı gəlsə qayıtmaz idin.

Buduna ala ox toxunsa inləməz idin.

Kişi qoynunda yatan həlalına sirrin deməzmi olur?

Nədir halın? -dedi.

Bəkil aydır:

—Görklüm, atdan düşdüm, ayaqım sındı -dedi.

Övrət əlin-əlinə çaldı qaravaşa söylədi. Qaravaş çıxıb qapıçıya

söylədi.

Otuz iki dişdən çıxan bütün orduya yayıldı: "Bəkil atdan düşmüş, ayağı sınmış -deyü.."

Məgər kafirin casusu vardı. Bu xəbəri eşidib vardı təkura xəbər verdi.

Təkur aydır:

—Qalqubanı yerinizdən uru durun,

Yatır yerdə Bəg Bəgili tutun.

Ağ əllərin qarusundan bağlayın,

Qafillicə görklü başın kəsin.

Alca qanın yer yüzünə tökün.

Elin-günün çapın.

Qızın-gəlinin yesir edin -dedi.

Məgər Bəkilin də anda casusu hazırıdı. Bəkilə xəbər gön-dərdi.

Aydır:

—Baş yarağın eləyin, üzərinizə yağlı gəlir -dedi.

Bəkil yuxarı baqdı, gög ıraq, yer qatı -dedi. Oğlancığın yanına gətirib söyləmiş, görələn Xanım nə söyləmiş.

Aydır:

—Oğul, oğul, ay oğul!

Qaranquluca gözlərim aydını oğul!

Güclü belim qüvvəti oğul!

Gör axır nələr oldı, nələr qopdı mənim başıma -dedi.

Qalqubanı, oğul, yerimdən duru gəldim.

Boynu sınısın Al ayqırı, bütün bindim.

Av avlayıb, quş quşlayıb gəzərkən.

Bunaldı, sürüçdü məni yerə çaldı.

Sağ oyluğum sındı.

Mənim qara başıma nələr gəldi.

Qara-qara dağlardan xəbər aşmış,

Qanlı-qanlı sulardan xəbər keçmiş,

Dəmir qapı Dərvəndindən xəbər varmış,

Alca atlı Şukili məlik qatı pusmuş,

Pusduqundan qara dağlara duman düşmüş,

Yatdığı yerdə Bəg Bəkili tutun, demiş,

Qarusından ağ əllərin bağlayın, demiş,

Qan alaça ordusunu çapın, demiş

Ağca yüzü qızını, gəlinini yesir eləyin, demiş,

Qalqubanı oğul, yerindən durı gəlgil,

Yəlisi qara Qazlıq atın bütün bingil.

Ərquri yatan Ala dağı dünnən aşğıl.

Ağ alınlı Bayındır xanın divanına dünnən varğıl.
 Ağız-dildən Bayındıra salam vergil.
 Bəglər bəgi olan Qazanın əlin öpgil.
 Ağ saqqallı babam bükülü degil.
 Əlbətdə və əlbətdə Qazan bəg mənə yetişsin -dedi, degil.
 Gəlməz olsan məmləkət pozulub xərab olur.
 Qızım, gəlinim əsir getdi, bəlli bilgil -dedi.
 Bu arada oğlan babasına söyləmiş, görəlim Xanım nə söylə-miş.
 Aydır:
 —Baba nə söylərsən, nə ayıdarsan.
 Bağrım la yüregim nə dağlarsan.
 Qalqubanı yerimdən durmağım çox.
 Yelisi qara Qazlıq atıma binməgim çox.
 Ərqu belli Ala dağı avlayıban aşmağım yoq.
 Ağ alınlı Bayındırın divanına varmağım yoq.
 Qazan kimdir, mən onun əlin öpməgim yoq.
 Altındağı Al ayğırı mənə vergil.
 Qan tərledı çapdırayım sənın üçün.
 Əgni yeg dəmir donun mənə vergil,
 Yeni yəqa dögdüreyim sənınçün.
 Qara poladüz qılıcın mənə vergil,
 Qafillicə başlar kəsım sənınçün.
 Qarğı dallı sügünü mənə vergil,
 Köksündən ər sancayım sənın üçün.
 Ağ yeləklı ötgün oqun mənə vergil,
 Ərdən ərə keçirəyim sənın üçün.
 Ala gözlü üç yüz yigidin mənə vergil
 Yoldaşlığa, dinii Məhəmməd yoluna
 Vuruşayım sənın üçün -dedi.
 Bəkil aydır:
 —Oləyim ağzın üçün, oğul.
 Ola kim mənım keçmiş günümü andırmayasan -dedi.
 Mərə, gayımım gətirin oğlum geysin.
 Al ayğırım gətirin oğlum binsin.
 El ürkmədən oğlum meydana varsın, girsın -dedi.
 Oğlanı donatdılar. Atasilə, anasilə gəldi görüşdi. Əllərin öpdü. Üç yüz yigidi yanına buraqdı, meydana vardı.
 Al ayqır qaçan kim yağı qoxusun alsa ayağın yerə döğərdi, tozu gögə çiqardı.

Kafirler aydır:

—Bu at Bəkilindir. Biz qaçarız.

Təkur aydır:
 —Mərə, onat görün, bu gələn Bəkil sə sizdən öndən mən qaçaram -dedi.
 Gözçi gözlədi gördi kim, at Bəkilin, Bəkil üzərində dəgil. Amma bir quş dəgili oğlandır.
 Gəlib Təkura xəbər verdi, aydır:
 —At-yaraq və işiq Bəkilin, Bəkil içində dəgil -dedi.
 Təkur aydır:
 —Yüz adam seçin, taraqqa çatladın. Oğlanı qorqudun. Oğlan quş yürekli olur. Meydanı qoyur qaçır -dedi.
 Yüz kafir seçilib, oğlanın üzərinə gəlmiş. Oğlana kafir söyləmiş görəlim Xanım, nə söyləmiş.
 Aydır:
 —Oğlan, oğlan, ay oğlan!
 Haramzada oğlan!
 Altında Al ayqırı arıq oğlan!
 Qara poladüz qılıcı gödək oğlan!
 Əlindəki süğüsü sınıq oğlan!
 Ağ tozlu yayı gidə oğlan!
 Biləgində doqsan oqu seyrək oğlan!
 Yanındakı yoldaşları çıplaq oğlan!
 Qaranqulica gözləri çöngə oğlan!
 Şukili məlik səna qatı pusdı,
 Meydandakı şol oğlanı tutun!
 Qarusundan ağ əllərin bağlayın.
 Qafillicə görklü başın kəsin.
 Alca qanın yer yüzünə tökün! -dedi.
 Ağ saqqallı baban varsa ağlatmağıll!
 Ağ birçəkli anan varsa bozlatmağıll!
 Yalnız yigit alp olmaz!
 Yovşan dibi bərk olmaz!
 Qadası yetmiş qavat oğlu qavat!
 Qayıda dön buradan -dedi.
 Oğlan dəxi burada söyləmiş, görəlim nə söyləmiş.
 Aydır:
 —Hərzə-mərzə söyləmə, mərə, itim kafir!
 Altımda Al ayqırım nə bəgənməzsən?
 Səni gördi oynar.
 Əgnimdəgi dəmir donum çignim qısar.
 Qara poladüz qılıcum qının doqrar.
 Qarqı dallı süğüm nə bəgənməzsən.

Köksün dəlib gögə pırlar.
Ağca tozlu qatı yayım zarı-zarı inlər,
Sadaqında oxum kiş dələr.
Yanımda yigitlərim savaş dilər.
Alp ərə qorqu vermək eyb olur,
Bəri gəlgi, mərə kafir, dürüşəlim -dedi.
Kafir aydır:
—Oğuzun arsızı türkmanın dəlisinə bənzər. Bağ a şuna! -dedi.
Təkur aydır:
—Varın sorun oğlan Bəkilin nəsidir? -dedi.
Kafir gəlib oğlana söyləmiş, görəlim necə söyləmiş,
Aydır:
—Altındağı al ayqırı biliriz,
Bəkilindir, Bəkil qanı?
Qara polad üz qılıcın Bəkilindir,
Bəkil qanı?!
Əgnindəki dəmir donun
Bəkilindir, Bəkil qanı?
Yanımdakı yigitlərin Bəkilindir,
Bəkil qanı?
Əgər Bəkil bundaimişsə gecəyədəkin cəng edəydik,
Ağca tozlu qatı yaylar dartışaydıq.
Sən Bəkilin nəsisən, oğlan?
Dəgil bizə -dedi.
Bəkil oğlu burada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş.
Aydır:
—Mərə kafir, sən məni bilməzmişən?
Ağ alınlı Bayındır xanın
Bəglər begisi Salur Qazan,
Qardaşı Qaragünə çapar yetdi.
Dönəbilməz Düləkuran, Dözən oğlu
Alp Rüstəm
Boz atlı Beyrək bəg
Bəkilin evində içərlərdi.
Səndən casus gəldi
Altındağı Al ayqıra
Bəkil məni bindirdi.
Qara polad üz qılıcın qüvvət verdi.
Qarqu dallı sügüsün himmət verdi.
Yanımdakı üç yüz yigidin
Məna yoldaşlığa qoşdı.

Mən Bəkilin oğluyam,
Mərə kafir!
Bəri gəl, döğüşəlim -dedi.
Kafir təkur aydır:
—Qatlan, mərə qavat oğlu! Mən sənə varayım -dedi, altı pərli gür-
zünü ələ aldı. Oğlanın üzərinə sürdi.
Oğlan qalqanını gürzə qarşı tutdı. Yuqarıdan aşağı kafir oğlanı
qatı urdı, qalqanını ovatdı, tuqulğasını yoğurdu. Qapaqların sıyırdı, oğ-
lanı alyəmmədi.
Kürzilə döğüşdülər. Qara polad üz qılıcla dartışdılar. Sərpə-sərpə
meydanda qılıclaşdılar. Çiginləri doqrandı, qılıcları ovandı, bir-birin
alyəmmədi. Qarğuşu dallı sügürlər ilə qırışdılar. Meydanda buğa kibi sü-
nüşdülər, köksləri dəlindi, süküləri sındı, bir-birin alyəmmədilər.
At üzərindən ikisi qarvaşdılar, dartışdılar. Kafirin gücü ziyadə, oğ-
lan zəbun oldu. Allah təlaləyə yalvarıb, söyləmiş, görəlim necə söylə-
miş,
Aydır:
—Yucalardan yucasan,
Yuca Tanrı!
Kimsə bilməz necəsən,
Görklü Tanrı!
Sən Adəmə tac urdun,
Şeytana lə'nət qıldın.
Bir suçdən ötri
Dərgahdən sürdün.
İbrahimi tutdurdun,
Xam gönə çulqadın,
Götürüb oda atdırdın.
Odu bustan qıldın.
Birlikinə sığındım
Əziz Allah!
Xocam, mənə mədəd! -dedi.
Kafir aydır:
—Oğlan alındınsa, Tanrınamı yalvarırsan? Sənin bir Tanrın varsa,
mənim yetmiş iki bütخانəm var -dedi.
Oğlan aydır:
—Ya asi məl'un sən bütlərinə yalvarırsan, mən aləmləri yoqdan var
edən allahıma sığındım -dedi.
Həqq-təala Cəbrayilə buyurdu kim, ya Cəbrayil var şol quluma qırq
ercə qüvvət verdim -dedi.
Oğlan kafiri götürdi yere urdı. Burnundan qanı düdük kibi şorladı.

Sıçrayıb şahin kibi kafirin boqazın ələ aldı. Kafir aydır:

—Yigit aman! Sizin dinə nə deyirlər, dininə girdim -dedi.

Barmaq götürüb, şəhadət gətirüb müsəlman oldu.

Qalan kafirlər bilüb, meydanı salub qaçdı.

Aqınçılar kafirin elin-günün urub, qızın-gəlinin əsir etdilər.

Oğlan babasına muştçu göndərdi, qırımım aldım -dedi.

Ağ saqqallı babası qarşı gəldi, oğlunun boynun quçdı. Dönüb evlərinə gəldilər. Qarşı yatan Qara daqdan oğlana yaylaq verdi. Qara qoçu yügrək atdan tavlə verdi.

Ağca yüzlü oğluna ağca qoyun şülən verdi.

Ala gözlü oğluna al duvaxlı gəlin aldı.

Ağ alınlı Bayındır xana pəncyək çıxardı. Oğlun aldı, Bayındır xanın divanına vardı.

Əl öpdü.

Padşah Qazan oğlu Uruzun sağ yanında ona yer göstərdi. Cübbə -çuğa çirğab geyirdi.

Dədəm Qorqud gəlübən şadlıq çaldı. Bu oğuznaməyi düzdi-qoşdı, Bəkil oğlu İmranın olsun -dedi. Qazilərər başına nə gəldigün söylədi.

Yum verəyin Xanım:

—Yerli qara dağların yıqılmasın!

Kölgəlicə qaba ağacın kəsilməsin!

Allah verən ümidin üzülməsin!

Günahınızı adı görklü Məhəmmədə bağışlasın, Xanım hey!

UŞUN QOCA OĞLU SƏGRƏG BOYINI BƏYAN EDƏR

Oğuz zamanında Uşun Qoca deyirlər bir kişi vardı. Ömründə iki oğlu vardı. Ulu oğlunun adı Əgrək idi. Bəhədir dəli, yaxşı yigit idi. Bayındır xanın divanına qaçan istəsə varır, gəlirdi. Bəglər bəgi olan Qazan divanında buna heç qapı-baca yoğıdı. Bəgləri basıb Qazan önündə oturardı. Kimsəyə iltifat eyləməzdi.

Məgər Xanım genə bir gün bəgləri basıb oturcaq Tərsuzamış deyirlərdi, Oquzda bir yigit vardı, aydır:

—Mərə, Uşun Qoca oğlu bu oturan bəglər hər biri oturduğu yeri qılı ilə, etməgilə alıbdır. Mərə, sən başımı gəsdin, qanımı tökdün, acımı tıyurdun, yalincıqımı donatdın? -dedi.

Əgrək aydır:

—Mərə, Tərsuzamış, baş kəsib, qan tökmək hünər midir? -dedi.

Aydır:

—Bəli, hünərdir.

Ba! Tərsuzamışın sözü Əgrəkə kar elədi. Durdı Qazan bəgdən aqın dilədi. Aqın verdi. Çağırtıdı aqınçı dərildi. Üç yüz say cidalı yigit bunun yanına cəm oldu.

Ondan Şerukun ucundan Gökçə dənizədəgin el çarpdı. Qələbə doyum oldu.

Yolu Əlincə qəl'əsinə uğramışdı.

Qara təkür orada bir qoru yapdırmışdı. Uçardan qaz, tavuq, yürürdən keyik, davşan bu həavliyə doldurub Oğuz yigitlərinə bunu dam etmişdi.

Uşun Qoca ağlunun /yolu/ bu qoruya uğradı. Qorunun qapısını ovatdılar. Sığın-keyik, qaz-tavuq qırdılar. Yedilər, içdilər. Atların ayərlərini aldılar. Geyimlərin çıxardılar.

Məgər Qara təkürün casusu vardı. Bunları gördü, gəlib aydır:—Mərə, Oğuzdan bir bölük atlı gəldi. Qorunun qapısını avatdılar. Atların əyərini alıb, geyimlərin çıxardılar. Mərə, nə durursuz? -dedi.

Altı yüz qara donlu kafir bunların üzərinə qoyuldular. Yigitləri qırdılar. Əgrəgi tutdular, Əlincə qəl'əsinə zindanə buraxdılar.

Qara-qara dağlardan xəbər aşdı. Qanlı-qanlı sulardan xəbər keçdi. Qalın oquz ellərinə xəbər vardı. Uşun Qocanın ağ ban evi önündə şivən qopdı. Qaza bənzər qızı-gəlini ağ çıxarıb, qara geydi. Uşun qoca "oğul-oğul" -deyü, ağca yüzlü anasilə ağlaşdılar-bozlaşdılar.

Əygülü ulalur, qabırqalı böyüyür. Məgər Xanım, Uşun Qocanın kiçi oğlu Səgrək eyü bəhədir alp, dəli yigit qopdı.

Bir gün yolu bir dərənəyə uğradı. Qondular, yemək-içmək etidilər, Səgrək məst oldu. Dışra ayaq yoluna çıxdı. Gördü iki ögsüz oğlan birilən çəkişir.

—Mərə, noldunuz! -deyü, bir şillə birinə, bir şillə birinə urdı.

Əsgü donun biti, ögsüz oğlanın dili acı olur. Biri aydır:

—Mərə, mizim öksüzlügümüz yetməzmi?! Bizi niyə urursan? Hünərin var isə, qardaşın Əlincə qəl'əsində əsirdir. Var anı qurtar -dedi.

Səgrək ayıtdı:

—Mərə, qardaşımın adı nədir?

Ayıtdı:

—Əgrəkdir.

Ayıtdı:

—İmdi Əgrəgə Səgrək yaraşır. Qardaşım sağmış, Qayurumazam. Qardaşsız Oğuzda durmazam! Qaranqulu gözüm aydını qardaş! -deyü ağladı.

İçəri söhbətə girdi. Dəstur dilədi:

—Bəglər xoş qalın -dedi.

Atın çəkdiilər bindi. Çapdı anasının evinə gəldi. Atından endi. Anasının dilin aradı.

Səgrək burada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş:

—Qalqubanı ana, yerimdən durdum,

Yəlişi qara Qazlıq atıma bütün bindim.

Ərquri yatan Ala dağ ətəginə vardım.

Qonulu Oğuz ellərində

Dərinək var imiş, onda vardım.

Yemək - içmək arasında

Ağ- boz atlı bir çapar gəldi.

Çoq zamanmış Əgrək deyirlər.

Bir yigit dustaqımış.

Qadir Tanrı yol vermiş,

Çıqıb gəlmiş.

Ulu-kici qalmadı.

Ol yigide qarşı getdi.

Ana, mən də varayınmı? -nə deirsən? -dedi.

Anası burada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş, aydır:

—Ağzın üçün öləyim, oğul!

Dilin üçün öləyim, oğul!

Qarşı yatan Qara dağım

Yıqılmış idi, ucaldı axır!

Aqındılı görklü suyun soqulmuşdı

Çağladı axır!

Qaba ağacda dal budağın

Qurumuşdı, yaşarıb gökərdi axır!

Qalın Oğuz bəgləri izinə varsa, sən varğıl!

Ol yigide yetdigində Ağ- boz atın üzərindən yerə engil. Əl qavuşub ol yigide salam vergil. Əlin öpüb boynun quçqıl. Qara dağım yüksəki qardaş, degil.

Nə durursan oğul, yortğul -dedi.

Oğlan anasına söyləmiş, görəlim nə söyləmiş.

Aydır:

—Ana! Ağzın qurusun!

Ana dilin çürüsün!

Mənim xud qardaşım varmış?!

Qayrusam olmaz!

Qardaşsız Oğuzda dursam olmaz!

Ana haqqı, Tanrı haqqı olmasaydı,

Qara poladüz qılıcım tutaydım,

Qafillicə görklü başın kəsəydim.

Alca qanın yer yüzünə tökəydim,

Ana! Zalım ana! -dedi.

Babası aydır:

—Yanılış xəbərdir, oğul! Qaçan, gedən sənın ağan degil, aydır.

Ağ saqqallı mən babanı ağlatmağıl!

Qarıcıq olmuş ananı bozlatmağıl -dedi.

Oğlan burada söyləmiş, aydır:

—Üç yüz altmış altı alp əva binsə

Qanlı keyik üzərinə qovğa qopsa,

Qardaşlı yigitlər qalqar qopar olur.

Qardaşsız misgin yigit ənsəsinə yumruq toqunsa,

Ağlayıbın dörd yanına baqar olur.

Ala gözdən acı yaşın dökər olur.

Ala gözlü oğlunuzu görüncə!

Bəg baba, xatun ana, əsən qalın! -dedi.

Ata-ana:

—Yanılış xəbərdir, getmə, oğul -dedilər.

Oğlan aydır:

—Məni yolumdan ayırmayın,

Ağam tutulan qəl'əyə varmayınca.

Ağamın ölüsün-dirisin bilməyincə.

Öldüyse, qanın almayınca

Qalın Oğuz elinə gəlməgim yox -dedi.

Ata-ana ağlaşıb Qazana adam saldılar, oğlan qardaşın andı gedər. Bizə nə ögüt verərsən? -dedilər.

Qazan aydır:

—Ayağına at duşağın urun, -dedi.

Yavuqlusu vardı, tez düğün-diring etdilər. Atdan, ayqırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdılar. Oğlanı gərdəyə qoydular.

Qızla ikisi bir döşəgə çıqdılar.

Oğlan qılıcın çıxardı, qızla kendü arasına biraqdı.

Qız aydır:

—Qılıcın geidir yigit!

Murad ver, murad al, sarallam! -dedi.

Oğlan aydır:

—Mərə, qavat qızı!

Mən qılıcıma doğranayım,

Oxuma sancılayım,

Oğlum doğmasun!

Doğarsa on yaşına varmasun.

Ağamın yüzün görməyincə,

Ölmüş isə qanın almayınca.
 Bu gərdəgə girsəm -dedi, uru durdı. Tavladan bir şahbaz at çıxardı. Geyimin geydi. Dizçik, qarucuq bağlandı, aydır:
 —Qız, sən mənə bir yil baqğıl.
 Bir yildə gəlməzsəm, iki yil baqğıl
 İki yildə gəlməzsəm, üç yil baqğıl.
 Gəlməzsəm, ol vaxt mənəm oldüğümü biləsən.
 Ağır atım boğazlayub aşım vergil,
 Gözün kimi tutarsa,
 Könlün kimi seversə,
 Ona varğıl -dedi.
 Qız burada söyləmiş, görələn Xanım nə söyləmiş.
 Aydır:
 —Yigidim!
 Mən sənə bir yil baqam.
 Bir yildə gəlməzsən,
 İki yil baqam,
 İki yildə gəlməzsən,
 Üç-dört yil baqam,
 Dört yildə gəlməzsən, beş yil-altı yil baqam.
 Altı yol ayırına çadır dikəm,
 Gələndən- gedəndən xəbər soram
 Xeyir xəbər gətirənə at, don verəm,
 Qaftanlar geydirəm.
 Şər xəbər gətirənənin başın kəsəm!
 Erkek sinəgi üzərimə qondurmayam.
 Murad ver, murad al, ondan get yigidim!-dedi.
 Oğlan aydır:
 —Mərə, qavat qızı, ağam başına and içmişəm, dönməyim yox -
 dedi
 Qız aydır: qədəmi qutsuz gəlin deyincə, udsuz gəlin desinlər. Qayı-
 natama, qayınanama ayıdayım -dedi.
 Söyləmiş qız, aydır:
 —Atamdan yegrek qayınata.
 Anamdan yegrek qayınana,
 Qaytabanın buğrası ürkdə gedər,
 Sərvanlar önün aldı, döndərməz.
 Qara qoç ayğırın ürkdə gedər
 İlqıçılar önün aldı, döndərməz.
 Ağ yəlin qoçları ürkdə gedər
 Çoban önün aldı döndərməz.

Ala gözlü oğlun qardaşını andı gedir,
 Ağca yüzlü gəlin döndərməz.
 Sizə mə'lum olsun -dedi.
 Ata-ana ah etdilər, yerlərindən qalqdılar, oğul getmə -deyü. Gör-
 dülər çarə olmadı. Əlbətdə, ol ağam tutlan qəl'əyə varmayınca olma-
 zam -dedi.
 Atası-anası:
 —Yort oğul, uğrun açıq olsun! Sağ-əsən varib gələsən, gələcəyin
 varsa -dedilər.
 Atasının-anasının əlin öpdü. Qara qoç atına sıçrayıb bindi. Dün qat-
 dı, yort elədi.
 Üç gün dünü günü yortdu. Dərəşam ucundan keçdi. Ol qardaşı
 dutulan qoruyə gəldi. Gördü kim, ilqıçı kafirlər yond güdürlər. Qılıc
 çəkib altı kafir dəpələdi. Tolambaz urub yundları ürkdüdi, gətirib ol qo-
 ruya qoydı.
 Dün qatmış, üç gün dünü /günü/ yortmuş yigit, qaranqulu gözlerini
 uyxu almış, atının cilobərini biləginə bağladı yatdı, uyudu.
 Məgər kafirin casusu vardı, gəlib təkura aydır:
 —Oğuzdan bir Dəli yigit gəldi. İlqıçıları öldürdi, yondları ürkdüdi,
 gətirib qoruya qoydı.
 Təkur aydır:
 —Yaraqlı altmış adam seçin. Varsınlar, tutub gətürsünlər-dedi.
 Altmış yaraqlı adam seçdilər. Vardılar nəgahəndən altmış dəmir
 donlu kafir oğlanın üzərinə gəldilər.
 Geyim qıcıldısından, at çoğırmasından məgər yigit ayğır sezdi.
 Xanım, at qulağı sağ olur. Çəkibəni oğlanı uyardı. Oğlan gördü kim
 bir alay atlı gəlir, sıçradı. Adı görklü Məhəmmədə sələvat gətirdi.
 Atına bindi, qara donlu kafirə qılıc urdı, basdı qəl'əyə qoydı yenə
 uyxusun yenəməyib yerinə varib yatdı, uyudu. Yenə atının cilobərin
 biləginə keçirdi.
 Kafirlər sağ olanları qaçaraq təkura gəldilər.
 Təkur aydır:
 —Tuv yüzünüzə! Altmış kişi bir oğlanı tutamədiniz? -dedi.
 Bu kərə yüz kafir oğlanın üzərinə gəldilər. Ayğır yenə oğlanı oyar-
 dı. Gördü kafirlər alay bağlamış gəlirlər.
 Oğlan durdı atına bindi. Adı görklü Məhəmmədə sələvat gətirdi. Ka-
 firə qılıc qoydı. Basdı qəl'əyə tıqadı. Atını döndərdi, genə mənzilinə
 gəldi. Uyxusun yenəmədi, gerü yatdı, uyudu. Atının cilobərin yenə bilə-
 ginə keçirdi.
 Bu kərə at oğlanın biləgindən boşandı, qaçdı.
 Kafirlər yenə təkura gəldilər.

Təkur aydır:

—Bu qatla üç yüz varın -dedi.

Kafirler aydır:

—Varmazız, kökümüz kəsər, həpimiz qırar -dedilər.

Təkur aydır:

—Ya necə eləmək gerek? Varın ol tutsaq yigidi çıxarın, gətürin. Təpəgən göpünü süsəgən yırtar. At verin, don verin -dedi.

Gəldilər Əgrəgə ayıtdılar:

—Yigit, sənə təkur himmət eylədi. Şundə bir Dəli yigit yolçunun yo-laqqının, çobanın-çoluğun etməgin alır. Tut ol dəliyi öldür, səni qoyu verəlim, var get -dedilər.

—Xoş ola -dedi.

Əgrəgi zindandan çıxardılar. Saçı-saqqalını yoldular. Bir at, bir qılıc verdilər. Üç yüz kafir ona yoldaşlığa verdilər.. Oğlanın üzərinə gəldilər Üç yüz kafir gen yerdə durdular.

Əgrək aydır:

—Gəlin varalım -dedi, -dotalım.

Kafirler aydır:

—Təkurdan buyruq sənə oldu, sən var -dedilər.

Əgrək aydır:

—Uşdə uyuyur, gəlin varalım -dedi.

Kafirler aydır:

—Hay! Nə uyumaq! Qoltuqu altından baqar. Qalqar bizə gen yazıyı dar göstərər, -dedilər.

Aydır:

—İmdi mən varayım. Əlin-əyağın bağlayayım. Andan siz gələsiz -dedi, sıçradı kafirlər arasından çıxdı. At sürüb bu yigidin üzərinə gəldi.

Atından endi, çilovbərini bir dala ilişdirdi.

Baqdı gördü kim, ayın on dördünə bənzər bir məhbub ala gözlü gənc yigit bürcüq-bürcüq tərlemiş, uyuyur. Gələndən-gedəndən xəbəri yox.

Dolandı başı ucuna gəldi gördü kim, belində qopuzı var. Çıqarıb əlinə aldı. Söyləmiş, görəlmiş Xanım nə söyləmiş:

Aydır:

—Qalqubanı yerindən duran yigit,
Yəlisi qara qazlıq atın bütün binən,
Ərqu billi ala dağdan dünnən aşan,
Aqındılı görklü suyu dəlüb keçən,
Qarıplığə gələn yatırmı olur?!

Bənciləyin qarusundan ağ ɛllərin bağladılan
Donuz damında yatırmı olur?!

Ağ saqqallı babasını, ağ birçəkli anasını

Ağladuban bozladarmı olur?!

Niyə yatırsan yigit, qafil olma!

Görklü başın qaldır, yigit!

Ala gözün açğıl, yigit!

Qadir verən datlı canın uyxu almış, yigit!

Qarusundan qollarını bağlatmağıll!

Ağ saqqallı babanı, qarıcıq ananı ağlatmağıll!

Nə yigitsən?! Qalın Oğuz elindən gələn yigit?!

Yaradan həqqiyüçün durı gəlgill

Dört yanını kafir bağladı, bəlli bilgill -dedi.

Oğlan sərmirdi uru durdı. Qılıcının balcağına yapışdı kim, bunu çırpa. Gördü kim, əlində qopuz var.

Aydır:

—Mərə, kafir, Dədəm Qorqud qopuzu hörmətinə çalmadım -dedi.

Əgər əlində qopuz olmasaydı, ağam başıyçün səni iki parə qılırdım -dedi. Çəkdi qopuzu əlindən aldı.

Oğlan burada söyləmiş, görəlmiş xanım, nə söyləmiş:

—Əlan sabah yerimdən durduğum qardaş üçün,

Ağ- bozatlar yortlatmışam qardaş üçün,

Qəl'ənizdə tutsaq varmıdır, kafir, degil mənə,

Qara başım qurban olsun, kafir, sənə -dedi.

Ulu qardaşı Əgrək burada söyləmiş, görəlmiş Xanım, nə söyləmiş.

Aydır:

—Ağzın üçün öləyim, qardaş!

Dilin üçün öləyim, qardaş!

Qalarda-qoparda yerin

Sorar olsam, nə yerdir?

Qara gərdün içində yol azsan

Umun nədir?

Qaba ələm götürən xanınız kim?

Qovğa günü öndən təpən alpiniz kim?

Yigit, sənin baban kim?

Alp ər ərden adın yaşırmaq eyib olur.

Adın nədir, yigit? -dedi.

Bir dəxi söyləmiş, aydır:

—Qaytabanı güdəndə sərvanımmısan?

Qara qoçum güdəndə ilqıçımmısan?

Ağa yəlim güdəndə çobanımmısan?

Qulluqumda şərşin nayibımmısan?

Beşigində qoyub getdigim qardaşçıgımmısan?
Degil mənə!

Qara başım qurban olsun bu gün sənə! -dedi.

Səgrək burada qardaşına söylədi, aydır:

—Qara gərdun içində yol azsam,

Umum, Allah!

Qaba ələm götürən Xanımız -Bayındır xan!

Qırıq günü öndən tənən alpımız -Salur Qazan.

Babam adın sorarsan -Uşun Qoca.

Mənim adım sorar olsan -Səgrək!

Qardaşım varmış adı-Əgrək! -dedi.

Bir dəxi söylədi, aydır:

—Qaytabanda güdəndə -sarvanınam.

Qara qoçun gündəndə ilqıçınam.

Beşikdə qoyub getdigin qardaşınam -dedi.

Ulu qardaşı Əgrək burada söyləmiş, görəlmiş Xanım, nə söyləmiş.
Aydır:

Ağzın üçün öləyim qardaş!

Dilin üçün öləyim, qardaş!

Ərmi oldun, yigitmi oldun, qardaş!

Qəribliyə qardaşın istiyü sənmi gəldin, qardaş!

Qalqubanı iki qardaş quça-quça görüşdülər. Əgrək kiçi qardaşın boynun öpdü. Səgrək dəxi ağasının əlin öpdü. Qarşı yeqadan kafirlər baqışirlər, aydırlar:

—Gürüşdülər olamı? Bulaykim, bizimki yenə, -dedilər.

Gördülər kim, quçuşdular, görüşdülər. Qazlıq atlar binişdilər.

Qara donlu kafirə at saldılar. Qılıc yovrudular. Kafiri basdılar qırdılar. Qəl'əyə dökdülər. Gəlib yenə ol qoruya girdilər. Yondları daşra çıqardılar. Tovlanbaz urub, yondları önlərinə buraqdılar.

Dərəşam suyunu dəpüb keçdilər.

Dün qatdılar, Oğuzun sərhəddinə yetdilər.

Qanlı kafir əlindən qardaşçıgın tutub aldı.

Ağ saqqallı babasına muştçu göndərdi: -babam mənə qarşı gəlsin -dedi.

Uşun Qocaya çapar gəldi:

—Muştuluq! Gözün aydın! Oğulların ikisi belə sağ-əsən gəldi-dedilər.

Qoca eşidib şad oldu.

Kumbur-kumbur davillər çalındı. Altun tuc borular oğurıldı. Ol gün ala bargah otaqlar dikildi. Atdan, ayqırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırıldı.

Qoça bəg oğullarına qarşı gəldi. Atdan endi, oğlanlarilə quça-quça görüşdü. Xoşmusuz, əsənmisiz, oğullar?! -dedi.

Günlüğü altunluca odasına gəldilər. Şadlıq, yemək-içmək oldu. Ulu oğluna dəxi görklü gəlin gətirdi.

İki qardaş bir-birinə saqdic oldular.

Gərdəklərinə çapıb düşdülər. Muradə-məqsudə irişdilər.

Dədəm Qorqud gəuibən boy boyladı, söy söylədi:

—Əvvəl-axır uzun yaşın ucu ölüm!

Ölüm vəqti gəldigində ari imandan ayırməsın.

Günahınızı Məhəmməd Mustafa yüzü suyuna bağışlasın!

Amin deyənlər didar görsün,

Xanım hey!

SALUR QAZAN TUTSAQ OLUB OĞLU URUZ ÇIQARDIĞI BOYU BƏYAN EDƏR

Məgər xanım, Tirəbozan təkuri bəglərbəgi olan xan Qazana bir şahin göndərmişdi. Bir gecə yeyib otururkən şahinçibaşına ayıdır:

—Mərə, sabah şahinləri al, xəlvətcə ava binalım -dedi.

Erkən bindilər av yerinə vardılar. Gördülər bir sürü qaz oturur, Qazan şahini saldı, alyamədi. Şahin pərvazə aqıdı.

Gözlədilər, şahin Tomanın qəl'əsinə endi.

Qazan qayət səxt oldu. Şahinin ardına düşdü. Dərə-təpə aşdı. Kafir elinə gəldi.

Gedirkən Qazanın qaranqulu gözlərini uyxu aldı.

Bəglər ayıtdılar:

—Xanım, dönəlim.

Qazan aydır:

—Birəz irəli varalım -dedi.

Baqdı, bir qəl'ə gördi, aydır:

—Bəglər, gəlin yatalım -dedi.

Qazanı kiçik ölüm tutdı -uyudu.

Məgər Xanım Oğuz bəgləri yeddi gün uyuyardı. Onunçün küçü-cük ölüm deyərlerdi.

Məgər ol gün Tomanın qəl'əsinin təkuru ava binmişdi. Casus gəldi aydır:

—Bir bölük atlı gəldi, içində bəgləri yatdı, uyudu.

Təkur adam saldı -kim idigin bilin -dedi.

Gələnlər bildi kim, bunlar Oğuz ərənləridir, gəlib təkura xəbər verdilər.

Təkur dəxi həman cərisini dərdi, bunların üzərinə gəldi.

Qazanın bəgləri baqdılar gördülər ki, yağlı gəlir.

Aytdılar:

—Qazanı burağavuz gedərsəvüz evində bizi qovarlar. Yəgrəgi budur ki, bunda qırılavüz -dedilər, kafiri qarşıladılar, cəng etdilər. Qazanın üzərinə yigirmi beş bəgini şəhid etdilər.

Qazanın üzərinə düşdülər. Uyuduğu yerdə tutdular. Əlin-əyağın bərk bağladılar. Bir ərəbəyə yüklətdilər. Ərəbəyə möhkəm orqanla sarıdılar. Ərəbəi çəkdi, yürüyü verdilər. Gedərkən ərəbə qıcırdisından Qazan oyanıldı. Gerindi, bu əlindəki orqanları həp qırdı, ərəbənin üzərinə oturdu. Əlin-əlinə çaldı, qas-qas güldü.

Kafirlər aydırlar:

—Nə gülərsən?

Qazan aydır:

—Mərə kafirlər, bu ərəbəyi beşigim sandım, sizi yamuru-yumru dadım-dayəm sandım -dedi.

Hələ Qazanı gətirdilər. Tomanın qə'əsində bir quyu buraqdılar. Quyunun ağzına bir dəgirmən daşı qoydular. Yeməgini-suyunu dəgirmən daşı dəligindən verirlərdi.

Bir gün təkurun övreti aydır:

—Varayın, Qazanı görəyin, nə hallı kişidir, bunca adamlara zərb urarmış -dedi.

Xatun gəlib zindancıya quyunu açdırdı, çaqırdı, aydır:

—Qazan bəg, nədir halın? Dirilik yer altındamı xoşdur, yoxsa yer yüzündəmi xoşdur? Həm şimdi nə yeyirsən, nə içirsən və nəyə binərsən? -dedi.

Qazan aydır:

—Ölülərinə aş verdigin vəqt əllərindən alıram. Həm ölülərinizin yorğasına binərəm, kahılların yedərəm -dedi.

Təkur övreti aydır:

—Dinin içün, Qazan bəg, yeddi yaşında bir qızcuqazım ölmüşdür, kərəm eylə, ona binmə -dedi.

Qazan aydır:

—Ölülərinizdə ondan yorğa yoqdur. Həp ona binərəm -dedi.

Övret aydır:

—Vay, sənin əlindən nə yer yüzündə dirimiz və nə yer altında ölümüz qurtulmuş -dedi, gəldi təkura aydır:

—Kərəm eylə ol tatari quyudan çıxar. Qızçıqazın belini üzər. Yer

altında qızçıqazıma binərmiş. Qalan ölülərimizi cəm edərmiş, həm ölülərimiz içün verdığımız aş əllərindən çəkib alıb yeyərmiş. Onun əlindən nə ölümüz, nə dirimiz qurtularmış! Dinin eşqinə, ol əri quyudan çıxar -dedi.

Təkur bəglərini cəm elədi, aydır:

—Gəlin Qazanı quyudan çıxarın, bizi ögsün, Oğuzı sindirsin. Ondən sonra şərt eləsin bizim elimizə yağlığa gəlməyə -dedi.

Vardılar Qazanı quyudan çıxarıb gətirdilər. Aytdılar:

—And iç kim, bizim elimizə yağlığa gəlməyəsən. Həm bizi ög, Oğuzı sindirgil, səni qoyu verəlim var get -dedilər.

Qazan aydır:

—Vallah, billah, doğru yolu görürkən, əgri yoldan gəlməyəyin -dedi.

Aytdılar:

—Vallah, Qazan eyü and içdi, -dedilər.

İndi Qazan bəg de bizi ög -dedilər.

Qazan aydır:

—Mən yer yüzündə adam ögməzin. Bir adam gətirin binayım, sizi ögəyim -dedi.

Vardılar bir ər kafir gətirdilər.

Bir əyər, bir üyən -dedi, gətirdilər.

Kafirin arxasına əyər saldı, ağzına uyən urdu. Qulanını çəkdi. Sıçradı arxasına bindi. Öncəsin öncəsinə qaçıdı. Qabırğasının qarnına qavışdırdı. Üyənini çəkdi, ağzın ayırdı, kafiri öldürdü. Çökdi üzərinə oturdu.

Aydır:

—Mərə kafirlər, qopuzum gətirin, sizi ögəyin -dedi.

Vardılar qopuzuyı gətirdilər. Əlinə alıb burada söyləmiş, görəlim xanım nə söyləmiş.

Aydır:

—Bin-bin ərden yağı gördümsə, oyunum -dedim.

Yigirmi bin ər yağı gördümsə -yiylamadım.

Otuz bin ər yağı gördümsə -ota saydım.

Qırq bin ər yağı gördümsə -qıya baqdim.

Əlli bin ər gördümsə, əl verəmədim.

Altmış bin ər gördümsə ayıtmadım.

Səksən bin ər gördümsə, səksənmədim.

Doqsan bin yağı gördümsə, dönətmədim.

Yüz bin ər gördümsə, yüzüm dutmadım.

Yüzü dönməz qılıcım ələ aldım.

Məhəmmədin dini eşqinə qılıc urdum,

Ağ meydanda yumru başı topça kəsdim!

Onda dəxi-erəm, bəgəm deyü ögünmədim.
 Ögünən erənləri xoş görmədim.
 Əlinə girmiş ikən, mərə kafir, öldür məni.
 Qara qılıcın sal boynuma, kəs başım,
 Qılıcından saparım yoq!
 Kəndü əslim, kəndü köküm söməyim yoq -dedi.
 Bir soy dəxi söyləmiş.
 Aydır:
 —Yüksək-yüksək qara dağdan daş yuvalansa
 Qaba önçəm, oyluğum qarşı dutan Qazan er idim!
 Fir'on şişlər yönleyib yerdən çıqsa,
 Qaba öncəmlə pərçin qılan Qazan er idim.
 Qaba-qaba bəglər oğlu qovğa qılsa,
 Qamçı salıb dökdürən Qazan er idim.
 Yuca dağları duman bürüsə,
 Qara püsəriq dolı qopsa
 Qara qoçumun qulağı görünməz olsa,
 Qayri erən qlağuzsuz yol yanılsa,
 Qılağuzsuz yol başaran Qazan er idim.
 Yeddi başlı əjdərhayə yetib vardım.
 Heybətindən sol gözüm yaşardı.
 Hey gözüm, namərd gözüm, müxənnət gözüm,
 Bir yılardan nə var ki, qorxdun -dedim.
 Onda dəxi erəm, bəgəm deyü öyünmədim.
 Ögünən erənləri xoş görmədim!
 Əlinə girmişkən, mərə kafir, öldür məni,
 Sal qılıcın, kəs başım, qılıcından saparım yoq.
 Kəndü əslim, kəndü köküm söməyim yoq.
 Oğuz erənləri dururkən səni ögməyim yoq -dedi.
 Qazan burada bir dəxi söyləmiş:
 —Ərqıç qırda yıqanır ümman dənizində,
 Sərb yerlərdə yapılmış kafir şəhəri,
 Sağa-sola çırpıntı urub yüzgüçüləri.
 Su dibində dönər bəhriləri,
 Tanrı mənəm -deyü, su dibində çığırışar asiləri.
 Önün qoyub tərsin oqur qız-gəlini,
 Altun aşiq oynar Suncidanın bəgləri.
 Altı qatla Oğuz var: alyəmmədi,
 Ol qəl'əyi altı baş ərle mən Qazan vardım.
 Altı günə qoymadım, onu aldım.
 Kəlisasın yıqıb, yerinə məscid yaptım.

Ban banlatdım.
 Qızını, gəlinini ağ köksümdə oynatdım
 Bəglərini qul etdim!
 Onda dəxi, erəm-bəgəm deyü ögünmədim.
 Ögünən erənləri xoş görmədim.
 Əlinə girmişkən, mərə kafir!
 Öldür məni, bitir məni!
 Qılıcından saparım yoq
 Kəndi əslim, kəndi köküm söməyim yoq! -dedi.
 Qazan genə söyləmiş.
 Aydır:
 —Ərqıç qırda döndərdiyim
 Mərə kafir, sənin baban!
 Şaqqaqına imrəndiyim sənin qızın-gəlinin,
 Ağcaqala, Sürməlidə at oynatdım.
 Atla Qarun elinə çapqun etdim,
 Ağ aqça gətirdilər, puldur-dedim.
 Qızıl- altun gətirdilər, baqırdır -dedim.
 Ala gözlü qız-gəlin gətirdilər -aldanmadım
 Gəlisasını yıqdım, məscid yaptım.
 Altunu, gümüşü yeğmalatdım.
 Onda dəxi erəm, bəgəm-deyü ögünmədim!
 Ögünənləri xoş görmədim,
 Əlinə girmişkən, mərə kafir,
 Öldür məni, bitir məni!
 Kəndi əslim, kəndi köküm söməyim yoq.
 Səni ögməyim yoq -dedi.
 Qazan bəg burada bir dəxi söyləmiş, aydır:
 —Ağ Qayanın qaplanın erkəkində bir köküm var.
 Ortac qırda sizin keyikləriniz durqurmaya.
 Ağ Sazın aslanında bir köküm var
 Qazalaca yəndunuz, durqurmaya
 Əzvay qurd ənigi erkəyində bir köküm var.
 Ağca yunlu tümən qoyunun gəzdirməyə
 Ağ sonqur quşu erkəkində bir köküm var
 Ala ördək, qara qazın uçurmaya.
 Qalın Oğuz elində bir oğlum var Uğuz adlı,
 Bir qardaşım var Qaragünə adlı
 Yenidən doğanını durqurmayalar.
 Əlinə girmişkən, mərə kafir,
 Öldür məni, yetir məni!

Qılıcından saparım yoq,
 Kəndü əslim, kəndü köküm söməyim yoq! -dedi.
 Bir dəxi söyləmiş, aydır:
 —İt kibi ku-ku edən çirkin xırsılı!
 Küçük donuz şülənli,
 Bir torba saman döşəkli,
 Yarım kərpic yasdıqlı
 Yonma ağac tanrılı köpəyim kafir!
 Oğuzu görərkən səni ögməyim yoq!
 İndən öldürürsən, mərə kafir, öldür mənli!
 Öldürməzsən, qadir qoursa,
 Öldürəyim kafir, səni -dedi.
 Kafirlər aydır:
 —Bu bizi ögmədi, gəlin bunu öldürəlim -dedilər.
 Kafir bəgləri dəridilər, gəldilər.
 Yənə aytdılar:
 —Bunun oğlu var, qardaşı var, bunu öldürmək olmaz -dedilər,
 gətirdilər donuz damına həbsə saldılar.
 At ayağı külək, ozan dili çevik olur. Qazanın ölüsünü-dirisini kimse
 bilmədi.
 Məgər xanım bir oğlancığı vardı. Böyüdi,yigitcik oldu. Bir gün ata
 binib divana gəlirən bir kişi aydır:
 —Məgər, sən Xan Qazanın oğlu degilsən? -dedi.
 Uruz qağıdı, aydır:
 —Mərə qavat, mənim babam Bayındır xan degilmidir?
 Ayıtdı:
 —Yoq! ol, ananın babasıdır, sənin dədəndir.
 Uruz:
 —Mərə , ya mənim babam ölümüdür, dirimidir? -dedi.
 Ayıtdı:
 —Diridir. Tomanın qəl'əsində dutsaqdır -dedi.
 Boylə degəc oğlan ağıladı, məlul oldu. Atını qaytadı gerü döndü.
 Anasına gəldi.
 Burada anasına söyləmiş, görəlim xanım, nə söyləmiş
 Aydır:
 —Mərə, ana! Mən Xan /Bayındır/ oğlu degilmişəm,
 Xan Qazan oğluymuşam?!
 Mərə, qavat qızı, munu mənə neçün deməzdin?
 Ana haqqı - Tanrı haqqı degilmişse,
 Qara poladüz qılıcım dartaydım,
 Qafillicə görklü başın kəsəydım,

Alca qanın yer yüzünə dökeydim -dedi.
 Anası ağıladı, aydır:
 —Oğul, baban sağdır, amma söyləməyə qorxurdum, kafirə varar-
 san, kəndü özünü urasan, həlak olasan. Onunçün sənə deməz-dim,
 canım oğul -dedi.- Amma əminə adam sal gəlsin, görəlim nə deyər -
 dedi.
 Adam saldı, əmisini oxudu, gəldi.
 Uruz aydır:
 —Mən babam dutsaq olduğu qəl'əyə gedirəm.
 İltifaqla danışiq qıldılar. Cəmi bəglərə xəbər oldu:
 —Uruz babasına gedir, yəraqla gəlin -dedilər.
 Ləşkər dəridi. Alp Uruz çadırların açdırdı. Cəbbexanasın yüklətdi.
 Qaragünə çəribəsi oldu. Boru oqrudub köçdülər.
 Yol üzərində kafirin ayasofiyası vardı, keşişlər banlardı. Qayət sərp
 kəlisaydı.
 Atdan enib tacır donun geydilər. Bazirkan surətində qatır-dəvə
 çəkdiilər. Gəldilər. Kafirlər gördülər gələnler tacirə bənzəməz, qaçdılar
 qəl'əyə girdilər, qapıların yapdılar, bürçə çıxıb:
 —Kimlərsiz? -dedilər.
 Bunlar ayıtdı:
 —Bazirganlarız -dedilər.
 Kafirlər: -yalan söylərsiz! -deyü daşa dtdular.
 Uruz atdan endi, aydır:
 —Hey, atamın altun qədəhindən şərab içən!
 Məni seven atdan ensin! Bunun qapısına birər gürz uralım! -dedi.
 On altı yigit sıçrayıb atdan endilər, Qalqan yapındılar. Gürzlərin ur-
 dular, qapıya ovatdılar. İçəri girdilər. Bulduqları kafiri qırdılar. Dil çı-
 qartmadılar. Malını yağmaladılar, çəri üzərinə gəldilər, qondular.
 Məgər, bir sıqırtmaçıları vardı. Gördü kim, qəl'əyi aldılar, qaçdı.
 Təkura vardı. Ayasofiya alındığın xəbər verdi:
 —Nə oturursuz? Üzərinizə yağı gəldi. Başınız yarağın görün -dedi.
 Təkur bəglərin cəm elədi:
 —Bunlarla nə müdara qılalım? -dedi.
 Bəglər aytdılar:
 —Bunun müdarası oldur kim, Qazanı çıxaravuz onlara bərabər
 edevüz.
 Bu sözü məsləhət gördülər. Vardılar Qazanı çıxarıb təkur önünə
 gətirdilər.
 Təkur aydır:
 —Qazan bəg, üzərimizə yağı gəldi. Bu yağıyı üzərimizdən ayırar-
 san, səni qoyu verəlim -dedilər. Həm xərəcə müt'i olalım. Sən dəxi

and iç kim, bu bizim elə yağılığa gəlməyəsən -dedilər.

Qazan aydır:

—Vallah, billah, doğru yolu görürkən, əyri yoldan gəlməyəlim -dedi

Kafirilər:

Qazan eyü and içdi -deyü sevindilər.

Təkur çərisini dövsürüb meydana gəldi. Çadır tikdirdi.

Kafir ləşkəri Qazanın üzünə yığıldı. Qazana geyim gətirdilər. Qılıc və sügü və çomaq və sayir cəng alətin geydirib, donatdılar.

Bu məhəldə Oğuz ərənləri alay-alay gəldi. Guppur-guppur tavullar, nağaralar çalındı.

Qazan gördü kim, ləşker önuncə bir Ağ-boz atlı bəg-dəmir donlu, oğuzun önuncə gəldi. Çadırın dikdirdi. Alay bağladı, durd.

Onun ardınca Qaragünə gəldi, alay bağladı, durd.

Haman burada Qazan at meydana sürdü. Qırım dilədi.

Boz atlı Beyrək at dəpdi, meydana girdi.

Qazan burada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş.

Aydır:

—Qalqıbanı yerindən duran yigit, nə yigitsən?

Əgni yeg dəmir donun geyən yigit nə yigitsən?

Adın nədir, yigit, degil mənə -dedi.

Beyrək burada söyləmiş, aydır:

—Mərə kafir!

Sən mənə bilməzmisən?

Parasarı Bayburd hasarından pırıllayıb uçan,

Adaxlısın ayrıqlar alırkən tutub alan,

Baybura xan oğlu Bamsı Beyrək mənə deyərler!

Gəl bəri, mərə kafir, döğüşəlim! -dedi.

Qazan burada bir dəxi söyləmiş, aydır:

—Mərə yigit!

Önucə bu çərinin bir ağ sancaqlı alay çıqdi

Çadırın əylədi, öndən dikdi.

Ağ-boz ata binən ol yigit nə yigitdir?

Kimin nəsidir?

Yigit, başın üçün, degil mənə!

Beyrək aydır:

—Mərə kafir, kimin nəsi olsa gerek? Bəgimiz Qazanın oğludur -dedi.

Qazan könlündən aydır: əlhəmdü lilləh! Mənim oğlancığım böyük er olmuş-dedi.

Beyrək:

—Mərə kafir, necə bir onu-bunu sorursan mənə-dedi, Qazanın

üzünə at saldı. Pərli gürzünü əlinə alıb, Qazanı çaldı.

Qazan kəndiyü bildirmədi, qırvardı, Beyrəgi biləgindən dutdı. Çomaqını əlindən aldı. Beyrəgin ənsəsinə bir çomaq urdı, Beyrək at boyunun qucaqladı. Qayıda döndi.

Qazan aydır:

—Ya Beyrək, var bəginə ayıt gəlsin -dedi.

Bunu gördü Eylik Qoça oğlu Dülək uran meydana girdi.

Qazan burada söyləmiş, aydır:

—Alar danla yerindən duran yigit, nə yigitsən?

Bəddöy atın oynadı gələn yigit, nə yigitsən?

Ər ərden adın yaşırmaq eyib olur,

Adın nədir, yigit, degil mənə -dedi.

Dülək uran aydır:

—Mərə kafir, mənim adım bilməzimisən?

Öz adına xorlayan, eldən çıxan,

Əlli yeddi qəl'ənin gilidini alan!

Eylik Qoca oğlu, Dönəbilməz Dülək uran

Mənə deyərler -dedi, süküsün əlinə alı, at saldı. Qazanı sancım -dedi, sancəmmədi, öte keçdi.

Qazan at dəpdi. Sügüsün çəkib əlindən aldı. Dəpəsinə urdı para-parə oldu, ovandı.

Aydır:

—Mərə, qavat oğlu qavat! Bəginə de gəlsin -dedi.

Ol dəxi qayıda döndi.

Qazan yenə er dilədi.

Düzən oğlu Alp Rüstəm at dəpdi, meydana girdi.

Qazan burada genə söylədi, aydır:

—Qalqubanı yerindən duru gələn,

Qazlıq atın bütün binən,

Nə yigitsən, adın nədir?

Degil mənə -dedi.

Alp Rüstəm aydır:

—Qalqubanı yerindən duru gələn,

İki qardaş bəbəgin öldürüb zəlif gəzən,

Düzən oğlu Alp Rüstəm mənə deyərler -dedi.

Ol dəxi Qazana at saldı. Alam -dedi, alammədi.

Qazan bəg buna dəxi bir zərb urdı.

Aydır:

—Mərə qavat, var bəginə de gəlsin -dedi.

Ol dəxi döndi.

Qazan gerü er dilədi.

Uruzun cilavsin əmisi Qaragünə dutmuşdı. Çəkdi ansızın əlindən aldı. Qılıcı dartdı, babasının üzərinə at saldı. Durunmadı, çigninə qılıc endirdi. Keyimini kəsdi, omuzuna dörd barmaq dənli zəxm urdu. Alca qanı şorladı, qoyununa endi.

Uruz genə döndü ki, bir dəxi çala, Qazan burada çağırır oğluna söylər, görəlim Xanım nə söylər.

Aydır:

—Qara dağım yüksəgi oğul!

Qaranqu gözlərim aydını oğul!

Alpım Uruz!

Aslanım Uruz!

Ağ saqqallı babana qıyma, oqull-dedi.

Uruzun şəfqət damarları qaynadı. Qara qıyma gözləri qan yaş dol-
dı, atdan yerə endi. Atasının əlin öpdü.

Qazan dəxi iztirari yerə endi, oğlunun boynun öpdü.

Bəglər Qazanla oğlunun üzərinə at saldılar, çevrə aldılar.

Cəmisi atdan enib, Qazanın əlin öpdülər.

Yürüyübən kafirə at saldılar. Qılıc urdular. Dərələrdə-dəpələrdə ka-
firə qırğın girdi.

Qəl'əyi aldılar. Kəlisəsin yığıb, məscid yaptılar.

Qanlı kafir əlindən babasını dartıb aldı. Qalın Oğuz elinə gəlib
çıxdı. Ağca yüzlü anasına muştçı saldı.

Qaza bənzər qızı-gəlini Qazana qarşı gəlib, əlin öpdilər, ayaqına
düşdülər.

Qazan görklü çəməne çadır-otaq dikdirdi. Yeddi gün, yeddi gecə
toy-düğün edib, yemə-içmə oldu.

Dədəm Qorqud gəldi. Qopuz çaldı. Qazi ərənlər başına nə gəldigin
söylədi:

—Qanı ögdüğümüz bəg ərənlər!

Dünya mənim deyənlər!

Əcəl aldı, yer gizlədi.

Fəni dünya kimə qaldı?!

Gəlimlü -gedimlü dünya!

Sonucı ölümlü dünya!

Ölüm vaxtı gəldigində ari imandan ayırmasın!

Qadir səni nəmərdə möhtac etməsin!

Beş kəlmə düa qıldıq, qəbul olsun!

Amin, amin deyənlər didar görsün!

Günahınızı adı görklü Məhəmməd Mustafa hörmətinə bağışlasın

Xanım hey!

İÇ OĞUZA DAŞ OĞUZ ASI OLUB, BEYRƏK ÖLDÜĞÜ BOYINI BƏYAN EDƏR

Üç oq, Boz oq yıqnaq olsa Qazan evin yağmaladardı. Qazan gerü
evin yağmalatdı, amma Daş Oğuz bilə bulunmadı. Həman İç Oğuz
yağmalədi.

Qaçan Qazan evin yağmalətsə, hələlinin əlin alır, dışra çıxardı, on-
dan yağma edərdilər.

Daş Oğuz bəglərindən Aruz, Əməni və qalan bəglər bunu eşitrilər
ayıtdılar ki, baq-baq! Şimdiyədəkin Qazanın evin belə yağma edərdik.
Şimdi neçün belə olmayavuz -dedilər, ittifaqı cəmi Daş Oğuz bəgləri
Qazana gəlmədilər. Ədavət etlədilər.

Qılbaş deyirlər bir kişi vardı, Qazan aydır:

—Mərə, Qılbaş, bu Daş Oğuz bəgləri daim belə gəlirlərdi şimdi ne-
çün gəlmədilər? -dedi.

Qılbaş aydır:

—Bilməzmişən neçün gəlmədilər. Evin yağmalatdığıın dəm Daş
Oğuzun belə bulunmadı, səbəb oldur -dedi.

Qazan aydır:

—Ədavət bağladılar, həmi? -dedi.

Qılbaş aydır:

—Xanım, mən varayın onların dostluğun, düşmənlərin biləyin -dedi.

Qazana aydır:

—Sən bilərsən, var -dedi.

Qılbaş bir qaç adam ilə binib Qazanın dayısı Aruzun evinə girdi.

Aruz dəxi altun günlüyün dikmişdi. Oğlanları ilə oturmuşdı.

Qılbaş gəlib Aruza salam verdi, aydır:

—Qazan bükülü oldu. Əlbəttə, dayım Aruz mənə gəlsin -dedi, qara
başım büküldü. Üzərimə yağı gəldi. Dəvələrə bozlatdılar. Qaraqocda
qazlıq atları kişnətdilər. Qaza bənzər qızımız-gəlinimiz bükülü oldu.
Mənim qara başıma gör nələr gəldi. Dayım Aruz gəlsin -dedi.

Aruz aydır:

—Mərə Qılbaş, ol vaxt kim, Üç (oq), Boz oq yıqnaq olsa, ol vaxt
Qazan evin yağma edərdi, suçumuz nəydi ki, yağmadə bilə olmadıq?
-dedi. Həmişə Qazanın başına bükülü gəlsin, dayısı Aruzu ana dursun!
Biz Qazanan düşmənlə, bəlli bilsün -dedi.

Qılbaş burada söyləmiş, görəlim Xanım nə söyləmiş.

Aydır:

—Mərə qavat! Qalqubanı Qazan xan yerindən durı gəldi. Ala daq-
da çadırın, otaqın dikdi. Üç yüz altmış altı alp ərənlər yanına yıqnaq

oldu. Yemek-içmək arasında bəglər səni andı. Üstümüzə yağı-nəsnə gəlmədi. Mən sənin dostluğun, düşmənliyin sınağı gəldim. Qazana düşmən imişsən, bildim -dedi.

Qalqıb, "Xoş qal" -deyib, getdi.

Aruz qayət səxt oldu. Daş Oğuz bəglərinə adam saldı:

—Əməm gəlsün, Alp Rüstəm gəlsün, Dönəbilməz Düləkuran gəlsin. Gerü qalan bəglər həp gəlsin -dedi.

Daş Oğuz bəgləri həp yığnaq oldu.

Ala bargah otaqların düzə dikdi.

Atdan, ayqırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı. Daş Oğuz bəglərinə aqırlıq edib, toyladı, aydır:

—Bəglər! Mən sizi niyə qağırdım, bilirmisiz?

Aytdılar:

—Bilməziz.

Aruz aydır:

—Qazan bəna Qılbaşı göndərmiş: elim-günüm çapıldı, qara başım bükülü oldu. Dayım Aruz mənə gəlsün -demiş. Qılbaşa ayıtdım ki, qa-
çan kim, Qazan evin yağmaladardı, Daş Oğuz bəgləri ilə yağmalardı.
Bəglər gəlir, Qazanı salamlar gedərdi.

Əməm aydır:

—Ya sən nə cavab verdin?

Aruz aydır ki:

—Mərə qavat, biz Qazana düşməniliz -dedim.

Əməm aydır:

—Eyü demişsən.

Aruz aydır:

—Bəglər, ya siz nə deyirsiniz?

Bəglər aydır:

—Nə deyəlim? Çün sən Qazana düşmən oldun, biz də düşməniliz -
dedilər.

Aruz araya müşəf gətirdi. Həp bəglər əl urub, and içdilər:

—Sənin dostuna dost, düşməninə düşməniliz -dedilər.

Aruz cümlə bəgləri xəl'ətlədi, döndi aydır:

—Bəglər, Beyrək bizdən qız almışdır, göygümüzdür, amma Qaza-
nın inəğidir. Gəlsün bizi Qazanla barışdırsun -deyəlim Bizə müt'i olur-
sa xoş, olmaz isə, bən saqqalını tutayın, siz qılıc aşurın, paralaın, ara-
dan Beyrəgi götürəlim. Ondən sonra Qazan ilə işimiz xeyr ola -dedi.

Beyrəgə kağəz göndərdilər.

Beyrək odasında yigitlərlə yeyib-içirdi, Aruzdan adam gəldi. Salam
verdi, Beyrək əleyk aldı.

Aytdı:

—Xanım, Aruz sizə salam edir. Kərəm etsün Beyrək gəlsün Qa-
zanla bizi barışdırsun, deyir.

Beyrək:

—Xoş ola-dedi.

Atın çekdilər bindi. Qırq yigidlə Aruzun evinə g.

Daş Oğuz bəgləri otururkən girib, salam verdi.

Beyrəgə Aruz aydır:

—Bilmirsən səni nəyə qağırdıq?

Beyrək aydır:

—Nəyə qağırdınız?

Aruz aydır:

—Həp şol oturan bəglər Qazana asi olduq, and içdik.

Müşəf gətirdilər:

—Sən dəxi and iç -dedilər.

—Qazana mən asi olmazam -deyü, and içdi, söylədi.

Aydır:

—Mən Qazanın ne'mətini çox yemişəm,

Bilməzsəm gözüme dursun!

Qaraqocda qazlıq atına çox binmişəm,

Bilməzsəm mənə tabut olsun!

Yaxşı qaftanların çox geymişəm,

Bilməzsəm kəfənim olsun!

Ala bargah otağına çox girmişəm,

Bilməzsəm mənə zindan olsun!

Mən Qazandan dönməzəm, belli bilgil -dedi.

Beyrəgin saqqalını dutdu. Bəglər Beyrəyə qıyammədi.

Beyrək Aruz qağıdığın burada bildi, söyləmiş, aydır:

—Aruz mənə bu işi edəcəyin bilsəydim,

Qaraqoçda Qazlıq atıma binərdim

Əgni bərg demir donum geyərdim.

Qara polad üz qılıçım belimə bağlardım.

Alın-başa qont işiğim urardım.

Qarğu dalı altmış tutam sügümi əlimə alardım.

Ala gözlü bəgləri yanıma salardım.

Qavat, mən bu işi duysam sənə boylə gəlirmidim?

Aldayıban ər tutmaq övrət işidir,

Övrətindənmi ögrendin sən bu işi, qavat ?! -dedi.

Aruz aydır:

—Mərə hərzə-mərzə söyləmə! Qanına susama, gəl and iç! -dedi.

Beyrək aydır:

—Vallah, mən Qazan uqrına başım qomuşam, Qazandan

dönməzəm, gərkəsə yüz parə elə -dedi.

Aruz genə qağıdı, Beyrəyin saqqalını bərk tutdı, bəylərə baqdı.
Gördi kimse gəlməz.

Aruz qara polad üz qılıcın dartıb Beyrəgin sağ oyluğun çaldı, qara qana bulaşdı. Beyrəgin başı bükülü oldu.

Bəglər həp dağıldı. Hər kişi atlı atına bindi. Beyrəgi dəxi bindirdilər. Ardına adam bindirib qucaqladılar, qaçdılar.

Beyrəgi odasına yetirdilər. Cübbəsin üzərinə örtüdlər.

Beyrək burada söylədi, aydır:

—Yigittlərim, yerinizdən uru durun,

Ağ-boz atımın quyuğunu kəsin!

İri qobulu Ala dağdan dünnən aşun!

Aqındılı görklü suyu dəlib keçün!

Qazanın divanına çapub varın

Ağ çıxarıb, qara geyün.

Sən sağ ol, Beyrək öldi -deyin.

Ayızınız:

—Namərd Aruz dayından adam gəldi. Beyrəgi istəmiş. Ol dəxi varmış. Həp Daş Oğuz bəgləri yığnaq olmuş. Bilmədik yemə-icmə arasında müşhəf gətirdilər. Qazana biz asi olduq, and içdik, gəl sən dəxi and iç -dedilər, içmədi, mən Qazandən dönməzəm -dedi. Namərd dayın qağıdı. Beyrəgi qılıcladı. Qara qana bulaşdı, bükülü oldu.

Yarın qiyamət günündə mənim əlim Qazan xanın yaqasında olsun, mənim qanım Aruzda qoursa -dedi.

Bir dəxi söyləmiş, aydır:

—Yigittlərim, Aruz oğlu Basat gəlmədən,

Elim-günüm çapılma dan,

Qaytabanda dəvələrim bozlatmadan,

Qaraqoçda qazlıq atım kişnətmədən,

Ağca yüzlü qızım-gəlinim ünsüşmədən,

Ağca yüzlü görklümü

Aruz oğlu Basat gəlib almadan,

Elim-günüm çapmadan,

Qazan mənə yetişsün.

Mənim qanım Aruza qomasun!

Ağca yüzlü görklümü oğluna alı versün.

Axirət haqqını həlal etsün!

Beyrək padşahlar padşahı həqqə vasil oldu,

Bəlli bilsin-dedi.

Beyrəgin babasına, anasına xəbər oldu.

Ağ evi- eşigində şivən qopdı.

Qaza bənzər qızı-gəlini,

Ağ çıxardı, qara geydi.

Ağ-boz atının quyuğunu kəsdilər,

Qırq-əlli yigit, qara geyüb, göy sarındılar.

Qazan bəgə gəldilər.

Sarıqların yerə urdular.

Beyrək deyib, çox ağladılar.

Qazanın əlin öpdülər.

Sən sağ ol, Beyrək öldi -dedilər.

Namərd dayın al eləmiş,

Oxuyuban bizi aldılar. Vardıq, Daş Oğuz bəgləri sizə asi olmuşlar. Bilmədik, müşhəf gətirdilər:

—Biz Qazana asi olduq, sən dəxi bizə müt'i ol -dedilər. And içdilər.

Beyrək ətməyin basmadı. Onlara müt'i olmadı. Dayın namərd Aruz qağıdı, Beyrəyi oturduğu yerdə qılıcladı. Bir oyluğun düşürdi.

Sən sağ ol Xanım, Beyrək həqqə vasil oldu. Mənim qanım Aruza qolmasın -dedi, -dedilər.

Qazan bu xəbəri eşitdi. Dəstmal əlinə alıb, ökür-ökür ağladı, divanda zərlıq qıldı. Həp onda olan bəglər ağlaşdılar.

Qazan vardı odasına girdi. Yeddi gün divana çıqmadı. Ağladı oturdu.

Bəglər yığıldı divana gəldi.

Qazanın qardaşı Qaragünə aydır:

—Qılbaş, var ayıl ağam Qazan gəlsün çıqsun. Bir yigiddir sənin ucundan aramızdan əksildi.

Həm vəsiyyətlə eyləmiş:

—Mənim qanım qoymasın, alsın -demiş. Varalım düşməni haqlayalım di -dedi.

Qılbaş aydır:

—Sən qarındaşısan, sən var -dedi.

Əlhasıl ikisi belə vardılar. Qazanın odasına girdilər. Salam verdilər: —Sağ ol Xanım, -dedilər. Bir yigid aramızdan əksildi. Sənin yolunda baş verdi. Deyirəm qanın alalım. Həm sizə ismarlamış, mənim qanım alsun demiş. Ağlamaqla nəsnəmi olur? Dur gəl yuxarı, -dedilər.

Qazan aydır:

—Məsləhətdir. Tez cəbbəxanayı yüklətsünlər!

Həp bəglər həp binsünlər -dedi.

Cəmi bəglər bindi.

Qazanın Qonur atın çəkdiilər bindi. Borı çalındı, kos uruldu. Gecəgündüz demədilər, yortma oldu.

Aruza və cəmi Daş Oğuz bəglərinə xəbər oldu:

—İşdə Qazan gəldi -dedilər.

Onlar dəxi çəri dirib borı oğradıb Qazana qarşı gəldilər.

Üç oq, Boz oq qarşılaşdılar.

Aruz aydır:

—Mənim lç Oğuzda qırımım Qazan olsun!

Əmən aydır:

—Mənim qırımım Tərsuzamış olsun!

Alp Rüstəm aydır:

—Mənim qırımım Ənsə Qoça oğlu Oqçu olsun -dedi.

Hər biri bir qırım gözətdi. Alaylar bağlandı, qoşunlar düzüldü. Borular çalındı, tavillər döğüldü.

Aruz Qoça meydana at dəpdi. Qazana çağırıb:

—Mərə qavat, sən mənim qırımımsan. Sən gəl bərü -dedi.

Qazan qalqan yapındı. Süğüsün əlinə aldı, başı üzərinə çevirdi, aydır:

—Qavat, müxənnətlilə ər öldürmək necə olur, mən sənə gösətə-rəyim -dedi.

Aruz Qazan üzərinə at saldı. Qazanı qılıcladı. Zərrə qədər kəsdirmədi, ötə keçdi.

Növbət Qazana dəydi. Altmış tutam ala göndərin qoltuq qısdı, Aruza bir göndər urdı, köksündən yələbdək ötə keçdi. At üzərindən yərə saldı. Qarındaşı Qaragünəyə işarət etdi:

—Başın kəs! -dedi.

Qaragünə atdan endi, Aruzun başın kəsdi.

Daş Oğuz bəgləri bunu görüb həp atdan endilər. Qazanın ayağına düşdülər. Suçların dilədilər, əlin öpdülər.

Qazan suçların bağışladı. Beyrəkin qanın dayısından aldı. Aruzun evini çapdırdı, elini-gününi yəğmalatdı. Yigit bəglər doyum oldu.

Qazan gög alan çəməne çadır dikdirdi, otağın qurdu.

Dədəm Qorqud gəlübən şadlıq çaldı. Qazi ərənlər başına gəldigin ayıdı verdi:

—Qanı dediyim bəg ərənlər,

Dünya mənim dəyənlər.

Əcəl aldı, yer gizlədi,

Fani dünya kimə qaldı?

Gəlimli-gedimli dünya!

Son ucu ölümlü dünya!

Əlaqibət uzun yaşın ucu ölüm!

Axırı ayrılıq.

Yum verəyim, Xanım

—Ölüm vəqti gəldügendə ari imandan ayırməsün!

Ağ saqqallı baban yeri uçmaq olsun!

Ağ birçəkli anan yeri behşit oleun!

Qadir səni namərdə möhtac etməsün

Ağ alnında beş kəlmə dua qıldıq, qəbul olsun!

"Amin, amin" dəyənlər didar görsün!

Yığışdırsun, dürüşdürsün, günahınızı Məhəmməd Mustafayə bağışlasun, Xanım hey!

Təmmət

444

"KİTABI-DƏDƏM QORQUD"DAKI ARXAİK VƏ ÇƏTİN SÖZLƏRİN LÜĞƏTİ

"Kitabi-Dədə Qorqud" qədim dövrlərdən başlamış ən yaxını 5-əsr bundan əvvəldəki Azərbaycan xalq dilinin səciyyəvi əlamətlərini özündə əks etdirmişdir. Arxaizm və məndəki imla pozuntuları üzündən nəşirlər adətən kitabın sonunda təshihlər və lüğət verirlər. H. Araslı, Müəllim Rifət, Orhan Şaiq və s. məhz belə etmişlər. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarının dili" adlı əsərinin sonundakı qeyddən aydınlaşdığına görə prof. Ə. Dəmirçizadə də "Kitabi-Dədə Qorqud"un lüğəti" adlı ayrıca bir əsər üzərində işləyirdi. Orhan Şaiq 1938-ci ildə nəşr etdirdiyi "Dədə Qorqud" kitabında dastanın izahlı sözlüyünü vermiş, 1973-cü ildə isə yenidən çox geniş şəkildə işlədiyi mükəmməl çapında sözlüyü daha da təkmilləşdirmişdi.

M. Erginin "Kitabi-Dədə Qorqud" haqqındakı ikicildlik tədqiqat əsərinin 1963-cü ildə Ankarada çıxan 483 səhifədən ibarət son cildi ancaq "sözlük" və qrammatik təhlildən ibarətdir. O, bu cildi 1965-ci ildə ayrıca kitab halında da təkrar çap etdirmişdir. Bəzi yanlış izahlarına baxmayaraq, Erginin bu cildləri "Kitabi-Dədə Qorqud" haqqında indiyədək yazılmış ən dəyərli tədqiqat əsərlərindən biridir. H. Araslı da üç dəfə hazırladığı Bakı nəşrlərində müxtəsər lüğət və şərh vermişdir. Biz də dastanın uşaqlar üçün işlədiyimiz 1980-ci il çapında nadir sözlərin lüğətini vermişik. Arxaik və çətin sözlərin və toponimlərin izahından ibarət olan hazırkı lüğət "Kitabi-Dədə Qorqud" üzərindəki çoxillik tədqiqatımızla aydınlaşdırdığımız yeni sözlərlə daha da zənginləşdirilmişdir.

A

Abdest-Namazdan əvvəl əl-üzün yuyulması, dəstəmaz.
 Avaz - Səs.
 Aqın-Yürüş, basqın.
 Aq- Böyük, geniş, uca
 Ağa yel- Böyük ağıl, qoyun saxlanılan yer.
 Ağac-Məsafə ölçüsü, atlı gedişlə 7 km, piyada 4 km
 Ağzı duvalı - Xeyrxah, düzəməli adam.
 Ağız - Sərhəd.
 Ağıl - Qoyunun keçələdiyi, yatdığı yer.
 Ağır - Əziz, qiymətli.
 Ağırılmaq - Əzizləmək.
 Ağlağan - Azərbaycan - Gürcüstan sərhədində dağ.
 Ağsunqar - Ağ sonqar quşu, qartal.
 Ağca - Böyükca, iricə
 Adaxlu - Nişanlı.
 Azim - Böyük, nəhəng.
 Aznavur - Gürcü əsilzadəsi.
 Azuq - Azuqa, yemək ehtiyatı.
 Aışə - Məhəmməd peyğəmbərin arvadı.
 Aya - İc sahə, sapandın daş qoyulan yeri.
 Ayaq - Qədəh, bədə.
 Ayasofiya - Kilsə.
 Ayqır - Cavan erkək at.
 Ayıtmaq - Demək, söyləmək.
 Ayıtışmaq - Söyləşmək, danışmaq.
 Ayna - Cümə axşamı, adna günü.
 Ayrid - Ayrıc. Yolların ayrıldığı yer.
 Ayruq - Ayrısı, başqası, özgəsi.
 Al - 1/Hiyə, kələk; 2/ qırmızı rəng; 3/nəsil.
 Ala - 1 /Böyük; 2/ tərəf; 3/ uca, yuxarı.
 Aladanla - Alaqaranlıq. səhər açılan vaxt.
 Alalmaq - Qızarmaq, pörtmək.
 Alar sabah - Ala sabah, səhər çağı.
 Aldamaq - Aldatmaq.
 Alan - Sahə, açıq yer, düzənlik
 Alı vermək - Boşlamaq, buraxmaq.
 Allahü Səməd - Əbədi yaşayan Allah.
 Alp - Qəhrəman, igid.
 Altı perli gürz - Şeşpər, qədim silah növlərindən biri.
 Altun - Qızıl.
 Altun-axça - Qızıl-gümüş.
 Aman - Bağışlanmaq.
 Amin - Duamızı qəbul et.
 An- Anmaq, dilə gətirmək, düşüncə.
 Ana - Ona, oraya. İşarə əvəzlili.
 Anarmaq - Döndərmək, çevirmək.
 Anaru - O tərəf, qabaq tərəf.
 Anda - Onda, orada.
 Andan- Ondan, ordan.
 Andırmaq - Adını çəkmək, yada salmaq.
 Anmaq - Yada salmaq, xatırlamaq.
 Ansızın - O dem, qəflədən.
 Apul-apul- İki tərəfə sallanaraq yüyürmək, yorta- yorta yüyürmək (ayılə- ayılə).
 Arqış - 1) Qərblərdə olanın arxasınca göndərilən adam; 2) karvançı
 Ard - Arxa
 Aru, ari - Təmiz, pak.

Asımanlı göy - Uca göy.
 Atı vermək - Atmaq, tullamaq.
 Axirət - Dini baxışa görə, ölürlərin yenidən dirilib yaşayacağı o biri dünya.
 Axır separə - 30 cüz Qur'anın sonuncu cüzü xətm.
 Axça - Pul, gümüş.
 Aşiq - 1) Aşiq, sevən; 2) Dəmir başlıq; 3) Topuq; 4) Toppuz, qədim silah növlərindən biri, çomaq.
 Aşıqlamaq - Aşiq olmaq, sevmək.
 Aşut - Keçid, aşırım.
 B
 Baba - Ata.
 Baqdadı - Düz, yastı.
 Baqdama - Sarıq, qurşaq.
 Baqi - Əbədi, qalan.
 Baqir - Paxır, mis.
 Baqır - İki döşün arası, çayun.
 Baqır basmaq - Əlləri sinədə çarpazlayıb baş əyməklə salam vermək.
 Badyə - Bayda, böyük mis qab.
 Bazlamac - Fətir, sacda bişirilmiş çörək.
 Bazirgan - Sövdəgər, tacir, böyük alverçi.
 Bay - Böyük, dövlətli.
 Baya - Bəyaq, bir az əvvəl.
 Bayaqlı - Səfih.
 Bayat - Bayat eli. Qədim oquz boylarından biri.
 Bayımaq - Varlanmaq, böyümək.
 Bakir - bütöv, pak.
 Balciq - Qılincin dəstəyi.
 Bam - Yüksəklik, uca yer, təpə, üst.
 Ban - 1/ Evin üstü, uca, yuxarı, 2/ Əzan, 3) Xoruzun banlaması
 Ban banlatmaq - Əzan çəkdirmək.
 Banlamaq - Çağırmaq.
 Banu - Xanım.
 Baraq - Gödək, it adı.
 Bargah - Saray, hökmdarın idarəsi.
 Batman - 8 kiloqram ağırlığında çəki vahidi.
 Baha - Qiymət, qiymətdən artıq.
 Bahadır - Qəhrəman, iyid.
 Bədi - Cəld, tez.
 Bəbək - Bəbə, körpə.
 Bəqa - Əbədi
 Bəddöy - Cins, əsil.
 Bəy - 1) Böyük, 2) el, oba.
 Bəyim - Böyüküm. Həm kişi və həm də qadına müraciətlə işlənir.
 Bəyan etmək - Bildirmək, demək.
 Bəyden-bəyə - Eldən-elə, obadan-obaya.
 Bəkləmək - Gözləmək
 Bəlmək - Görünmək, üzə çıxmaq.
 Bənciliyin - Mənim kimi.
 Bəhri qotaz - Qədim türk süvarilərinin atın boğazından asdığı qotaz; (Deniz atının yaxud Tibet öküzünün quyruğundan düzəldilmiş).
 Bid'et - Adətdən xaric.
 Bizəval - Qorxusuz, bəlasız.
 Bile, belə - İlə, birlikdə
 Bilesinə - Arxasınca.
 Biliyi yetmək - Əqlini itirmək.
 Bilek - Oqluq, ox qabı, sadaq.
 Binar - Bulaq.
 Binəd - binnət - Minik, minilən.

Birle - ilə, birlikdə
 Birçək - Saçın üzə tökülən hissəsi, qabaq hissəsi.
 Bisərek - Erkək dəvə. Güclü nər.
 Bitəkölöf - Soruşmadan, icazəsiz, qəflətən.
 Bitərli - Bitki, yaşıllıq.
 Boğazlamaq - Kəsmək, başını kəsmək.
 Boğma - Boğmaca, boğazın qovuşması, xəstəlik.
 Bozac - Bözuntul.
 Bozlamaq - Bağıрмаq, anqırmaq
 Boz oq - Oquzların bir qolu.
 Boy - 1) Qəbilə, 2) dastan, 3) Hissə, 4) tərəf, yan.
 Boylamaq - Dastan söyləmək.
 Bolay ki... - Olar ki...
 Boyuna aldı - Yanına aldı.
 Boru - Şəypur, hərbi musiqi aləti, gərənay.
 Böyənək - Heyvanları sancan iri milçək, yaxud bəldə dəri altında əmələ gələn qurd.
 Börk - Papaq.
 Bu qatla - Bu dəfə.
 Buğa - İri çöngə, gələ.
 Buqaqu - Buxov, atın ayaqlarına bağlanan dəmir.
 Buğra - Erkək dəvə.
 Buğur - Bu uğur, bu dəfə.
 Bul, bulmaq - Tapmaq.
 Bula gör - Tap.
 Buluşmaq - Tapışmaq, görüşmək.
 Bun - Sıxıntı, zəiflik.
 Bunalmaq - Sarsılmaq, zəifləmək.
 Buncilayın - bunun kimi.
 Burqama - Burmaq, qalın meşəlikdə ağacın budağını əyib sındırmaqla özünə yol açmaq.
 Burcuq burcuq - Damcı- damcı
 Bükülü- olmaq- Məğlub olmaq
 Bükələk- Boğanaq, burulğan.
 Büt- Ağacdən düzəldilən ilahə.
 Bütəxana - Bütlərin qoyulduğu yer. Büt-pərəstlərin ibadətگاهی.
 V
 Vaqle - Yuxu görmək.
 Varmaq - Getmək.
 Vasil- Yetişmək, çatmaq, qovuşmaq.
 Valir - Artıq, bol, seçilmiş.
 Ve'də - Möhlət, söz vermək.
 Veli - Amma.
 Velayət, vilayət- Möcüzə, həqiqətdən kənar hadisə.
 Vech 1) Üz, çöhrə, 2) aydın, 3) nəticə.

Q
 Qab- Qaba, uca, böyük.
 Qaba- İri, uca, yüksək.
 Qavğa- Vuruşma, döyüş.
 Qavat - Əbləh, sarsaq.
 Qavramaq, qıvrımaq- Yaxalamaq, tutmaq.
 Qaqımaq- Vurmaq, hirslenmək.
 Qaqırmaq - Çağıрмаq
 Qada- Bəla, fəlakət.
 Qadir - Qüdrətli, güclü.
 Qazavat - Müharibə, müqəddəs hərbi.
 Qazi - İnzibati başçı.
 Qazlıq - Dağ adıdır.
 Qazlıq at - Qazlıq dağda saxlanılan. Atların bir cinsi.

Dadım - Yardım, kömək.
Daz - Çılpaq.
Day - İki illik at balası /erkək/
Dal - Budaq, şaxə, kol.
Dələmaq - dişləməklə cızmaq (quduz itin qapması).
Dalbınmaq - Çırpınmaq.
Dam - 1/ Ev, tövlə, hin. 2. Tələ.
Damu - Cəhənnəm.
Dan - Səhər.
Danla - Səhər erkən.
Dan - dənşiq - Sövdələşmək.
Danmaq - yığıdırmaq, yığmaq, qarət etmək.
Daş/Dış/ - Çöl, bayır.
Daş Oquz - Çöl Oquz, Qalın Oquzun ikinci yarısı.
Deyü - Deyə, deyib.
Dekeç - Deyən kimi.
Degil mana - Mənə deyil.
Dədə - Baba, atanın atası.
Dek - Pıçiltılı söhbət.
Dəgenək - Əl ağacı, çomaq.
Dekli - Dək, kimi.
Dəmirən - Oxun ucundakı sivri dəmir hissə.
Dəmir don - Zirehli paltar.
Dən dinləmək - Qulaq falına çıxmaq, ilk eşitdiyi sözü yozmaq.
Dəpmək - Təpmək, təpməçə, döymək, vurmaq.
Dərbənd - Dağ keçidi, şəhər adı.
Dərviş - 1) Kasıb, yoxsul, 2) İmam Əlinin adına qəsidlər oxuyan məddah.
Dərmək - Toplamaq.
Dərinək - Ağıl, götürüm, düşüncə.
Dəməksiz - Ağılsız.
Dəpərə çalmaq - Təpərək çalmaq, vurmaq.
Dərsinmək - Qorxmaq- çəkinmək.
Destur - İcazə, izin, əmr.
Dəfti - Dərhal, o dəm.
Di - İndi, vaxt.
Dib - Orta.
Divan - Böyük dövlət məclisi, inzibati dövlət idarəsi.
Dıdar - Görünüş, üz, müqəddəs üz.
Dizçük - Dizbağı, dizlik.
Dikmək - Tikmək.
Dilək - İstək, arzu.
Dirinek - Toplantı, yığıncaq, şadlıq məclisi.
Dışarı - Bayır, çöl.
Doqquzlama - Çuxa, palto növü.
Doyum - Qənimət, müharibədə ələ keçirilən qiymətli şeylər.
Dolab - dolu.
Don - Paltar.
Donatmaq - Geyindirmək.
Dolanbaz - Əl ağacını fırlayıb atmaq.
Dorum - Törüm, Köşək, dəvə balası.
Düri - Qızıl qəhvəyi rəng.
Dövlət - Ağıl, variiyyət.
Dölbənd - Şərf, dolaq.
Dölüm - Nesil, cins.
Duva - Dindarların müəyyən istək üçün Allaha yalvarması, qurandan oxunan bəzi parçalar.
Duvax - Gəlinlik örpəyi.
Durqurmaq - Dayandırmaq.
Dururun - Dururam.

Duş - Yuxu görmək.
Duşaq - Buxov.
Düğün - Toy.
Düldül - Məhəmməd peyğəmbərin Əliyə bağışladığı qatının adıdır.
Dün - Gecə
Dünyəlikdə - Bu dünyada.
Dünlə - Gecəikən.
Dünlük - Qapı- pəncərə, kölgəlik.
Dün bucüğü - Gecənin bir vaxtı.
Düp - Dib, mərkəz, orta.
Dürlü - Cürbəcür.
Dürtüşmək - Üzbəüz vuruşmaq, dartışmaq, bir- birinə soxulmaq.
Dürüşmək - Çalışmaq, çarpışmaq.
Düşürmək - Yığmaq, toplamaq.

E

Evərmək - Evləndirmək.
Eyü - Yaxşı.
Eş, eş - Yaxın köməkçi, yoldaş, əlaltında olanlar.
Eşik - Çöl, qapının qabağı

Ə

Əbrişim - İpək.
Əvət - Əlbəttə.
Ədəblənmək - Utanmaq, çəkinmək.
Ədük - Çəkmə.
Əzvay - Sarsaq.
Əyal - Övlad, ailə üzvü.
Əygüli - qabırqalı
Əyər - Yəhər.
Əyyam - Günlər, dövr.
Əgin - Paltar, geyim, çiyin.
Əklənmək - Dayanmaq, düşmək.
Əlaqibət - Ən son, nəhayət.
Əlhəmdülilləh - Allaha şükür.
Əməl - İş, hərəkət.
Əmmə - Quranın 30-cu cüzünün ilk ayəsi.
Əmənnə Sədəqna - İnandıq, təsdiq etdik.
Əmir raxur - Atabaxanların başçısı. Baş mehlər.
Ənik - Ət yeyən yırtıcı heyvanların küçüyü.
Ənsə - Başın dal hissəsi, peysər.
Ənsişmək - Sızıldamaq, ağlamaq.
Ər - Kişi, adam, igid.
Ərqic - Arxac, qoyunların daldalandığı yer.
Ərquf - Köndələn.
Ərdəm - Mərifət, hünər.
Ərdil - Kişi ürəkli.
Ərdəmli - hünərli.
Ərəbi - Ərəb cinsi.
Ərən - Qəhrəman, igid.
Ərəfat - Məkkədə qurban kəsilən yer.
Ərgenlik - Qadının kişiye verdiyi ilk geyim hədiyyəsi.
Ərilənmək - Qayğı çəkmək.
Ərik - Adamlıq, kişilik.
Ərmağan - hədiyyə, bəxşiş.
Ərcil - Dikbaş, azqın.
Ərş - Göy.
Əsa - Əl ağacı.
Əsən - Sağ-salamat

Əski- Köhnə.
Əsrük- sərxoş.
Ətmək- Çörek
Əhəd- Bir.
Əhl- Cins, əsil.

Z

Zaval- Bəla, dərd.
Zari- Zarımaq, səslə ağlamaq.
Zəbun- Məğlub, gücdən düşmüş.
Zəlil- Zillətə düşmüş, ağır vəziyyətdə olmaq.
Zərb- Vurmaq, zərbə.
Zəhm- Ağırliq, təzyiq.
Ziyada- Artıq.
Zirüzeber- Alt- üst.
Zülfqar- İki üzü də kəsən qılınc: Məhəmməd peyğəmbərin Əliyə bağışladığını deyirlər.
Zühur etmək- Üzə çıxmaq.

I

İbrət-ələmək-qorxmaq, diksinmək.
İqlim- Ölkə.
İzzət- Qiymət, hörmət.
İkindi- Günürtadan sonra.
İlqamaq- Atlarla çapqın etmək.
İlqar- Basqın, hücum.
İlən- İlə.
İlətmək- Aparmaq.
İlməklı- Bağlı, ilişikli.
İltifat- İncəlik, xoşluq, hörmət.
İlxı- At sürüsü.
İlham- Tə'sir.
İman- İdeya, inam.
İmrənək- Yaxınlaşmaq, sevmək.
İmrənci- Həvəskar, sevən, əziz.
İnaq- Ən inanılmış, yaxın adam.
İnayət- Ehtiram, ehsan, rəhm.
İnşəallah- Allah qoysa.
İraq- Uzaq.
İrışmək- Çatmaq, yetişmək.
İrmaq- Çay, arx, bulaq çeşmə.
İrmək- Daxil olmaq, girmək.
İsirmək- Dışləmək.
İsmi- ə'zəm- Dua, dini kəlam.
İssi- yiyəsi.
İssiz- sahibsiz.
İt ürməklı- İt kimi hürən.
İstehsan- Tərifə layiq.
İttifaq- 1) Qəfil; 2) Birlik.
İttifaqon- Bütünlüklə.
İztirari- Kövrəlmiş, istər- istəməz, zərurət.
İç- Ürək, qəlb.
İçət- İçilən.
İçin- 1/ Səliqəli; 2) Gizlinca.
İşq- Polad dəbilqə, hərbi baş geyimi.
İşdə- hazırda.
İşrət- Keyf.

Y

Ya- Ey
Yab-yab- yavaş-yavaş.

Yaban- Çöl, səhra.
Yavru- Bala, körpə.
Yavuş- Yaxın.
Yavuşlu- Nişanlı.
Yavuz- Qəzəbli, qəddar.
Yağışmaq- Ölçüdə düz gəlmək, bab olmaq.
Yağı- Düşmən.
Yağmur- Yağış.
Yadıq- yaraq- Yar -Yaraq, silahlar.
Yazı- Çöl, düz, səhra.
Yazın- Yaz çağı.
Yay- Oxatan silah.
Yayan- piyadə.
Yayqanmaq- Yayxanmaq, çabalamaq, yayınmaq.
Yayla- Yaylaq.
Yaylım- Otlaq.
Yayxınmaq- Dəlğa kimi hərəkətə gəlmək, yayılıaraq gəlmək, qaçmaq.
Yalab- Yalav, parılı.
Yalı- Kimi, tək.
Yalincıq- Çılpaq.
Yanal- Yan əl, yan tərəf.
Yap- Lap.
Yapuq- 1) Yəhərin yastığı, 2) At çulu, 3) Paltarın boyunuğu.
Yapınmaq- Qapamaq, başını dıfmaq, bürünmək.
Yapmaq- Düzəltmək, etmək.
Yaraq- Silah.
Yaran- Dostlar.
Yarımaq- Xoşbəxt olmaq.
Yarın- Sabahki, gələcək.
Yarçımmaq- Məqsədə çatmaq, arzuya yetmək.
Yasaq- Qadağan.
Yasin- Qur'anın 36-cı surəsi.
Yalaq- Yurt, daimi düşərgə yeri.
Yaxmaq- Yandırmaq, alışdırmaq.
Yaşlamaq- Yaşayıb ömrü başa vurmaq.
Yaşmaq- Yarımörtük, qadınların üzlərinin bir hissəsini yaylıqla örtmələri.
Yaşurmaq- Saxlamaq, gizləmək.
Yedək- Arxa, araxaya almaq, arxasınca aparmaq.
Yedəkləmək- Arxasına iplə bağlayıb aparmaq.
Yezidler- İmam Hüseynin qatilləri.
Yek, yey- Yaxşı.
Yeyrek- Daha yaxşı.
Yələk- Oxun qanadları, gerisindəki tük pərlər.
Yələkli- Qanadlı, pərli.
Yələn- Üfüq, qıraq.
Yetmə- Saz havalarından biri.
Yel, Yelisi, - Yal, atın yalı.
Yen- Paltarın qol ələyi.
Yenəm- Durmadan, yenə.
Yengə- 1) Qardaş arvadı, 2) Gəlinin köçərkən yanında gedən, qadın.
Yenmək- Məğlub etmək.
Yesir- Əsir.
Yetir- Məhsul, bəhrə, nəsil.
Yetman- Yetmiş, qoçaq.
Yəğma- Qarət, talan.
Yəğmalatmaq- Yəğma eldirmək, paylamaq.
Yəxni- Ət qovurması.
Yəşarmaq- Göyermək, üzə çıxmaq.

Yikirmi - İyirmi.

Yil - İl.

Yığanaq - Kütlə, topa.

Yılqamaq - Səyirmək, atlı dəstəsinin hücumu.

Yırqamaq - Yırğalamaq, sallamaq.

Yovşan - Xoş qoxulu çöl bitkisi.

Yoğrulmaq - Zərbədən əzilib içəri batmaq.

Yoğud - Qatıq, süd- qatıq doğraması, (tam üyüşməmiş qatıq, indiki mə'nada gəfir).

Yolaqçı - Yolçu.

Yolun qıyası - Yolun keçidi, qarşısı.

Yond - Al.

Yorqa - Atın asta- asta rahat yürüşü.

Yorma - Yozmaq, izah etmək.

Yön - Qarşı tərəf, irəli.

Yular - Cilov, buruntaq.

Yum - Sonluq, alqış.

Yum vermək - Xeyir - dua vermək, alqış etmək.

Yovmuş - sakit, dinc, yovumuş.

Yundi - Yaxanlı, it yalı.

Yurt - Daimi düşərgə, məskən.

Yüklət - Yükləyən.

Yüklü - hamilə.

Yürütmək - Davam eldirmək, qorumaq.

K

Kahıl - tənbel, yaşlı.

Kedi - Pişik.

Keyik - dağ keçisi.

Kəlb - İl, köpek.

Kəmal - Ağıl, tamam, bütöv.

Keməndər - Təkne, ağacdan yonulmuş çörək qabı.

Kəndü - Özü.

Kəndüyü - Özünü.

Kəndünün - Özünün.

Kəndüsünə - Özünə.

Kepenek - Yapıncı.

Kəsim - Kəsmək, şərtləşdirilmiş norma.

Kərəm - Rəhm, bağışlamaq.

Kərə - Təkrar.

Kərtmək - Çərtmək, ağacda kəsik açmaqla əhd etmək.

"Kilabi- Dədəm Qorqud, əla lisanə- tayifeyi - oğuzan" .Drezden əlyazmasının üzərində abidənin əslində dastanın adı deyil, onu ilk dəfə görüb, siyahıya salan bibliografin təxmini, izahlı adlandırmasıdır. Xalq arasında bu dastan həç zaman belə adlanmamışdır. Bizim tədqiqatımıza görə isə "Oğuznamə" olmuşdur ki, bu da əslində oğuzların bədii tarixidir. Bizim tədqiqatımıza görə isə "Kilabi- Dədə Qorqud" keçmiş Aran- Albaniyanın bədii tarixidir.

Kiçil - kiçik

Kiş - Ox qoyulan yer, sadaq.

Kişil - İnsan, kişi.

Kos - Naqara

Köşk - Saray, otaq.

Kükremək - Əsəbiləşmək, hirslenib qalxmaq.

Küləh - Papaq

Kür - Ərköyün, azqın, dəcəl.

Kürsü - Köyün ən yuxarı qatı.

Küpe - Sırğa.

Küfr - Allaha asi olmaq, qarşı çıxmaq, dinsiz.

G

Gedirmək - Uzaqlaşdırmaq, çəkmək, götürmək.

Gən yaxa- uzaq, kənar.

Gerü - Yenə, təkrar.

Gecəlik- Gecə geyimi.

Gedik- Keçid aşırım.

Göz - 1) Dərə. 2) Haça uclu, oxun girişə taxılan haça yeri.

Gözləmək - Oxu girişə taxmaq, doldurmaq.

Gələci - Məsləhət, rəy, tədbir.

Gəlim - Gəliş, yaşamaq.

Gənəşmək- Müzakirə etmək.

Günəz - Gün döyən yerlər, susuz yerlər.

Gərdək- Pərdə, gəlin otağına çəkilən qırmızı pərdə.

Gərək - Lazım, gərək olmaq.

Gərinmək - Dara çəkilmək.

Gizildəmək- Daxildə ağrımaq, sızıltı.

Gor- Qəbir

Görbuz - Kobud, qaba.

Göz qaçmaq - Göz vurmaq.

Gözçü - Gözətçi.

Gözükmək - Görünmək.

Göyü - Yeznə, kürəkən.

Gökəz - Yaşillıq

Gömlümək - Yerə batmaq.

Görgeç - Görçək.

Görk - Gözəllik, görkəm.

Görük - Gözəl.

Güvələmək - Güvələmək, yemək, aşırmaq.

Güvələk - İri qab, qazan.

Güdə - Gödək, qısa.

Güz - Payız.

Güzün - Payız çağ.

Küyükü - Yeznə /Qayınata üçün/

Gümec - Gömbəc, kömbə, yumru çörək.

Günlük - Çətir, artırma, qapı pərdəsi.

Gürəş - Güleş, güləşmək.

Gürz - Başı toppuzlu qədim silah.

L

Lailaheillallah, Məhəmmədən resulillah - Allahdan başqa allah yoxdur, Məhəmməd onun peyğəmbəridir.

Lakırtı - Boş əyləncə, işrət

Leşker- Qoşun.

Ləhzə - An, ən qısa vaxt.

M

Maqsud - Məqsəd, arzu.

Maya - Dişi dəvə.

Mahmız - Atı vurmaq üçün ayaqqabının dəvəsinə geydirilən düyməli dəmir halqadır.

Maşraba - Su qabı.

Məbud - Müqəddəs, Allah.

Məğmun - Kor, şikəst.

Mədəd - Kömək

Məlik - Hökmdar, Xilafətin tabeliyindəki xristian vilayətlərindəki hakimlər.

Mə'lul - Qəmgin, dərddi.

Mə'lun - Lə'nəyə gəlmiş.

Məlhəm - Dərman.

Mərə - Əyə, ədə.

Məhbub - Sevimli, gözəl.
 Məhəl - Ara, vaxt, dem.
 Miskin - Yazıq.
 Mö'mün - Dindar, günahsız.
 Munis - Dost.
 Muştucu - Muştuluqçu, müjdəçi.
 Muştuluq - Xoş xəbər.
 Müqabil - Qarşı, hərif.
 Müdara - Rəftar, keçirmək, dolanmaq, qənaət.
 Müt'i - Təbə.
 Mürüvvət - İnsaf, rəhm.
 Mürəssə - Bəzəkli.
 Müstəcəb - Yerinə yetmək, qəbul olmaq.
 Müşef - Qur'an.
 Mühəb - Sevmə, aşiq.
 Muxalifət - Ziddiyyət, əksilik.
 Muxənnət - Nəmərd, alçaq, əclaf.

N

Nayib - Vəkil, müavin.
 Nakəs - Alçaq, nakışı.
 Nəvalə - Nəvələr.
 Neqqarə - Nağara.
 Nəzir - Bir şeyi nəzərdə tutub yoxsula, dilənçiy və müqəddeslərə pul, yaxud mal vermək.
 Nər - Erkək dəvə.
 Nə'rə - Qışqırıq.
 Nəsb - Qismət.
 Nəsnə - Şey.
 Nəsin? - nəyin?
 Niqab - Üzə tutulan pərdə, rübənd.
 Nigah - Baxış.
 Nigar - Yazı, naxış.

O

Oqramaq - Kişnəmək.
 Oqurdaq - Çalmaq. Boru oqurdaq - boru çalmaq.
 Oğuz - El, vətən, yurd, ölkə, xalq, şəxs adı.
 Oğuzname - Dəstən, Oğuz haqqında kitab.
 Oqçu - Əsgər.
 Oğrun - Gizli.
 Oda - Otaq.
 Ozan - Saz aşığı, bilici.
 Oyama - Oyatmaq.
 Oyluq - Qılça.
 Oynaş - Əxlaqsız qadının kişi dostu.
 Ol - O.
 Olur - Məskən, yaşayış yeri.
 Omuz - Çiyin.
 Onatmaq - Qarşılamaq, irəli çəkmək, qabağa aparmaq.
 Orğan - Örkən, yundan toxunmuş uzun və enli ip.
 Ordu - Yurd, mərkəz.
 Orman - Meşə.
 Ortac - Şəri, varis.
 Osanmaq - Təngə gəlmək, cana doymaq.
 Oxlu - Nişanlı.
 Oxumaq - Məktub yazmaqla çağırmaq.
 Ocaq - Nəsil, ev, ailə, qəbilə.

Ö

Övrət - Qadın, arvad.
 Övsəl - Dabaq, heyvanlarda xəstəlik.
 Öylə - Günrotə.
 Öynə 1) Günrotə. 2) Səmic, kasa, qab.
 Ökəc - İkillik qoyun.
 Öksüz - Yetim.
 Ölüsmək - Bölüşmək.
 Ön - Qabaq.
 Önelmək - Sağalmaq.
 Önmək - Qabağa aparmaq, rastlaşdırmaq, tə'mir etmək.
 Önmək - Yaxınlaşmaq, qabağa getmək.
 Öncə - Diz.
 Ören - Xaraba.
 Ötə - Qabaq.
 Ötün - Sayılan, işlək, sözü keçən.
 Ötmək - Oxumaq.

P

Payəndə - Davamlı.
 Para - Pul.
 Paxır - Mis.
 Paşa - General.
 Pencək - Beşdə bir.
 Per - Qanad.
 Pervaz - Uçmaq.
 Pərçin etmək - Güclə yerləşdirmək.
 Pəhlü - Yan.
 Pinar - Bulaq.
 Pir - Qoca.
 Puta - Nişan.
 Püsərek - Sis, duman.

R

Rebb - Allah.
 Revan - Axan, gedən.
 Resul - Elçi, peyğəmbər.
 Rehm - Ana bətni, uşaqlıq.
 Rizq - Gündəlik yemək, qismət.
 Rükət - Namazın hissələri.

S

Savaş - Vuruş.
 Savulmaq - Çekilmək, kənarda durmaq, qurtarmaq.
 Saqar - Zağar, iri, qarınlı, göhlən.
 Sağac - Sac.
 Sağdış - Toyda bəyin sağında oturan yoldaşı.
 Saqınmaq - Qorunma, çekilmək.
 Saqış - Haqq- hesab.
 Saqış günü - Qiyamət, dini baxışa görə, ölümlərin yenidən dirilib, Allah önündə haqq- hesab verəcəyi gün.
 Sağinc - Düşünce, fikir, məqsəd.
 Sağraq - Qədəh, piyalə.
 Saqn - Omba.
 Sadaq - Ox qabı.
 Saz - Qamış, qamışlıq.
 Say - Düz, düzgün, seçilmiş.
 Sayvan - Seyvan, kölgəlik, çadır.
 Saylu - Məşhur.
 Sayımaq - Oxumaq, cəhcəh vurmaq.

Gayru-Xəstə.
 Salı vermək. - Boşlamaq, buraxmaq.
 Sallaxana - Heyvan kəsilmə yer.
 Salavat - Dua.
 Salı - Buraxılmaq.
 Salqım - Sərin yel.
 Salur - Qədim 24 oğuz boyundan biri.
 Sam yeli - Afrikada əsən zəhərli külək.
 Saman - Var- dövlət.
 Samur - Pələng cinsli xəzli yırtıcı.
 Sarıcaq - Vilayət, ordu bölüyü (qırx minlik bölmə) , bayraq.
 Sapa - Səfəli.
 Sapan - Daşatan.
 Sarvan - Dəvəni arxasınca çəkən adam, karvanbaşı, dəvə çobanı, öküz çobanı.
 Sarıq - Qədimdə kişilərin başlarına və bellərinə sarıdığı uzun parça dolaq.
 Sarp - Sərt, dik.
 Sası - Mürdar.
 Şəhəbə - Nümayəndə, təbliğatçı arxadaş, yoldaş.
 Şədeqə - Ehsan, dilənçi payı.
 Səgrimək 1/ Cəhcəhlə oxumaq, 2/ Atı sürətlə çapmaq
 Səlvə - Sərv, şam ağacı.
 Səməd - hər yeri əhatə edən, / Allahın bir adı/.
 Sənə yazığı yox - Sənə dəxli yox.
 Sərver - Başçı.
 Sərmuzə - Qadın başmağı.
 Sərmirmək - Diksinmək, sıçramaq.
 Sərpmək - Çıxarmaq, açmaq.
 Sərhəng - Başçı, polkovnik.
 Sərçəsmə - Bulaq başı.
 Səttar - Örtən, pərdələyən.
 Səxt olmaq - Pərt olmaq, acıqlanmaq.
 Sıdıq - Pak, təmiz.
 Sıddıq - Ən inanılmış, sədaqətli, ən təmiz, ən pak.
 Simiz - Kök.
 Sinek - Milçək, ağcaqanad.
 Sinir - Əsəb.
 Sığır - Qaramal.
 Sığirtmaçı - Naxırçı.
 Sırnaçı - Zurnaçı.
 Sırça barmaq - Çeçələ barmaq.
 So, sov - Kök, nəsil, Soy
 Sovmaq - Rədd etmək, qurtarmaq.
 Soqmaq - Sancmaq, ilan vurmaq.
 Soqman - Çəkme.
 Soqulmaq - Qurtarmaq, qurumaq.
 Soy - 1/ Kök, nəsil; 2/ Söz, şe'r, dastan.
 Söyləmə - Qoşma, şe'r.
 Səkməz - Keçə bilməz.
 Sultan - Böyük, ulu.
 Sultansuz - Soltanı yandıran, ə'la, gözəl.
 Sunqur - Şonqar, şahin.
 Sunmaq - İrəli uzatmaq, vermək.
 Sunc - Nişan, damğa.
 Susalmaq - Zəifləmək, gücdən düşmək.
 Suç - Günah.
 Süklük - Şiş.
 Sür, Sur - Uzun.
 Sürmək - Yönmək, aparmaq.

Sürəhl - Şərab qabı, qrafın.
 Süsərmək - Ayırmaq, almaq, tərək etmək.
 Süsmək - Deşmək, dəlmək.
 Süfrə yaymaq - Süfrə açmaq.

T

Ta'ala - Ulu, uca.
 Tavlanbaz - Ağacı fırlayıb atmaq.
 Tazı - Av iti, bir cins it.
 Talamaq - Qarət etmək.
 Tanıq - Şahid, tanıyan.
 Taraqqə - Partlama, partlayıcı, oyuncaq.
 Tatar - Orta əsrlərdə azəri türklərinin bir adı.
 Təg - tuş - Tay - tuş, öz bərabəri.
 Təgə - Erkek keçi, yaxud ceyran.
 Təkur - Məlik, hökmdar.
 Tənəb - İp, çadır ipi.
 Təpəl - Başında ağ xalı olan heyvan.
 Təpədinçə - Təpədinçə.
 Təpəgen - Təpəkil.
 Təpələmək - Toplamaq, qılınclamaq.
 Təpilmək - Özünü harasa vurmaq.
 Təprismək - Dodaqları təpimək, titrəmək.
 Tərki - Yəhərin arxasındakı qayıq, yəhərin gerisi
 Təfərrüc - Gözintli, tamaşa.
 Təhsin - Tərif, çox gözəl.
 Tirkəş - Ox qabı, sadaq.
 Toğan - Başı toppuzlu çəməq və tərən, qızıl quş növündən biri.
 Toğlu quş - Toğlu götürən, qartal.
 Toz - Yayın dəstəyinə sarınmış giriş.
 Toylamaq - Qonaq etmək, ziyafət.
 Tolamac - Dolama.
 Tomar - Qırmaq, at qamçısı.
 Torqay - Torağay quşu.
 Toxunc - Toxumaq, vurmaq, məzəmmət.
 Tövbə - Qayıtmaq.
 Tuğ - Qotaz, gərbi.
 Tuğlatmaq - Tixatmaq, qanatmaq
 Tuğulqa - Dəbilqə.
 Tul - Doyuş
 Tula - Vuruş
 Tulu - Oğru.
 Tuludar - Oğrubaşı.
 Tulu - Avar-Avar quldurları.
 Tutam - Bir əl tutumunda uzunluq ölçüsü.
 Tuş - Bənzəyən.
 Tuşaq - Buxov.
 Tülək - Birlik cavan tərən quşu.
 Tümen - On min, çoxlu.
 Tüp - Ordu mərkəzi.
 Tüfəndə - Seçilmiş.

U

Uvanmaq - Ovaxlanmaq, parçalanmaq.
 Uğur - Qarşı, bəxt.
 Uğuraşmaq - Rastlaşmaq.
 Ud - həya, ismət.
 Uz - Müvafiq.

Uyxu - Yuxu
 Ulalmaq - Böyümək, yetişmək.
 Ulaşmaq - Gurlamaq, çaqlamaq, rastlaşmaq.
 Ulu - Böyük.
 Ulutmaq - Ucaltmaq.
 Ullaçı - Süvari, aşağı təbəqədən olan muzdlu dəstəsi.
 Umar - Könüldən keçən.
 Umur - İxtiyar.
 Urğun - Vurğun.
 Urmaq - Vurmaq.
 Uru - Yuxarı.
 Uru durmaq - Ayağa qalxmaq.
 Urug - Nəsil, kök.
 Uruşma - Vurulşma.
 Us - Ağıl
 Ut - Həya, utanmaq.
 Utlu - Utancaq, həyalı
 Utanmaq - Əzilmək, ovulmaq.
 Uçmaq - Cənnət, behişt.
 Uş - 1/ Necə 2/ Bu, 3/ indi.
 Uşda - İşdə, hazırda.

U

Üyən - yüyən, çilov.
 Üləma - Alimlər.
 Ümmət - Xalq, kütlə.
 Ün - Səs.
 Ün urmaq - Səsləmək.
 Ürmək - 1) Hörmək, 2) Hürmək.
 Üç oq - Oğuz elinin ikinci hissəsi.
 Üşənək - Diksinmək, qorxmaq.

F

Fani - Boş, puç.
 Fe'l - İş, əməl.
 Fe'li dönmüş - İşə tərs gətirmiş.
 Feql - Azançı.
 Feraq - Ayrılıq.

X

Xayr - Yox
 Xan - Böyük, dövlət başçısı.
 Xas - Ali, seçmə.
 Xatun - Qadın.
 Xelayiq - Qulluqçu.
 Xel'et - Bəxş, hədiyyə.
 Xəmir - Şərab güpü.
 Xerac - Mühərribə haqqı, məğlubiyyətdən sonra qalib tərəfə verilən illik vergi.
 Xidmətkar - Xidmətçi.
 Xism - Qohum - qəbilə.
 Xıra - Kiçik.
 Xırs - Ayı, donuz.
 Xoryat - Tərbiyəsiz, qaba, alçaq.
 Xorlamaq - Narazı qalmaq, təəcüblənmək.
 Xoca - Ağa, möhtərəm.
 Xotaz - Qotaz.
 Xub - Yaxşı, gözəl qadın.
 Xud - özü.
 Xurd - Xird, əzilmiş.
 Xümrə - Şərab küpü.
 Xürdəş - Əziz - əzik.

Xürəm - Şad.
 Xütbə - Dua, alqış.

H

Havilə - Sahə, qoruq.
 Haqq - 1/ Tanrı, 2/ Qəbir.
 Hayqırmaq - Bağırmaq.
 Halal - Arvad, həyat yoldaşı.
 Hampa - Köməkçi, yoldaş.
 Hancar - Necə.
 Harın - Açıq.
 Hasil - Nəticə.
 Həcet - Arzu edilən şey, istək, məqsəd.
 Həybet - 1/ Körbüt, nəhəng; 2/ Qorxunc.
 Heccə - Heca
 Hevalə - Tapşırıq.
 Hamayil - Boyun bağı.
 Həmin - Ancaq.
 həp - Bütün.
 Herzə - Sarsaq.
 Həsret - Uzun vaxt yol gözləmə.
 Himmet - Göməklik
 Hırlamaq - hırıldamaq.
 Hırsız - Qanacaqsız.
 Hu - Cəsarət nidası, ya Allah.
 Hünər - Sənət, savad, mədəniyyət, güc

Ç

Çavuş - Onbaşı, kiçik dövlət qulluqçusu.
 Çağ - Zaman.
 Çaqlamaq - Səslənmək.
 Çak - Parçalanmış.
 Çaldırmaq - Almaq, qapmaq.
 Çal qaraquş - Çalağan, şahin.
 Çapar - Poçta aparıcı təciliatlı.
 Çartaq - Çardağ.
 Çatlamaq - Şaqqıldatmaq, almaq.
 Çənber - Paltarın ələyi, balağ
 Çələb - Tanrı, murad, müqəddəs adam.
 Çəri - Qoşun.
 Çəribəşi - Sərkərdə.
 Çetik - Pişik.
 Çiyi quşlu - Çiyi paqonlu.
 Çirqab - Seçmə, bəzəkli paltar.
 Çıqnam - çıqnam - Gur - gur.
 Çinlamaq - Çinkildəmək, səslənmək.
 Çövkən - Ucu qarmaqlı çomaq.
 Çözmək - Açmaq.
 Çöndü - Ad - san.
 Çöngə - Bəbəyi çökəyə düşmüş, nirsuz, işıqsız göz.
 Çuxa - Qiymətli keçi dərisindən tikilmiş üst geyim.

C

Cabbar - Qüdrətli.
 Calım - Çalma, baş sarığı.
 Cariyə - Qaravaş, qulluqçu.
 Cəbbaxana - Silah anbarı.
 Cedd - Babalar.
 Cəlbir - Cilov.
 Cəmal - Üz, gözəllik.

Çilasun- İgid, qəhrəman.

Cima - Cinsi əlaqə.

Cici - Ana.

Cövmərd- Əliaçıq, səxavətli.

Cövşən - Dəmir geyim.

Cübbə- Geyim, üst paltarı, palto.

Ş

Şaqaq - Bədənin ön hissəsi.

Şaqımaq - Çaxmaq, qəlil parlamaq.

Şayəd - Belkə.

Şamata- Gurultu, çıxırtı.

Şami - Şama məxsus

Şahi-mərdan - Adamların şahı. İmam Əlinin ləqəblərindən biri.

Şahbaz at - Görkəmli at.

Şəsmək- Açmaq.

Şəbçirəq - Çilçirəq.

Şəhid - Din yolunda, vətən yolunda ölmək.

Şivən- Ağlaşma.

Şilamaq - İşillamaq, parlamaq.

Şimdi- İndi.

Şöylə- Belə

Şol - O.

Şuna - Ona

Şunda - Onda.

Şundan- Ondan

Şülən - Böyük el ziyafəti, ümum xalq qonaqlığı

Dastandakı toponimlər

Avar-VI-VII əsrlərdə Aran-Albaniyanın şimal qonşuluğunda dövlət.

Ağ qaya-Naxçıvan, Kəlbəcər, Şəki, Göyçay, Şəmkir və Azərbaycanın digər yerlərində qayalar.

Ağ hasar-Cənubi-şərqi Anadoluda qədim qala.

Ağa yal-Kəlbəcər dağlarının Cermuxa tərəf uzanan sahəsində geniş otlaqdüzənlik və ümumiyyətlə, qoyun otlaqları deməkdir.

Ə Ağlağan-Borçalı mahalının məşhur yaylaqları.

Aqiska- Gürcüstanda Axalsix rayonu.

Ağcaqala-Hazırda Türkiyə ərazisində şəhər, keçmiş qədim qala.

Ə Ayqırgözlü gölü- Şərqi Anadoluda göl.

Ala dağ - Van gölünün şimal-şərqində dağ.

Alınca qalası- Naxçıvan ərazisində qədim Əlicə qalası.

Altıntaxt-Tovuz və Qazax camaatının Göyçə gölü yaxınlığındakı yaylaqları.

Y Bayburd-Şərqi Anadoluda qədim qala, hazırda qəza mərkəzi.

Bayat-Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında /Ağcabədi, Şamaxı, Ucar, Ağsu, Salyan, Dəvəçi, İraqda və Cənubi Azərbaycanda qədim kəndlər.

Y Başaçıq- XV əsrin sonunda bir neçə yerə parçalanmış Gürcüstanın ayrıca muxtar knyazlığı (İmeretiya).

Berdə-V-VI əsrlərdə binası qoyulmuş, orta əsrlərdə Şərqi böyük ticarət mərkəzlərindən biri və indi də mövcud olan Azərbaycan şəhəri.

Qan Abqaz-Böyük Abxaz (Kiçik Abxaz da mövcud olmuşdur).

Qapılar Dərbəndi-Dərbənd şəhəri.

Qaradağ-Azərbaycanın müxtəlif yerlərində Gədəbəy, Bakı ətrafında və Cənubi Azərbaycanda və s. dağ adı.

Qara dəniz-İndiki dəniz.

QaraDərbənd-Gürcüstanda-İmeretiyanın şərqində və Şərqi Anadoluda Pasin, Onik qalası sahəsində qalalır.

Qaraçuq dağı-Qarabağın keçmiş Xonaşın, indiki Xocavənd rayonu sahəsini əhatə edən Kiçik Qarabağ dağ silsiləsi. Həmçinin Naxçıvanda kənd.

Qarun eli-Ərzurum ətrafındadır.

Y Qara Dərə-Van gölündən şərqə tərəf-Azərbaycanın sərhəd hüddündədir.

Y Demir qapı-Trabzondan cənub-şərqdə, Qara dənizin cənub hüddündədir.

Y Dərəşam suyu -(Dərəşam keçidi) -Qədim Əlinca qalasından cənubda - Araz çayı üzərində məşhur qədim keçid.

Doqquztümən Gürcüstan-Gürcüstanın XIII əsrdə inzibati adı.

Duxar-V əsrdə Göyçə gölündən şimala tərəf - Qafqaz Albaniyası ilə İberiya arasında Təxar /Thuaris/ adlı vilayət mövcud olmuşdur. /Q. S. Klyaxorniy. Drevnetyurkskiye runičeskiye pamyatniki. M., 1964, s. 175/

Düzmürd qalası-Trabzondan qərbə Qara dəniz sahilində qədim qala.

Ərəfat- Məkkə yaxınlığında müqəddəs bir mənzil.

İstanbul- Türkiyədə şəhər.

Gökçə dəniz- Göyçə gölü. Hələ eradan əvvəl "Gögem" adı ilə mövcud idi.

Kərbela- Müqəddəs şəhər.

Kərbela yazısı-Kərbela düzü.

Mardin-Hazırda Türkiyənin şərqində şəhər.

Mədinə- Səudiyyə Ərəbistanında şəhər.

Məkkə-Səudiyyə Ərəbistanında şəhər.

Y Onik /Ovnik/-Türkiyədən Naxçıvan istiqamətinə -Arazboyu nahiyələrindən biridir. /Övliya Çələbi. "Səyahətnamə", II c., səh. 230/.

Ortacqır- /Orta düz/. Bizə görə, Ağcaqala ilə Ərzurum arasındakı məşhur "Orta yer"düzənliyidir.

Pasin-Ərzurumdan cənub-şərqə Van gölü ilə lıdır. Ağrıdağ arasındadır. "Van gölü hövzəsi ilə Azərbaycan arasından keçən sərhəd xətti dağlıq yerlərdən çox təpəlik yerlərdən keçir.

Pasin və Ərzurum düzünün cənub hüddünə doğru uzanan bu xətt orta hissələrdə birdən- birə dağ silsilələrindən artıq çənber şəklində olan yaylaya çevrilir". (Bax: X. F. B.

Linc. XIX əsr Avropa səyyahı və coğrafiyaşünası. "Armeniya". Tiflis, 1910. II, s. 499/.

Rum-Qədimdə Bizans hakimiyyəti altında olan Anadolu ərazisi, X-XI əsrlərdən sonra isə Anadoludakı türk elləri. XVI əsrdə isə bütün türk şəhərləri ilə birlikdə İstanbul nəzərdə tutulurdu:

Bir neçə zərifi - xütfeyi - Rumi,
Rumi ki, dedin, qəziyyə mə'lum.
Yə'ni ki, qamü dəqayıq əhli...
Hər məsələdə heqayıq əhli..
Lütf öyle - dedilər ey süxənsənci
Faş öyle cahane bir nihan gənc.
Leyli-Mecnun Əcəmdə çoxdur.
Ətrakdə bu fəsanə yoxdur
Təqirə gətir bu dasitanı,
Qıl təzə bu əşqi busitanı. (Füzuli)
Sütməli- Ağcaqala ilə Altuntaxt arasındadır.
Tatyan qalası- Kutaisi şəhəri yaxınlığında qədim qala.

1. Tomanın qalası-Borçalı mahalında XII əsr gürcü çarçası Tamaranın şərəfinə tikilmiş qədim qala.

2. Hamid qalası- Diyarbəkirin keçmiş adı.

Ümman dənizi - Orhan Şaiq və H. Araslı bunu müasir Ərəbistan dənizinin keçmiş adı hesab edirlər. "Kitabi- Dədə Qorqud"-da Məkkənin alçaq yerdə tikilməsi, Ərəfat, Fir'on, İbrahim, Nəmrud əhvalatları, həcc ziyarəti və s. Hətta "Fəqih" sözünün Misir dialektlərinin birində "Fəqi" şəklində, təhrif olunmuş halda işlənməsi qəhrəmanların buralara yaxından bələd olduğunu göstərir və bu ciddi elmi maraq doğurur. İmam Əlinin müharibələrindən bəhs edən bir xalq məsnəvisində "Ümman dənizi" adı və Salur Qazanın məşhur dialoqunda xatırladığı əjdəhanın da adı çəkilir:

"Mən ol Ümman dənizin keçmədimmi?
Ki, Cəmhur qəl'əsini açmadımmı?
Səlasəl qəl'əsinə girmədimmi?
Onun üç min kafirin qırmadımmı?
Dəxi əjdərhəyə uğramadımmı?
Yüreyin, cığırında qırmadımmı?
Yəmen, taifeyi- Rumi alanəm.
heqiqi gerçeyi sanma bilayem.
Bunu dedi, sürdü həm Döldülünü.
Uş yendi kafirin hər birini"

Şam-Suriyanın mərkəzi şəhəri-Dəməşeq

Şərkül-Keçmiş Albaniya-Gürcüstan hüddudunda hərbi-strateji məntəqə.

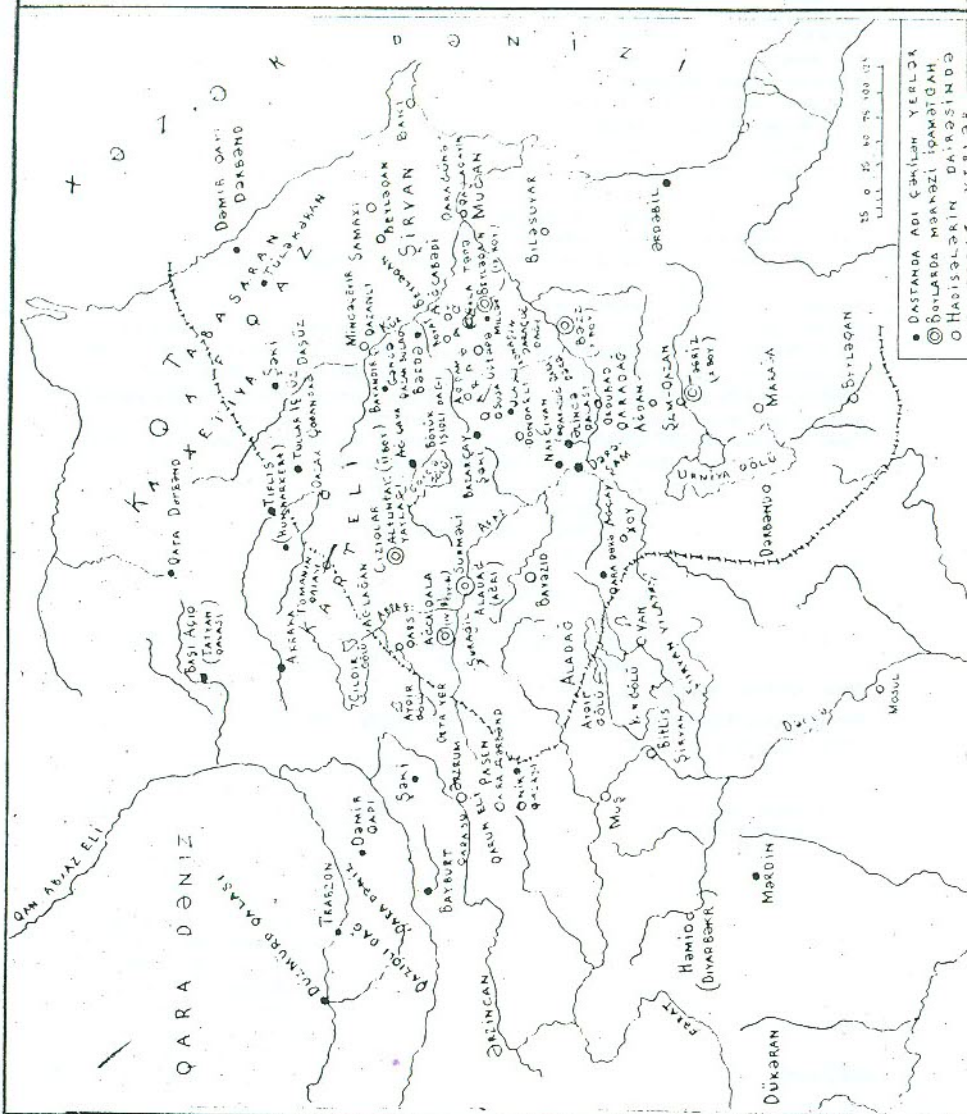
"Kitabi-Dədə Qorqud"la səsleşən müasir toponimlər*

- Alpan kəndi- Quba rayonunda.
- 11 Bayındır çayı- Xanlar rayonunda.
- 12 Bayandurlu kəndi- Bərdə rayonunda.
- 13 Qazanbulaq- Goranboy rayonunda.
- 14 Qazanqoşa dağı- Cəlilabad rayonunda.
- 15 Qazanzəmi kəndi- Cəbrayıl rayonunda.
- 16 Qazangöl gölü-Tovuz rayonunda.
- 17 Qazangöldağ-Ordubad rayonunda.
- 18 Qazangöl düzü-Tovuz rayonunda.
- 19 Qazanlı dağı- Yevlax rayonunda Bozdağ silsiləsinin zirvəsi.
- 20 Qaraçuq çobanın qəbri-Xocavənd rayonunda.
- 21 Qıpçaq kəndi-Qax rayonunda.
- 22 Qalatepe-Ağcabədi rayonunda.
- 23 Daşüz-Şəki rayonunda.
- 24 Dədə-Qorqudun qəbri-Vaxtilə Azərbaycan ərazisinə daxil olan Dərbənd şəhərində, Qırxdar qəbristanlığında.
- 25 Dərəşəm bulaqları-Culfa rayonunda.
- Dondarlı Azafalı kəndi-Tovuz rayonunda.
- Dondarlı kəndi-Tovuz və Qubadlı rayonlarında.
- Düyerli kəndi- Şəmkir rayonunda.
- Erkəc- Goranboy rayonunda.
- Əgerik kəndi- Laçın rayonunda.
- Oğuz qəbiristanlığı- Qutqaşen rayonunda.
- Ozan məhəlləsi- Gəncə şəhərində.
- Sarı çoban kəndi-Ağdam rayonunda.
- Serek kəndi-Astara rayonunda.
- Tüləkəran kəndi-Quba rayonunda.
- Ulaşlı kəndi-Qubadlı rayonunda, Borçalıda.

*Biz burada ancaq Şimali Azərbaycandakı yer adlarını veririk. Cənubi Azərbaycanda, İraqda, Türkiyə-Anadolu ərazilərdə və Gürcüstanla Ermənistanın əsrlər boyu azəri-türk yurdu olan Borçalı, Zəngəzur, Göyçə məhəllələrində hazırda mövcud olan "Dədə Qorqud" əraqlı yüzlərlə oğuz-türk toponimlərini vermək imkanımız olmadı. (Ş.G.)

İÇƏRİSİ

Nəşriyyatdan	3
"Kitabi-Dədə Qorqud"	4
Bismilləh-ər-rəhman-ür-rəhim və bihi-nəstə'in	14
Dursa xan oğlu Buğac xan boyını bəyan edir	17
Salur Qazanın evi yağmalandığı boyını bəyan edir	30
Qamburənin oğlu Bamsı Beyrək boyını bəyan edir	43
Qazan bəy oğlu Uruz bəyin tutsaq olduğu boyu bəyan edir	68
Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul boyını bəyan edir	82
Qanlı Qoca Qanturalı boyını bəyan edir	89
Qazlıq Qoca oğlu Yegnəgin boyını bəyan edir	102
Basat Təpagözü öldürdüyü boyını bəyan edir	107
Bəkil oğlu İmranın boyını bəyan edir	117
Uşun Qoca oğlu Sərgər boyını bəyan edir	126
Salur Qazın tutsaq olub oğlu Uruz çıxardığı boyu bəyan edir	135
İç Oquza Daş Oquz asi olub Beyrək öldüyü boyını bəyan edir	145
"Kitabi-Dədə Qorqud"dakı arxaik və çətin sözlərin lüğəti	152
Dastandakı toponimlər	171
"Kitabi-Dədə Qorqud"la səsleşən müasir toponimlər	173

"Kitabi-Dədə Qorqud"un təxmini xəritəsi
(F. KIRZIOĞLU - 1952. O. SAİK - 1973. "Dədə Qorqud" xəritəsi. Z. BÜNYADOV - 1989 -
"Azərbaycan VII - IX əsrlərdə", X.F.B. LİNCLE F. OSVÄLD, 1910 - "ARMENIYA"
xəritəsi KONTURLARI ÜZRƏ TƏRTİB EDƏNİ ŞAMİL CƏMƏDOV)